JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

1968

16 metmenys

metmenys

EX LIBRIS
KUN R. KRASAUSKO

Paul-Eerik Rummo 3, Fragmentas eilėraščio, kuris vadinasi „Sudilęs labai seno filmo fragmentas“ 5, Giordano Bruno laužas 7, Keturios studijos saulėlydy 8, Trys dainos su beržais 11, Fragmentas Nr. 2 iš eilėraščių ciklo „Kavinės muzika mažam miestely“ 14 * *Vincas Trumpa*, Lietuvos nepriklausomybės idėja 15 * *Maret Suits-Elson*, Vasara 40, Atradimas 41 * *Aleksis Rannit*, Paul Cézanne 42, Venecija 43, Cantus firmus 44 * *Kalju Lepik*, Jūros gelmė 45 * *Ilmar Laaban*, Iš „Mikrokosmo“ ciklo 46 * *Ivar Gruenthal* 47 * *Ivar Ivask*, Prologas 48, Iš „Šiaurlaukio užrašų“, Visur 49, Rudeninė vaikystė 50 * *Mats Traat*, Pradžios mokyklos vedėjas 51 * *Jaan Kaplinski* 52 * *Raimond Kolk*, Dega smaluoti rąstai Sibiro gilumoje 59, Lietus 60 * *Aleksander Suuman*, Muziejaus motyvas 61 * *Jaan Kross* 63 * *Ivar Ivask*, Estų poezija namie ir svetur 64 * *B. V. Mačiuika*, Rusifikacijos raida Lietuvoje nuo 1959 metų: kiekybinių išdavų analizė 100 * *Feliksas Jucevičius*, Lietuviškosios tikrovės sklaida 124 *

Jono Meko pavieniai žodžiai, *Vytautas A. Jonynas* 140 * Naujasis kinas, *Stasys Goštautas* 147 * Du estai vokiškai, *R. Šilbajoris* 155 * Neeilinis romanas, sąžininga ir nesąžininga kritika, *Titas Guopis* 161 * Literatūriniai debiutai Lietuvoje, *Kęstas Reikalas* 168 * Tarp dviejų kultūrų, *Kastytis Baublys* 178 *

Alp 1742

LTSR valst.
respublikinė
biblioteka

Dailės darbai: *Algis Julius Kaupas* — 94-99 ir viršelyj; *Endel Köks* — 36, 37; *Otto Paju* — 38, 123; *Tiit Raid* — 34, 35; *Hermann Talvik* 93, 192; *Ruth Tulving* — 39; *Viktoras Simankevičius* — 33.

* * *

PAUL-EERIK RUMMO

Mes laikomės taip glaudžiai kartu
lyg spiečiantis bičių šeima
mes laikomės taip glaudžiai kartu
ir einam kartu taip per jūrą
ir einam kartu taip per jūrą
kuri supykus pakyla prieš mus
ir einam kartu taip per jūrą
kitos atramos nereikia
jei tiktai atsiremti galim
atsiremti viens kito petin
kitos atramos nereikia
pakanka džiaugsmo bendrų skolų
pakanka džiaugsmo bendrų skolų
jį išnešti turim kartu
džiaugsmą mūsų bendrų skolų
kurio jūra negali nuplauti

Norėčiau net vėją suprasti
kurs paliečia tavo krūtis
ir tavo pėdom atsistoti
žemėn, kur tu stovi, ir būt
žemėn, kur tu stovi, ir būt
mąstant apie visas žemes
Ši žemė, kurioje stovim, skirta
visiems mylintiesiems

Tad mylėki mano akis
kai jose dangus atsivėręs
ir dainuoki tik tą mano posmą
kurį surezgė sielvartai mano
kurį surezgė sielvartai mano
man nujaučiant svetimą siaubą
Šiais žodžiais aš sielvartauju
ar mokėsim laikytis kartu
kaip spiečiantis bičių šeima
ar mokėsim laikytis kartu
ir perbrist ir pereit jūrą.

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

Fragmentas eilėraščio, kuris vadinasi

„SUDILĘS LABAI SENO FILMO FRAGMENTAS“

Šimto verstų ilgumo ta virvė
kur eina per rankų šimtus ir šimtus
šimto metų senumo tas karas
kur eina jau kažin kelintus metus
visai jau pasenęs, bet dar vis gašlus
sukasi, eina ratu ir ratu
smarkėja, jaunėja tik
sukas per kažin kiek ratų ratu
kaip šalmagalvis rekrutų šaukimas
žemė jau maro dulkėm pavirto
Virvė, kuri šimto verstų ilgumo
tempias per rankų šimtus, šimtus rankų
mūsų čia — priešo — sumušti — pergalė
sukasi, eina ratu ir ratu

Buvo tenai moterėlė, į žemę susenus
senesnė už karą, tai ji mums melavo
beakė, bedantė, bekrūtė, raiša
veidas raukšlėtas, kaip apkaso grioviai
Būta kadaise taikos, jinai sakė
pasakė, kad buvo taika
Ką, besmegene, murmi, neturi atminties
kas gali suprast tavo plepalus padrikus
ką reiškia taika, to jau niekas nežino
kas nori tylos turi rėkt, kaip pasiutęs
mūsų čia — priešo — sumušti — pergalė
traukiasi virvė per rankų šimtus
ir niekas, atrodo, nebejaučia skausmo
traukiasi virvė, traukiasi virvė
karas jau šimtmečiais eina pasenęs
eina ir eina virvė ir karas
eina tolyn, pradžios nėra virvei, nei galo ji neturi,
/užrašų be
jokių, vertimų visai neturintis, sudilęs visai baisiai
/pasenusio
filmo fragmentas

Vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris.

GIORDANO BRUNO LAUŽAS

Skambėjo visų bažnyčių varpai
Sustingę visi Kristaus veidai

Žiūrėkit, heretikas, žiūrėkit, heretikas
raganiaus rūbuose!
Geležies Belzebubas iš jo akių žiūri.

Skambėjo visų bažnyčių varpai
ir saulės
tą dieną virš Romos nebuvo.

Ką jis pasakė, ką jis pasakė?
O sancta simplicitas! būk tai girdėjo
tie, kas arčiau prie heretiko laužo.
Tie žodžiai, kaip vilnys, per aikštę pasklido:
O sancta simplicitas ...
...sancta simplicitas...
...simplicitas...

Skambėjo, skambėjo bažnyčių varpai.
Buvo sustingę Kristaus veidai.
Aikštėje buvo žegnotasi,
prakūros laužyta.

O, karštos širdys taip greitai užsidega,
akinančia žėri liepsna!

Toli, tarp žvaigždynų, girdėjos tą dieną:
„Žibintas jau uždegtas. Eis tuoj pas mus".

Vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris.

KETURIOS STUDIJOS SAULĖLYDY

PARKAS. RUDUO.

Saulės nuvargusios rankos
liepų šakas glamonėjo
graudžios skyrimosi mintys
liūdnos tarp lapų pleveno.

Gyvuoju, taku vaikštinėji
kojom gyvom ten po medžiais
veidą prarasti sutikęs
vardo netekt pasiruošęs.

Šitaip save atrandi
medžio šakelių rašte
krūmų ir medžių tarpe
paukščių lizdelių tarpe.

Ir tu nenori užmint
ištęsto medžio šešėlio —
kas vaikšto ant medžių šešėlių
gali užgauti medžius.

UPĖ. PAVASARIS.

Ką gi jūs darote čia,
gluosniai upės pakrantėj,
kojos, plaukai vandeny?

Mes save prausiam
vandeniu, bėgančiu
per mūsų kojas,
o, kaip kutena —
tikros pelytės!

Betgi jūs nesat jauniklės,
o rimtos, patyrusios mamos,
mačiusios daug, ir raukšlėtos
pilkšvo sidabro plaukais?

Tai ko tu čia spoksai,
jei tau priklu, tai
eik sau, vaikėze,
toks priekabus!

JŪRA. VASARA.

Nešama štai ant neštuvo
sunkiai sužeista saulė.
Kraujas teka į jūrą .

Leiskit prisėst ant akmens,
Palaukti.

Mūsų didžiajai draugei
vyksta sunki operacija.

O, galit ramiai miegoti,
Rytoj pas jus ji ateis —
pati savo kojom.

Mes žinom. Mes tikim.
Bet ...
leiskit visvien mums palaukti.

LYGUMOS. ŽIEMA.

Karščiuojančiais langais namai į lauką žiūri
sušalusios ugnies didžiulis ratas veržiasi per horizontą
lėtai jis dingsta iš namų akių
ir iš namų akių prapuola uždegimas
tada išnyksta ir namai
lygumos lieka vienos.

Vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris.

TRYS DAINOS SU BERŽAIS

ŠERKŠNOS GIJŲ SKRIDIMAS

Per ežerėlius
šerkšnos gijelės skrido
Esu aš bruknių draugas
beržų svyruoklių brolis

Esu aš bruknių brolis
kur samanose glūdi
Ir atradau akis
ten ežerėliuos rudenio

Ežerėliai daugina dangų
ir debesys svyra
dangus taip paremtas ir stovi
ant siaurų beržų pečių.

PRO MANO LIŪDESIO BERŽUS

Ateiki pas mano džiaugsmus
pro mano liūdesio beržus

Nors žvyruotas kelias žeidžia pėdas
ateiki pas mano džiaugsmus

Vakar buvau vaikas
ir buvo nesunku

Mačiau juoką džiaugsmingą galvoseną
lygiai riedančius kelius

Šiandien saulė tekėjo taip pat kaip vakar
tiktai aš jau paūgėjęs

Juoko šešėly matau raudas
už drąsių minčių abejojimą

Rytoj ir vėl tapsiu vaiku
tik dabar bus sunku

Raudų šešėly noriu matyt juoką
drąsias mintis už dvejojimo

Nors žvyruotas kelias žeidžia pėdas
ateiki pas mano džiaugsmus

Ateiki pas mano džiaugsmus
pro mano liūdesių beržus

KAČIUKO PYNĖ.

Beržai nulinksta prie lovos galo
Žvaigždė vakarė prie lovos kojų

O pagal upę, o pagal žolę
o pagal baltas beržų žieves
naktis praeina kaip katinėlis

Ji audžia margą kačiuko pynę
virš mūsų sapno

Akim atvertom, ausim atvertom
sapnai mūs guli šalia viens kito
nakty pakvipusioje lietum

Beržai nulinksta prie lovos galo
žvaigždė vakarė prie lovos kojų

O, nenueiki, o nenueiki
žvaigždės vakarės švelni šviesa
tenesuplyšta kačiuko pynė.

Pirmąją ir trečiąją dalį vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris; antrąją Zina Katiliškienė.

FRAGMENTAS Nr. 2

Iš eilėraščių ciklo

„Kavinės muzika mažam miestely“

„Aš taip norėčiau žinot, brangioji, ką ten planuoja
bulvių želmenys mūsų rūsy. Manau, kad greitai
išblyškę ietys išaugs per aukštus,
lubas išdraskys, grindis sutriuškins,
suskaldys baldus; jos prasikirs
pro turgaus krepšius (daržovėms — laisvė!)
taipgi pro kilimus, elektros vielas
pasmeigs palėpėj perlus dulkėtus prisiminimų;
ir trenks, kaip bangos, ir prasilauš pro stogo čerpes.
TV antenom taps bulvių diegai, vėliavų kotais,
tie bulvių diegai, kur versti buvo
tūnot ligšioliai ten pogrindy.“

Vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris.

* * *

Ledo ugnys užsidega lange
Smėlio laikrodžiai subyra smėlyje
Ledo ugnys užgęsta lange
Vandens laikrodžiai skęsta jūroje

O mes esam čia
Mes esam čia

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS IDĖJA

VINCAS TRUMPA

Šiais metais daugiau ar mažiau iškiliai ir daugiau ar mažiau prasmingai stengiamės paminėti Lietuvos Nepriklausomybės penkiasdešimtąją sukaktį.*) Skelbiami net Lietuvos kovos metai, kaip savo laiku buvo skelbiami Mindaugo, Donelaičio ir Maironio metai. Berods, pravartu bus šiais metais pasvarstyti, kaip gimė Lietuvos nepriklausomybės idėja ir kas po ja slepiasi.

Daug kam gali atrodyti, kad kiekviena tauta trokšta laisvės ir nepriklausomybės ir dėl to negali būti jokios problemos. Ypač esą tai turėtų būti savaime suprantama kalbant apie Lietuvą, kuri savo laiku buvo sukūrusi plačią imperiją (kad ir ne karaliją), vadinas, turi senas valstybines tradicijas.

O vis dėlto Lietuvos nepriklausomybės idėjos kilmė nėra jau tokia aiški ir savaime suprantama, kad dėl jos nereikėtų visiškai aiškintis. Štai vienas pavyzdys: Rapolas Skipitis savo antroje atsiminimų knygoje **Nepriklausomoje Lietuvoje,** tarp kita ko, įter-

*) Paskaita, skaityta Bostono Kultūros Klube 1968 m. kovo 23 d.

pė ir tokį sakinį: „Nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo, be abejo, norėjo visi aušrininkai, varpininkai, taipogi krikščioniškosios bei katalikiškosios srovės veikėjai, kaip ir kiekvienas anuo metu sąmoningas lietuvis, tačiau praeito šimtmečio gale ir šio šimtmečio pradžioje niekas to klausimo dar viešai nekėlė, nes visiems buvo aišku, kad mūsų mažai tautai vien savo pajėgomis buvo neįmanoma nuversti didelės Rusijos valdžią ir atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę." (9 psl.)

Šį R. Skipičio teiginį šoko ne tiek ginčyti, kiek pašiepti, kaip beveik aiškią nesąmonę, Jonas Vilkaitis, taip pat vienas mūsų kovos dėl laisvės veteranų. Pagal Vilkaitį, esą visiems šiandien žinoma, kad 1863 „sukiliminiais metais" Lietuvos nepriklausomybės klausimas jau buvo iškilęs, kad jis net buvo svarstomas dar anksčiau rusų dekabristų sluoksniuose ir, pagaliau, ko R. Skipitis tikrai neturėjęs pamiršti, kad 1898 m. įvykusiame Lietuvos socialdemokratų partijos steigiamajame suvažiavime buvo iškeltas šūkis už „Neprigulmingą Lietuvą", šiuos paskutinius du žodžius riebiai pabraukdamas (**Naujienos**, 1967 m. gruodžio 9 d.). Esą, tai bent iš mandagumo R. Skipičiui buvo verta prisiminti.

Deja, su šiais, rodos, savaime aiškiais argumentais J. Vilkaitis visiškai prašauna pro šalį. Pirmiausia, dėl 1863 m. sukilimo. Peržiūrėjus beveik visą dokumentinę ir memuarinę medžiagą, senąją ir naująją, kurios ypač pastaruoju metu buvo apsčiai paskelbta, niekur, o niekur, neteko užtikti Lietuvos nepriklausomybės idėjos to sukilimo metu. Jos visiškai nebuvo, nes ir negalėjo būti. Vadovaująs to laiko Lietuvos sluoksnis — dvarininkija ir kunigija — siekė tik Lenkijos laisvės ir nepriklausomybės, o valstiečiai, kurie taip pat gana aktyviai tame sukilime dalyvavo, siekė tik baudžiavos panaikinimo ir žemės. Štai ir viskas. Vadovaujančio

Lietuvos sluoksnio akimis, tas sukilimas buvo grynai lenkų - rusų konfliktas. Taip į jį žiūrėjo ir okupaciniai organai, ir Rusijos vyriausybė. Lietuvos valstiečių akimis, tas sukilimas buvo socialinis ir ekonominis konfliktas tarp baudžiauninko ir pono, kuriame rusų okupacinė administracija ir kariuomenė tik netiesioginiai dalyvavo, dažniausiai palaikydama ponus, bet kartais ir valstiečius (ypač Muravjovo epizodo metu). To sukilimo laiku dar beveik visiškai nebuvo jokio lietuvių - rusų konflikto, kuris kils tik gerokai vėliau, kovojant dėl savo spaudos, dėl savo bažnyčios, ir dar vėliau, kovojant dėl savo tautos laisvės ir nepriklausomybės.

To sukilimo metu nebuvo beveik jokio ir lietuvių - lenkų konflikto tautine prasme. O tai Lietuvos nepriklausomybės idėjos versmių prasme, gal būt, net svarbiau, kaip lietuvių - rusų konfliktas. Kol Lietuvos vadovaująs sluoksnis laikėsi unijinės politikos ir kol jis tvirtai tebesėdėjo balne, jis ir buvo pagrindinis Lietuvos nepriklausomybės idėjos priešas. Lietuvos nepriklausomybės idėja *gims pirmiausia iš lietuvių - lenkų konflikto*, o ne iš lietuvių - rusų konflikto. Tai niekados negalima išleisti iš akių, kalbant apie 1863 m. sukilimą ir kitus XIX amžiaus įvykius.

Dėl dekabristų tai, tur būt, nei kalbėti netenka. Net ir dabartiniai Lietuvos istorikai, kurie kartais net per daug stengiasi iškelti savo „didžiojo brolio" tikras ir tariamas geradarybes lietuvių tautai, nedrįsta tokios ekstravagantinės tezės skelbti.

Bet keisčiausia, kad Jonas Vilkaitis beveik visiškai susipainiojo su Lietuvos socialdemokratų istorija ir jų tariamu „neprigulmingos Lietuvos" šūkiu. Tie dalykai, ypač po Stepono Kairio knygos **Lietuva budo** pasirodymo, galėtų būti visiems gana gerai pažįstami. Pirmasis vadinamosios lietuviškosios (ne Lietuvos) so-

LTSR valst. respublikinė biblioteka

cialdemokratijos suvažiavimas įvyko ne 1898 m. bet 1896 m. Jos programoje nėra jokios kalbos apie „neprigulmingą Lietuvą", o tik apie „savystovią demokratišką respubliką, susidedančią iš Lietuvos, Lenkijos ir kitų šalių, paremtą ant liuosos federacijos". Taikant ir pačią liberaliausią interpretaciją, jokiu būdu negalima laikyti 1896 m. socialistų programos, kaip tiesioginio žingsnio į Lietuvos nepriklausomybę, kokią ją paskelbė Lietuvos taryba 1917 m. gruodžio 11 d. ir ypač 1918 m. vasario 16 d. Atrodo, Lietuvos socialistams tuo laiku labiau rūpėjo Engelso mirties paminėjimas negu Lietuvos nepriklausomybė.

Jau iš šių kelių pastabų matyti, kad Lietuvos nepriklausomybės idėja nebuvo ir dabar dar nebėra kažkoks savaime aiškus daiktas. Ties juo suklumpa net ir prityrę ir šiaip jau sąžiningi žurnalistai. Klysta Jonas Vilkaitis, bandydamas nukelti Lietuvos nepriklausomybės genezės klausimą net ligi dekabristų, klysta taip pat ir Rapolas Skipitis, skelbdamas, kad visi aušrininkai, varpininkai ir katalikiškos srovės XIX ir XX amžių sąvartoje būtų norėję Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. Iš aušrininkų gal tik vienas Jonas Šliupas ėmė galvoti apie nepriklausomą Lietuvą. Ligi XX a. pradžios ir varpininkai nėra aiškiau išryškinę nepriklausomos Lietuvos idėjos. Katalikiškosios srovės skardžiausias garsiakalbis kun. Tumas-Vaižgantas dar šio šimtmečio pradžioje gana smarkiai protestavo prieš visokius Lietuvos neprigulmystės apaštalus ir net grasino jiems „knyslę" apdaužyti. 1905 m. Vilniaus seimas pasitenkino tik autonomijos reikalavimu, o socialistai, kurie vienu metu buvo pradėję garsiau negu kas nors kitas kalbėti apie Lietuvos neprigulmystę, 1907 m. suvažiavime nuo šios idėjos vėl atsisakė.

Taigi ligi pat Didžiojo karo apie Lietuvos nepriklausomybės idėją jokiu būdu nebuvo galima kalbėti,

kaip apie aiškų, visiems suprantamą ir visų trokštamą dalyką.

O kaip su Vasario 16-tąja?

Daug kam mums šiandien Vasario 16 dienos aktas irgi nesudaro jokios problemos. Manome, kad tai buvo vienintėlis ir neabejotinas atsistačiusios Lietuvos valstybės teisinis ir moralinis pagrindas. Kasmet švęsdami Vasario 16-tąją, mes dažnai nenorime nei prileisti klausimo, o kaip iš tikrųjų buvo, ką iš tikrųjų Vasario 16 d. nutarimas reiškė? Kartais jau taip atsitinka, kad tolimą praeitį (pavyzdžiui, Mindaugo ir Vytauto laikus) mes tiksliau ir geriau pažįstame, negu tai, kas įvyko vos prieš 50 metų. Mat, apie senuosius laikus rašo istorikai, kuriems absoliučiai niekas daugiau nerūpi, kaip tik surasti, kaip iš tikrųjų buvo. Tuo tarpu apie naujesnius įvykius paprastai kalba daugiausia tie, kurie moka gražiau pakalbėti. Nes ką gi čia naujo pasakysi, juk visvien visiems viskas yra aišku ir žinoma! Užtat ne kartą apie nesenus įvykius prikuriama visokių legendų, prikalbama visokių nesąmonių daugiau, negu apie žilą senovę.

Ligi šiol apie Vasario 16 d. aktą pasisakė vos keletas istorikų, tarp kurių ypač išskirtini mūsiškis Zenonas Ivinskis ir amerikietis profesorius Alfredas E. Sennas. Pastarasis gerokai sumažino Vasario 16 reikšmę ir tik savo knygos išnašoje paminėjo, kad „šioji Vasario 16 d. deklaracija buvo imta lietuvių laikyti, kaip nepriklausomos Lietuvos valstybės gimimo ženklas" (ž. **The Emergence of Modern Lithuania**, 1959, 32 psl. 18 išnaša). Vadinasi, gal iš tikrųjų toji deklaracija ir nebuvo tikras nepriklausomybės pagrindas, o tik sutartinis ženklas. Už panašias abejones prof. Senną gana smarkiai papešiojo mūsų spauda, o kai kas net priešinosi jo priėmimui į Lituanistikos institutą.

Tad kaip buvo iš tikrųjų? Iš tikrųjų, pirmą kartą Lietuvos nepriklausomybė buvo paskelbta ne 1918 m. vasario 16 d., bet 1917 m. gruodžio 11 d. Vasario 16 d. aktas buvo beveik žodinis gruodžio 11 d. akto pakartojimas, tik su dviem gana rimtom pataisom: (1) buvo išmesta amžinos ir tvirtos sąjungos su Vokietija klauzulė ir (2) buvo pridėti „demokratiniai pamatai", į kuriuos toji valstybė turės atsiremti. Nepriklausomumo idėjos atžvilgiu Vasario 16 d. aktas buvo daug stipresnis negu gruodžio 11 d. Be to, jis buvo Tarybos priimtas vienbalsiai, tuo tarpu prieš gruodžio 11 d. aktą 4 nariai viešai protestavo. Bet ar jis buvo vykdomas? Ar antruoju aktu, iš tikrųjų, buvo panaikintas pirmasis aktas? Deja, nei pats Vasario 16 d. nutarimas, nei netrukus po to sekę įvykiai neleidžia į tuos klausimus teigiamai atsakyti. Pati Lietuvos Taryba, kuri abu šiuos dokumentus paskelbė, Vasario 16 d. aktą gerokai sukompromitavo. Pirmiausia, kai tų pačių metų kovo 23 d. Vokietija pripažino Lietuvos nepriklausomybę ne pagal Vasario 16 d., bet pagal gruodžio 11 d. aktą, Lietuvos Taryba ne tik neprotestavo, bet jos pirmininko Antano Smetonos lūpomis sušuko tris kartus valio „mūsų mylimam kaizeriui". Vadinasi, pati Taryba nutolo nuo Vasario 16 d. pozicijų. Antra, kai tų pačių metų rudenį, konferencijos Lozanoje metu, Juozas Gabrys užkvestionavo Tarybos, kaip vyriausio Lietuvos organo, teises, vėl tas pats Smetona gynėsi gruodžio 11 d. ir kovo 23 d. kaizerinio pripažinimo aktais. Wuertembergo kunigaikštėlio išrinkimas Lietuvos karaliumi irgi ėjo ir prieš Vasario 16 d. dvasią ir prieš jos raidę.

Taigi net pačiai Lietuvos Tarybai nebuvo visiškai aišku, katras aktas svarbesnis. Ji operavo abejais, kada kurio koks momentas labiau reikalavo. Žinoma, vėliau Lietuvos savanorių krauju apginta ir viso pasaulio pripažinta Lietuvos respublika buvo nepriklausoma valstybė. Tuo šiandien niekas neturi teisės abejoti. Vokie-

tijai prakišus karą, niekam nei į galvą neatėjo tą nepriklausomybę grįsti gruodžio 11 d. aktu. Tokiu būdu, Vasario 16 d. nutarimas **pasidarė** nepriklausomos Lietuvos valstybės deklaracija. Tačiau tai toli gražu nebuvo savaime suprantamas daiktas. Tokių daiktų istorijoje iš viso nėra.

Analizuojant gruodžio 11 d. ir vasario 16 d. aktus iš esmės, krenta į akis vienas labai įdomus dalykas. Abiejuose šiuose dokumentuose kalbama apie nepriklausomos Lietuvos valstybės **„atstatymą"**. Atrodo, dėl to punkto tarp mūsų Nepriklausomybės tėvų kūrėjų nebuvo jokio nesutarimo. Jie gerai žinojo, kad Lietuvos valstybinė tradicija siekė daug šimtmečių atgal ir kad tos tradicijos negalėjo sunaikinti nei daugiau negu šimtą metų trukusi okupacija. Iš čia, atrodo, ir valstybės atstatymo idėja.

O kaip buvo iš tikrųjų? Atstatyti paprastai galima tik tai, kas anksčiau buvo pastatyta ir kas vėliau buvo sugriauta. Be abejo, Lietuvos praeityje niekados nėra buvę „demokratiniais pamatais sutvarkytos valstybės" (ką šis kalbiniu atžvilgiu absurdiškas teigimas reiškė, atrodo, visi gerai suprato) ir užtat jos atstatymas buvo neįmanomas, kaip skelbė Vasario 16 d. aktas. Nebuvo niekados ir amžinos sąjungos ryšiais su Vokietija susirišusios Lietuvos, kokią norėjo atstatyti gruodžio 11 d. aktas.

Tačiau daug rimtesnis čia yra ne semantikos, bet į realybę atremtas klausimas: kurią Lietuvą iš tikrųjų tų aktų kūrėjai norėjo atstatyti? Logiškiausia būtų galvoti, kad turėjo būti atstatyta 1795 m. Lietuva, kada ją kartu su Lenkija galutinai pasidalino trys kaimyninės valstybės. Bet kas buvo 1795 m. Lietuva? Formaliai ji buvo bajoriškos Lenkijos - Lietuvos respublikos lygiateisis narys, o praktiškai ji tebuvo tik viena iš Lenkijos provincijų. Juk garsioje gegužės 3 d. kons-

titucijoje jau ir Lietuvos vardo nebepaliko. Tikrai, Vasario 16 d. nutarimo signatarai nenorėjo atstatyti tokios Lietuvos, nors, tarp skliaustelių, verta prisiminti, kad daug kas Lietuvoje to norėjo, kaip truputį vėliau įrodė ir masinė peoviakų konspiracija.

O gal norėjo atstatyti Mindaugo ir Gedimino Lietuvą? Ta idėja ypač patinka kai kuriems emigrantiniams sluoksniams, kurie jeigu ir nenori visiškai panaikinti Vasario 16 d. akto, tai jį nori taip glaudžiai surišti su Mindaugo krikštu ar jo vainikavimu, kad Vasario iškilmės greičiau pavirstų Mindaugo **pagarbinimo** iškilmėmis. Prisipažinsiu, man visa ta akcija (net referendumas!) atrodo truputį juokinga. Ji man primena Mussolinio pastangas surišti fašistinę Italiją su Cezario ir Augusto laikų Roma. Praktiškai tos pastangos nedaug teprisidėjo prie italų karių drąsos pakėlimo karo metu.

Iš tikrųjų, gruodžio 11 d. ir Vasario 16 d. aktuose minimas atstatymas nereiškia jokios konkrečios buvusios Lietuvos atstatymo. Po teisybei, **istorijoje nieko ir negalima atstatyti.** Net ir Lenkija, kuriai Respublikos atstatymo idėja ypač buvo arti prie širdies, 1918 m. nebuvo ta pati, kokia ji buvo XVIII a. pabaigoje. Priešingai, įsikabinimas į atstatymo idėją (Polonia restituta) Lenkiją tik supiudė su visais kaimynais ir padarė ją silpnesnę, negu ji galėjo būti. Galima spėti, kad ir į Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aktus įdėti valstybės atstatymo žodžiai buvo daugiau tik ginklas spirtis prieš lenkų pastangas atstatyti senąją respubliką. Juoba, kad tos jų pastangos turėjo nemaža šalininkų ir Lietuvoje. Manytume, kad ir mes kartais per daug buvome ir tebesame įsikabinę į istoriją, ypač kai ta istorija dar klaidingai suprantama. Žvilgnis į ateitį visados naudingesnis negu žvilgsnis į praeitį. Praeityje geriau ieškoti klaidų, o ne idealų.

Romantikai ir realistai

Ieškodami toliau Lietuvos nepriklausomybės idėjos versmių, prieiname prie pagrindinio klausimo: kas iš tikrųjų buvo 1918 m. Lietuva? Ar tai tebuvo tik istorinės Lietuvos valstybinės tradicijos tąsa, ar tai buvo kažkas visiškai naujo. Tik suradę atsakymą į šį klausimą, galėsime atsakyti taip pat, kur yra tikrosios Nepriklausomybės idėjos versmės.

Aplamai palyginus biednoje mūsų politinės minties ir filosofijos raidoje vis dėlto galima išskirti dvi aiškiai skirtingas pažiūras į šitą klausimą, dvi skirtingas galvojimo ir minties mokyklas. Vieną jų galima pavadinti romantine, kitą — realistine. Pirmajai atstovavo tokie šulai, kaip Mykolas Römeris, Mykolas ir Vaclovas Biržiškos, o dabar jai atstovauja lenkų istorikas J. Ochmanskis. Antroji savo eilėse neturi tokių stambių vardų ir savo sampratos dar nėra sistematingai formulavusi. Kai kurios Petro Klimo, Jono Totoraičio, Povilo Šležo studijos galėtų būti įrikiuotos į tos mokyklos minties rėmus.

Pirmosios sampratos pagrindines idėjas rasime beveik kiekviename mūsų istorijos vadovėlyje. Įdomu, kad ir sovietiniai istorininkai čia iš esmės beveik nieko nepakeitė. Suglaustai štai tos mokyklos bendras XIX amžiaus Lietuvos vaizdas: ne tiek dėl visiško vidaus bankroto, bet dėl grobuoniškų kaimynų sąmokslo XVIII a. gale žlugo Lietuvos valstybė. Ir tuojau pat prasidėjo didvyriška kova su žiauriu okupantu ir už Lietuvos nepriklausomybės atstatymą. Per brolių Ciecierskių sąmokslą, Napoleono karus ir legionininkus, per Vilniaus universiteto konspiracines studentų organizacijas, per 1830 m. ir 1863 m. sukilimus, per Kražių ir kitas skerdynes, per knygnešius, **Aušrą** ir **Varpą**, per 1905 m. revoliuciją ir Vilniaus seimą (Didįjį) ligi Vasario 16 dienos, kada visa ta kova buvo apvainikuo-

ta galutiniu laimėjimu — Nepriklausomos Lietuvos atstatymu.

Toje laisvės kovos grandinėje beveik lygiomis statomi ir Adomas Čartoryskis su Adomu Mickevičium, ir Emilija Pliaterytė su Simonu Konarskiu, ir Simonas Daukantas su Motiejum Valančium, ir Antanas Mackevičius su Zigmantu Sierakauskiu bei Kostu Kalinausku, ir Jonas Basanavičius su Vincu Kudirka, ir visi Vasario 16 d. nutarimo signatarai. Sovietiniai istorininkai, nuvertindami vieną kitą anųjų, prie Lietuvos laisvės kovotojų dar priskiria visokius dekabristus, Hercenus ir Černyševskius, na, žinoma, ir marksizmo -leninizmo tėvus. Žodžiu, lyg rodos, per visą devynioliktą amžių visi žvirbliai tik ir tečirškėjo Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės himną. Užtat šią minties srovę, recenzuodamas **Metmenyse** prof. J. Ochmanskio knygą apie Lietuvos tautinį atgimimą, pavadinau optimistine. Pagal tą minties srovę Lietuvos nepriklausomybės idėja, kaip koks nunokęs obuolys, visą laiką kabėjo ore, ir tik carinė valdžia, visokie ten Novosilcevai, Nazimovai, Muravjovai ir Klingenbergai neleido jam nukristi ir Lietuvos nepriklausomybės idėjai virsti kūnu.

Atverskime kitą medalio pusę ir pasižiūrėkime, ar iš tikrųjų taip ir buvo? Visų pirma, kaip jau esame užsiminę, Lietuva jau gerokai prieš padalinimus buvo netekusi žymios dalies savo tautinės ir ypač politinės gyvybės. Jos vadovaująs sluoksnis, beveik per tris šimtmečius įsikibęs į Lenkijos skverną, kaip kokia kvailai įsimylėjusi mergšė, net valstybės agonijos valandoje tesapnavo vieną vienintelį sapną — kaip išlikti ištikimai savo sužieduotinei Lenkijai, net savo vardo išsižadėdama. Liudvikas Tiškevičius, prisiekdamas vadovaujančio Lietuvos sluoksnio ištikimybę Kotrynai II, terado savo širdyje vieną vienintelį skausmą — sužieduotuvių su Lenkija sulaužymą — ir reiškė viltį,

kad anoji Šiaurės semiramidė tą jo skausmą supras ir vėl Lietuvą sujungs su Lenkija. Tai ir buvo vadovaujančio Lietuvos sluoksnio politinė programa per visą XIX a. ligi pat POW sąmokslo jau gerokai po Vasario 16 d. akto.

Napoleono karų metu legionininkai iš Lietuvos dar garsiau plėšė, negu Lenkijos legionieriai, kad Lenkija dar nemirė, kol jie gyvi yra. Vilniaus universitetas buvo didžiausias Lietuvos lenkinimo židinys ir jis neišleido nei vienos lietuviškos knygpalaikės. To universiteto studentai ne dėl Lietuvos nepriklausomybės kovojo, bet juokėsi ir tyčiojosi iš Dionizo Poškos Baublio ir kitų žemaitiškai - kalnėniškų užmojų. Nei 1830 m., nei 1863 m. lenkmečiuose nei nebandyk ieškoti Lietuvos nepriklausomybės idėjos. Jos ten nerasi, nes jos ten ir nebuvo. Tuo laiku net nebuvo beveik jokio ir lietuvių - „maskolių" susikirtimo, kaip daug kas šiandien kad norėtų įsivaizduoti. Tuo tarpu kai iš Mickevičiaus **Vėlinių** pagarsėjęs Novosilcevas tramdė Vilniaus universiteto studentus dėl jų lenkiško patriotizmo, buvęs Rusijos kancleris grafas Rumiancevas ragino lietuvius rašyti lietuvių kalbos gramatikas ir žodynus, o rusų literatūros profesorius tame pat Vilniaus universitete, I. N. Lobojka, svajojo net apie žurnalo lietuvių kalba išleidimą, kuriam esą pakaktų ir skaitytojų ir rašytojų (ž. A. Kaupuža, „XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. I. N. Lobojkos susirašinėjimą su N. P. Rumiancevu, muziejaus steigėju", **Literatūra**, X, 1967, 165 - 199 psl.). O Dionizas Poška, Simono Stanevičiaus raginamas, rašė Aleksandro I garbei odę. Tad kur čia lietuvių - rusų konfliktas?

Panašiai, taip pat, kai Muravjovas korė sukilėlius ir degino jų „okolicas", jo patarėjas akademikas Hilferdingas siūlė steigti lietuvių kalbos kursus net keliuose rusų universitetuose ir apgailestavo, kad nėra

jokios lietuvių kalbos gramatikos rusų kalba, kaip keletas puikių yra vokiečių išleistų. Nesvetima buvo Muravjovui, kaip savo laiku ir pirmajam Lietuvos generalgubernatoriui Repninui, idėja bandyti nustatyti Lietuvos baudžiauninkus prieš vadovaujantį Lietuvos sluoksnį. Taigi ir šios „lenkų - maskolių vainos metu Lietuvoje" vargu ar buvo galima kalbėti apie rusų - lietuvių konfliktą.

Iš tikrųjų, per visą tą laiką vyko tik lenkų - rusų konfliktas, kuris Lietuvos nepriklausomybės idėjos atžvilgiu galėjo turėti tik netiesioginės reikšmės. Pirmiausia, jis silpnino Lietuvos vadovaujančio sluoksnio pozicijas, kadangi tame konflikte Lenkija beveik nuolat išėjo pralaimėtoja. Antra, jis padėjo augti ir bręsti naujam Lietuvos vadovaujančiam sluoksniui, kuris išaugs daugiausia iš baudžiauninkų - valstiečių, kurie dažnai nenoromis buvo įtraukiami į lenkų - maskolių konfliktą, jame mokėsi ir stiprėjo. Vis daugiau atsiras ir bajorų, ir kunigų, kurie supras geresnio gyvenimo ir laisvės siekimą iš valstiečių pusės, ir kurie praregės, kad vadovaujančio Lietuvos sluoksnio programa — kova dėl Lietuvos prijungimo prie Lenkijos — yra utopiška ir visiškai neatliepia lietuvių tautos interesus.

Suprantama, kad šiam naujam gaivalui labai galvos neskaudėjo, kaip ten išeis su lenkų - maskolių konfliktu. „Ne mano kiaulės, ne mano pupos", galėjo pasakyti Simonas Daukantas 1830 m. sukilimo metu, ramiai sau sėdėdamas Rygos generalgubernatoriaus įstaigoje, versdamas rusų kariuomenės vadų atsišaukimus į lietuvių kalbą ir galvodamas apie žemaičių ir kalnėnų istorijas. Simonas Stanevičius su Jurgiu Pliateriu bevelijo šio sukilimo metu išvažiuoti į Karaliaučių lituanistinės medžiagos pasimedžioti. Atrodo, ir vyskupas Valančius daugiau sielojosi savo kunigų ir avelių likimu, negu anos maskolių - lenkų vainos

laimėjimais ar pralaimėjimais. Uždraudus Muravjovui lenkiškas mokyklas Lietuvoje, jis tuojau pat šokosi aiškinti savo kunigams, kad tai anaiptol nereiškė, jog ir lietuviškos mokyklos buvo uždraustos, ragino juos ir toliau tęsti lietuviškų parapinių mokyklų darbą ir barė tuos kunigus, kurie, uždraudus lenkiškas mokyklas, liovėsi mokę vaikus ir lietuviškai. Nors Valančiaus jokiu būdu negalima pavadinti antilenkišku vyskupu, bet jis nebuvo per daug užsidegęs ir senojo vadovaujančio sluoksnio programa — Lietuvos likimo sujungimu su Lenkija.

Skirtumą tarp to, kas lietuviška, ir to, kas lenkiška, galėjo nesunkiai suprasti tokie, kaip Poška, Daukantas, Stanevičius, Valančius. Galėjo tai suprasti ir kai kurie rusų profesoriai ir akademikai. Daug sunkiau tai buvo suprasti carinei valdžiai ir ypač jos okupaciniams organams, kurie dažniausiai nepasižymėjo nei didesniu šviesumu, nei proto lankstumu. Jiems dažniausia atrodė, kad visa, kas katalikiška, buvo lenkiška, ir visa, kas lotynų raidėmis parašyta, buvo lenkiška. Nedaug tų lietuviškų raštų iš viso ir tebuvo. Dėl to nesusipratimo ir spaudos draudimas, kuris iš pradžios buvo nukreiptas tik prieš lenkiškus spaudinius Lietuvoje, vėliau, kai atsiras daugiau lietuviškų leidinių, visomis savo ašmenimis atsigręš prieš lietuvių kultūrą ir Lietuvos tautinį atgimimą. Dėl to ir kova prieš lenkiškas mokyklas ir bažnyčią Lietuvoje pasidarys baisiausiu Lietuvos rusinimo ginklu ir žiauriausia kovos priemone prieš visa, kas lietuviška. Tai negalės neiššaukti lietuvių - rusų susikirtimo, kuris į XIX a. pabaigą ir XX a. pradžioje pavirs į labai rimtą konfliktą, ypač kai jis vis labiau bus nuspalvintas ir socialiniu, ir demokratiniu, ir socialistiniu atspalviu.

Tačiau bandymas tą konfliktą išplėsti į visą XIX amžių, kaip tai daro kai kurie romantinės arba opti-

mistinės mokyklos atstovai, yra gana grubus prasilenkimas su istorine tiesa ir beveik visiškas nesupratimas Lietuvos tautinio atgimimo ir Lietuvos nepriklausomybės idėjos. To pasėkoje, gal būt, tai šiek tiek prisidėjo ir prie to, kad nepriklausomos Lietuvos valstybės samprata buvo iškreipta, padarant ją kažkokių senovinių tradicijų paveldėtoja, kunigaikštiška ar net karališka, o ne visiškai modernišku politiniu ir kultūriniu organizmu, iš esmės demokratiniu, iš esmės liaudišku, iš esmės laisvę mylinčiu ir gerbiančiu ir iš esmės nepakenčiančiu jokios diktatūros ir tironijos.

Tikroji Nepriklausomybės idėjos versmė

Pamažu einame prie Lietuvos nepriklausomybės versmės, nes skubėdami galime visiškai jos nebesurasti, arba ją atverti ten, kur jos visiškai nėra. Kad Lietuvoje galėtų atsirasti nepriklausomybės idėja, visų pirma reikėjo iš koto išversti jos vadovaujantį sluoksnį su jo unijine programa. Tas sluoksnis juo toliau, juo mažiau beatstovavo lietuvių tautos interesams. Kitais žodžiais tariant, juo labiau stiprėjo lietuvių tautinė sąmonė, juo labiau svetimas jai atrodė senasis vadovaujantis sluoksnis. Susikirtimas tarp jų buvo neišvengiamas. Tas susikirtimas arba konfliktas ir yra tikroji Lietuvos nepriklausomybės versmė.

Persilaužimo momentas, mano nuomone, čia buvo 1863 m. sukilimas ir baudžiavos panaikinimas. Baudžiavos panaikinimas, kurį Mykolas Römeris visiškai teisingai pavadino Lietuvos tautinio atgimimo Jonu Krikštytoju, parengė ekonominį ir socialinį pagrindą naujam, iš baudžiavos liaudies išaugusiam vadovaujančiam sluoksniui atsirasti, o 1863 m. sukilimo skandalingas pralaimėjimas sudavė beveik mirtiną smūgį ligšiol viešpatavusiam sluoksniui. Tai, tur būt, turėdamas galvoje Juozas Pilsudskis ir rašė savo prisimini-

muose, kad jo tėvų aplinkoje (vadinas, Lietuvoje) tas sukilimas buvo laikomas tiesiog prasikaltimu (suprask, prieš lenkų tautą).

Žinoma, ne iš karto ir ne be skausmų ir kovos senasis vadovaujantis sluoksnis užleido vietą naujajam. Niekas istorijoje lengvai negimsta. Juoba kad ir okupacinė rusų valdžia, vos tik spėjus Muravjovui pasitraukti iš Lietuvos, tuojau pat atsisakė antilenkiškos jo politikos ir vėl ėmė flirtuoti su dvarininkais ir kunigais. Po teisybei, kol kas ir nebuvo su kuo kitu flirtuoti. Toji okupacinė valdžia, kurios tokį meistrišką paveikslą nupieš Vincas Kudirka savo **Viršininkuose,** daug lengviau praleis Lietuvoje lenkiškas knygas ir kalendorius, negu lietuviškas maldaknyges ir kantičkas. Tuo būdu, ji visiškai iškreips Muravjovo nustatytą politinę liniją iš Šiaurės Vakarų krašto padaryti rusišką žemę. Kad toje žemėje galėtų išdygti lietuviškas daigas, Muravjovui nei į galvą neatėjo. Reikės laukti kokį 15 ar 20 metų, kol atsiras Vileišis, Basanavičius, Šliupas, Kudirka ir kiti, kurie ims rūpintis Lietuvos likimo klausimais ir su kuriais rusų okupacinė valdžia negalės nesiskaityti.

Maironis tą sunkų naujojo vadovaujančio sluoksnio kelią į pergalę aprašė savo poemoje, kurią pavadino **Tarp skausmų į garbę.** Vėliau ji buvo pakrikštyta **Jaunosios Lietuvos** vardu. Įdomu, kad jis šioje poemoje, kaip ir kituose savo kūriniuose, Lietuvos sutemų laikotarpį nukelia daug toliau negu XVIII a. pabaiga. Jis nuolat kalba apie „amžiais" užverstą sieną, kurią reikia griauti, apie „amžiais" pavergtą tėvynę, kurią reikia gelbėti, o savo garsioje giesmėje „Jau slavai sukilo" jis tiesiog ir konkrečiai rašė:

Štai **penketas amžių** — naktis be aušros.

Aišku, ką laikė Maironis tuo nakties be aušros kaltininku. Jis tuo kaltininku laikė vadovaujantį Lietuvos sluoksnį, kuris beveik nuo XIV a. pabaigos at-

siknojo nuo lietuvių tautos reikalų ir kuris dar ir dabar nenorėjo užleisti savo pozicijų, pravardžiuodamas naująjį vadovaujantį sluoksnį litvomanais ir kitokiais maniakais. Tai dar vienas argumentas, kodėl Nepriklausomos Lietuvos idėjos pirmiausia reikia ieškoti senojo ir naujojo vadovaujančio sluoksnio susikirtime. Jai ir didžiausias pavojus atsiras kaip tik iš senojo vadovaujančio sluoksnio, kuris atsistačius nepriklausomai Lenkijai šauksis ir prisišauks pagalbos iš Varšuvos.

Maironis vadino atgimstančią Lietuvą jaunąja Lietuva. Bet tai buvo kartu ir naujoji Lietuva, kuri ypač nieko bendro neturėjo turėti su 1795 m. palikimu. Neseniai Lietuvoje išleistame Gabrielės Petkevičaitės-Bitės raštų tome yra paskelbtas rašinys „Iš netolimos praeities", kuris ligi šiol niekur nebuvo spausdintas. Ten, tarp kita ko, duodama nemaža medžiagos Žiburėlio organizacijos istorijai. Vienoje vietoje ji kalba apie reikalą „užauginti visai naują lietuvių atgijimo obalsius branginančią kartą, tiesiog naujos Lietuvos apaštalus" (ž. **Krislai,** Vilnius, 1966, 453 psl. Gaila, šis įdomus Bitės rašinys paskelbtas nepilnas). Taip, atgimstančioji Lietuva buvo nauja Lietuva. Mūsų kaimo filosofas Mikalojus Katkus rašė: „Tikroji Lietuvos istorija prasideda 16-tą vasario 1918 metais" (ž. jo **Raštai,** Vilnius, 1965, 515 psl.). Gal kiek ir perdėjo **Balanos gadynės** autorius tą Lietuvos naujumą, tačiau net toks šaltas ir blaivus Lietuvos problemų nagrinėtojas, kaip dr. Juozas Purickis turėjo pripažinti, kad „Lietuva iš savo praeities niekuo pasinaudoti negalėjo" (ž. **Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918 - 1928,** 112 psl.). Bent konstituciją ruošiant tai tikrai buvo jaučiama.

Kas buvo pats pirmasis naujosios Lietuvos sampratos pradininkas? Aišku, kad tai nebuvo ir negalėjo būti nei 1863 m. sukilimo vadai, nei dekabristai,

nei Napoleono legionininkai. Aišku taip pat, kad tokio pradininko reikia ieškoti ne ten, kur jį norėjo surasti vadinamosios romantinės ar optimistinės mokyklos šalininkai, būtent, tarp tų visų, kurie kažkur kažkada vos paminėjo Lietuvos vardą. Lietuvos nepriklausomybės idėja buvo per daug didelis dalykas, ir ji galėjo gimti ir gimė tik iš kovos, tik iš žūtbūtinio susikirtimo tarp vis labiau parazituojančio senojo vadovaujančio sluoksnio ir naujos, tautine prasme, revoliucinės kartos.

Visiškai čia nei nebandydamas dėstyti visos tų dviejų kartų susikirtimo istorijos, kuri, tarp kita ko, dar tebelaukia savo istoriko, norėčiau paliesti tik tris iškilesnius tos kovos momentus, susijusius su trimis pačiais iškiliausiais asmenimis, kas liečia tautinį atgimimą ir naujos Lietuvos nepriklausomybės idėją.

Pirmasis toks momentas yra susijęs su Simonu Daukantu, kurį, tur būt, neklystant galima pavadinti tikruoju naujosios Lietuvos pradininku (ž. mano straipsnius apie Daukantą **Metmenyse**, Nr. 9, 1965 ir **Lituanus**, t. XI, Nr. 1, 1965). Simonas Daukantas buvo pats pirmasis, kuris kritiškai pasižiūrėjo į to laiko vadovaujančio Lietuvos sluoksnio sužieduotuves su Lenkija. Jis ne tik nelaikė tų sužieduotuvių politiniu idealu ir programa ateičiai, bet, priešingai, matė čia didžiausią lietuvių tautos nelaimę, kuri privedė prie to, kad beliko tik viena lietuvių kalba, kaip nuo žiemos speigų apšarmojusi žalia bruknelė, kuri dar tebeliudijo lietuvių tautos gyvybę. Nuo jos puoselėjimo Daukantas ir pradėjo. Jis nevengė konflikto su senuoju vadovaujančiu sluoksniu, nes tik iš to konflikto ir galėjo gimti naujoji Lietuva. Jis griežtai atsisakė bet ką spausdinti lenkiškai. Pavadino ar nepavadino Motiejus Valančius Daukantą girtu, bet kada žmogus beveik vičvieniui vienas atsistoja prieš visuomenę, kurios vadinamasis elitas galvoja visiškai kitaip, jis mažų ma-

žiausiai atrodo keistuolis. Ateitis parodė, kad ne Daukantas buvo girtas, bet greičiau buvo girta visa ta į praeities skvernus įsikabinusi visuomenė.

Antrasis momentas yra susijęs su Jono Šliupo asmeniu. Būdamas didelis S. Daukanto gerbėjas, jis bandys net ieškoti modus vivendi su rusais, kad sumažintų lenkų įtaką Lietuvoje. Už tai jį smarkiai išbars Mykolas Römeris. Atsidūręs Amerikoje, jis susidūrė su lietuvių - lenkų konfliktu anksčiau, negu kad jis buvo prasidėjęs Lietuvoje. Kova dėl lietuviškos parapijos netruko pavirsti ir tautine kova. J. Šliupas 1887 m. New Yorke išleido lenkų kalba brošiurą **Litwini i polacy** (Lietuviai ir lenkai), kurioje bene pats pirmasis iškėlė politinės Lietuvos nepriklausomybės idėją, gerokai anksčiau negu **Apžvalga, Varpas** ir socialistai.

Trečiasis momentas yra susijęs su Povilu Višinskiu, kuris bene pirmasis formulavo nacionalinės demokratijos sampratą. Žinia, lietuvių tautinis atgimimas, aplamai, buvo liaudinis ir demokratinis. Tačiau tik Povilas Višinskis pakėlė tai į politinę programą. Jau kudirkiniame **Varpe** buvo imta kelti, šiaip jau pavojingas, bet to laiko sąlygomis suprantamas ir, tur būt, reikalingas šūkis: Lietuva — lietuviams. Užtat net toks humanistas, koks buvo P. Višinskis, kuris griežtai atmetė neapykantos jausmą prieš bet kurią tautą, pritarė Lietuva — lietuviams idėjai. Jo akimis, tai toli gražu nereiškė, kad tautinių mažumų žmonės turėtų būti skriaudžiami arba gujami iš Lietuvos. Bet vadovaująs vaidmuo turėtų atitekti tiems, kurie geriausiai supranta lietuvių tautos interesus. Jo pritarimas Lietuva — lietuviams šūkiui buvo visų pirma nukreiptas prieš senąjį vadovaujantį sluoksnį Lietuvoje, kuris vis dar negalėjo atsikratyti lenkiškų padalkų.

1901 m. **Varpe** Povilas Višinskis, atsiremdamas į šią idėją, ištarė istorinius žodžius: „neprigulminga Lie-

tuva, nusikračiusi nuo svetimųjų ir savų despotų". Visiems, tur būt, aišku, kad Lietuva gali būti nepriklausoma tik nusikračius svetimos valdžios. Tačiau, tur būt, ne daug kas suprato, kad gali būti ir savi despotai, kurie taip pat nesuderinami su krašto laisve ir nepriklausomybe.

Šis Povilo Višinskio iškeltas nepriklausomos Lietuvos, nusikračiusios savų ir svetimų despotų jungo, idealas, kurio nevisados buvo pabota Vasario 16 d. Lietuvoje (iš čia ir Žemaitės nusivylimas), neturi būti pamirštas ir šiandien. Negalima įsivaizduoti tautos laisvės be žmogaus laisvės. Kas eina prieš žmogaus laisvę, tas eina ir prieš krašto laisvę. Kito kelio ir pasirinkimo nėra. Gerai, kad mes šiandien nuolat kalbame apie svetimuosius despotus, bet bent retkarčiais neturėtume pamiršti ir savųjų despotų pavojaus.

Tiit Raid, „Misija“, medžio raižinys

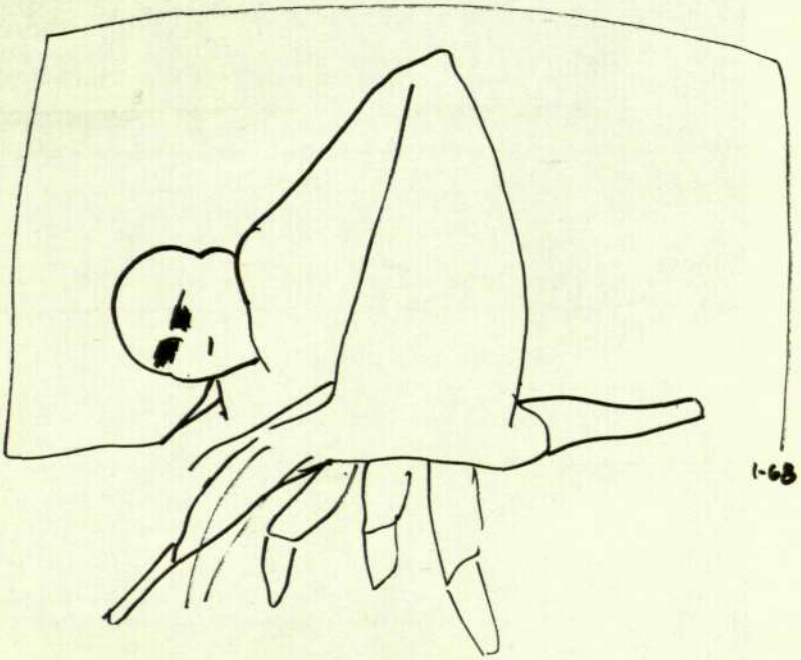

Tiit Raid, piešinys tušu

RUTH TALVING baigė Ontario College of Art 1962 m. garbės pažymėjimu ir šiuo metu ten pat dėsto meną. Dalyvavo parodose Amerikoje ir Europoje. 1968 m. laimėjo National Academy of Design premiją.

ENDEL KÖKS baigė meno studijas Estijoje 1940 m. Dabar gyvena Švedijoje ir dalyvauja įvairiose parodose, o 1965 m. jam buvo suteikta Estijos kultūrinė premija.

OTTO PAJU gimęs Estijoje. Studijavo grafiką Stockholme ir Oslo. Daugiausia reiškiasi kaip knygų iliustratorius.

TIIT RAID gimęs Estijoje. 1966 m. baigė University of Minnesota gaudamas MFA laipsnį. Šiuo metu dėsto meną Wisconsin State University, Eau Claire, Wisconsin.

Endel Köks, „Spindulinės energijos formulė", aliejus

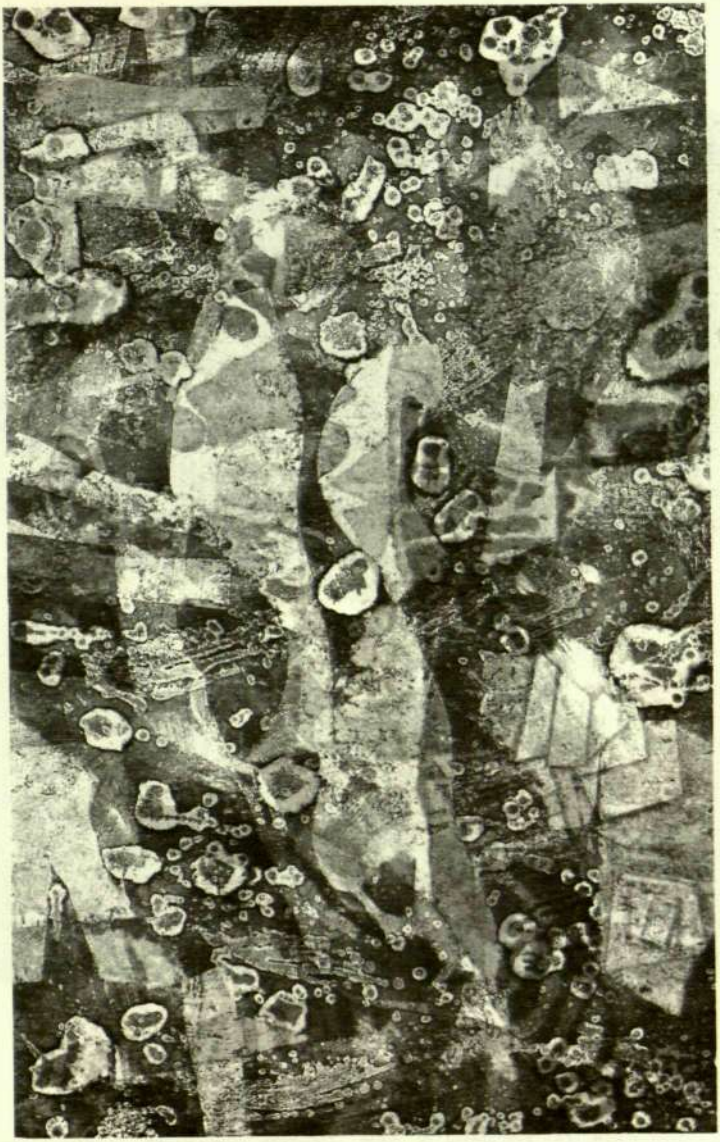

Endel Köks, „Himnas žemei", aliejus

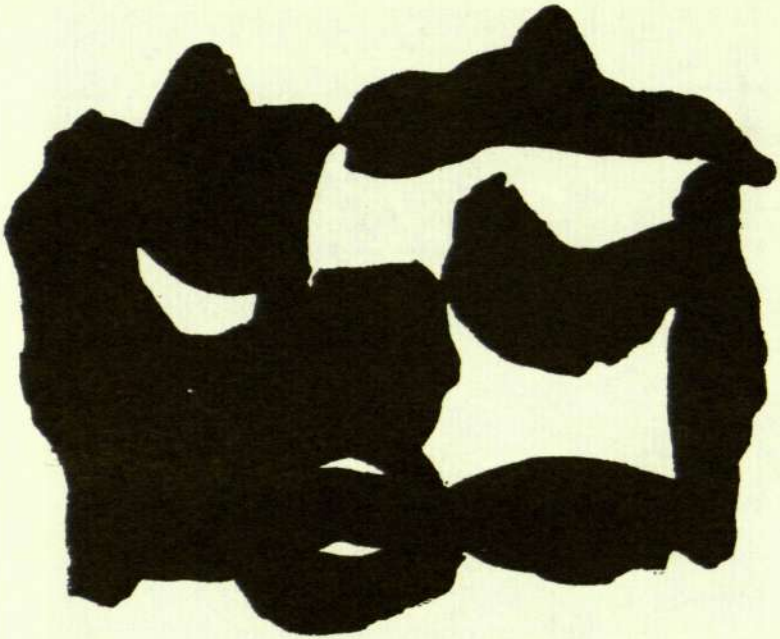

Otto Paju, IV Variacija iš ciklo „Penkios variacijos", medžio raižinys

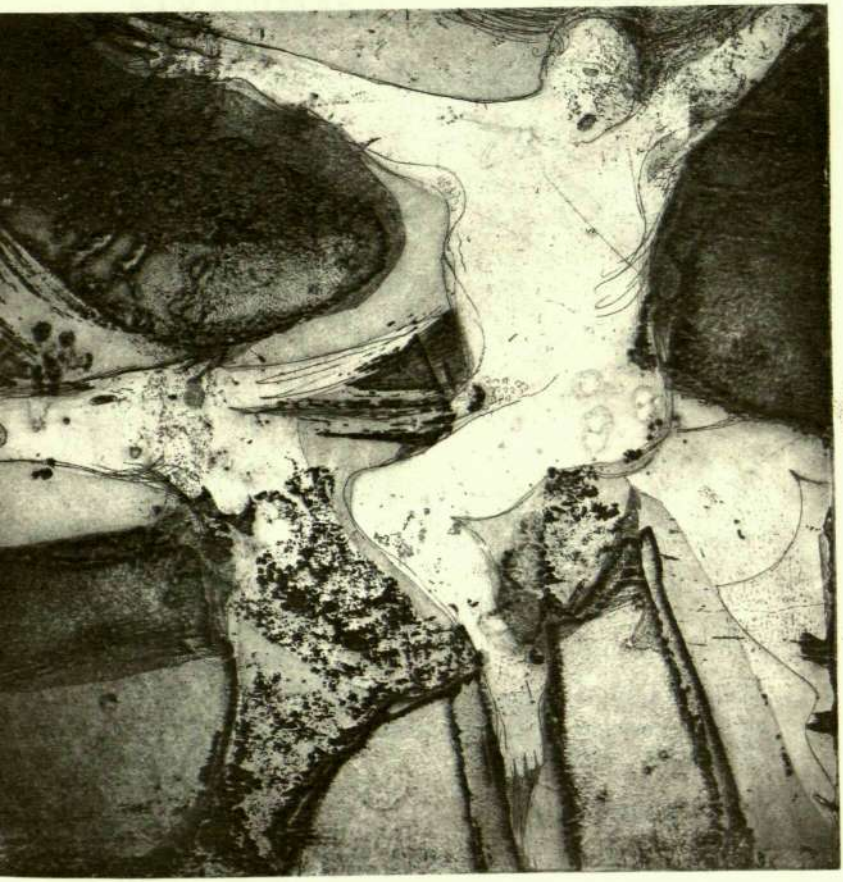

Ruth Tulving, „Raitelis", ofortas

VASARA

MARET SUITS-ELSON

Nuo vandens iki vandens — vanduo
ir tarp vandens ir dangaus vanduo
ir dangus vandenyje.

Sūrus vanduo —
jūra.

Danguje saulė ir padebesiai,
Vandenyje padebesiai ir saulė.

Dangus išliūliavęs jūron,
ir mes esame danguje.

ATRADIMAS

Žarstantis pelenuose
dairytis tarp griuvėsių
anapus sode
žydinčių gėlių,
ir kasti ir kasti.
Pelenai ir akmenys,
pelenai
ir viena pusiau apdegus knyga:
„Šių dienų estų poezija".*)

*) Antologija, redaguota poeto ir literatūros kritiko Gustavo Suits, Maret Suits-Elson tėvo.

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

PAUL CÉZANNE

ALEKSIS RANNIT

Didis menas nei verkia, nei šaukia,
ir nemigdo švelnumo —
matuoja tiesos šešėlį ir šviesą,
svarsto dorėnų aiškumą.

Jis — mėlyna kubų askezė
belaikėje laiko žalybėj,
jis — staltiesės raukšlės,
kuriose matau
kalnų viršūnių
sniegą.

Vertė Rimvydas Šilbajoris.

VENECIJA

Vėlyvos vasaros vaisių delsimas
atviram svajonių laive
klaidžioja
šypsenų aikštėj
kaip nakčia susikaupusios jėgos
Giorgiones dūzgantį rytą.

Angelai taip toli nuo tėviškės įlankų.

Praretę mūsų vakarų plaukai,
mūsų laimės bangos vėluoja,
ir mūsų išsipildyme mirties tyla —

staiga
daugybė
smėlio nevilties.
Užuomaršos mirusi jūra.
Jūra,
o virš jos
į trupančią sieną nakties —
žaibo alkūnės.

Vertė Rimvydas Šilbajoris.

CANTUS FIRMUS

Dainą
išpiaustyk
žinojimo medyje

krantų nepaliekančia
linija.

Ir vėtrą jausmų
nuskandink

druskoj minties
nebylioj.

Vertė Rimvydas Šilbajoris.

JŪROS GELMĖ

KALJU LEPIK

II

Mano miegas — geltonas žiedas,
kurį palietus
kiekvienas mano pirštas
pavirsta saule.

Balzgana žiemos daina,
debesų baltose vežėčiose,
ilgis geltonos mirties.

Kai mano pirštai palies
žiemos sodų vienišumą,
mano daina numirs.

III

Mano mirtis yra pavasaris,
besiilgįs
srautų dainos.

Mano mirtis — baltų pusnių
tirpstąs nekaltas džiaugsmas.

Kodėl slepia ledai
melsvas jūros gelmes?

Jūros gelmė — mirtis.

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

IŠ „MIKROKOSMO“ CIKLO

ILMAR LAABAN

II

Ir vistiek
ar tu save manyje surandi
ar tu mane savyje atrandi
kad išlaikius šį atradimą
vaivorykštė per trapi

Tu matai ją sutrupant nuolaužom
ją kuri jungė saulę ir debesį
tavo rankos pavirsta žaibolaidžiais
nors tu veltui lauki žaibo
nes niekados vaivorykštės nebuvo
nei debesio nei saulės

Tik mudu esame

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

* * *

IVAR GRUENTHAL

Žvaigždžių lietus be sustojimo lyja,
lūžta visi nakties tiltai,
ir tą, kurs pragaro gailestingumo šaukės,
dangus žaibuodamas paverčia akmeniu.

Nes tamsos viešpats staiga pasitraukė.
pavargus atsileido tamsos draugo ranka,
ir graso ašmenim šiaurės pašvaistė,
ir persekioja mus mėnulio spinduliai.

O mes tetroškome palikt šešėly,
atrast save juodam nakties sparne,
bet čia, tarp gąsdinančio būrio angelų,
Paukščių take, mes žūstam smėlio pūgoje.

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

PROLOGAS

IVAR IVASK

Rašyti eiles — tai braižyti žemėlapius
nubrėžt dar vieną žemėlapį ant balto lapo
nauji kontinentai veržias iš užmaršties gelmių
bangos griausdamos krenta nuo akmenuotų keterų
kalno viršūnė rodo į begalybę arba
banguojančioj mėlynėj gimsta salos taškelis
šviesiai žalia dėmė kur ėdrinėja avys
arba *upių žybčiojimai* paverčia žemę
į daugiabriaunį kristalą kur pasaulio
dega saulėlydis arba tatai žemėlapis
kur keliaujantis pirštas randa vien dykumos smėlį
ar snieguotas lygumas kur kraujas sustingsta
smegenys sustoja bet po tavo ranka jau naujas lapas

IŠ „ŠIAURLAUKIO UŽRAŠŲ“

Metai, kritęs Ikaras, sutilpo miške,
plunksnos jo sparnų nuo medžio šakumų
glostė debesis, o samanose
vaškas sutirpęs sustingo ir gyslom pavirto,
ir lavono kvapas palietė šnerves.
Greitai aukurai pradės čia degti,
metai dūmų stulpu sugrįš į dangų.
Šaltis iš visko padarys tabula rasa.
Bùkai šešelių rašalu nutaškys
naują metų skaitmenį ant sniego lapo
ir atsidusę apskaičiuos amžiną žemės amžių.

VISUR

Kažkas šaukia mane, bet manęs ten nėra —
kambariai tušti, žingsniai koridoriuos ąidi.
Kažkas į mane pasižiūri, bet languos tik šešėliai,
parko medžiai seni apie rudenį šnabžda.
Kažkas liečia mane, bet tai tik laikrodis sienoj,
renka jis smėlio grūdus į amžinybės rėtį.
Kažkas ieško manęs, bet jame aš esu —
vėjo šaltas dvelkimas, virpanti liepa, dulkantis parko
/takas.

RUDENINĖ VAIKYSTĖ

Daug kraujo iš vasaros gyslų tam spaliui ant rankų
/paliko,
jam laidojant žuvusias uogas statinių gelmėj,
ir vėjas suplyšusių pievų skylėtoj skaroj
sustaugė, kad jos neseniai buvo grožiu apklotos.

Baltų obuolių spindesys jau dabar vėsumoj,
toks grynas, kaip debesys ledo stikle atsimušę,
o mėnuo — moliūgas, nuglostytas vaikiškų rankų,
kai gervių užkimęs raudojimas tirpo danguj.

Ir mano vaikystė, atrodo, į miglą nuslinko.
Kaip švyturio bokštas, tenai lango stiklas suspindi,
jis buvo pakibęs raudonas, man greitai užmiegant,
kad vasarą naują kaip gaidį ateinant matyčiau.

Vertė Henrikas Radauskas iš Astrid Ivask paruoštų angliškų ir vokiškų versijų.

PRADŽIOS MOKYKLOS VEDĖJAS

MATS TRAAT

Norėjau valgyti, kaip ir visi kiti,
todėl ir mokiau aš vaikus
1915 metais,
jog carą Dievas pats paskyrė
ir kad vokiečiai mirtiniausi mūsų priešai.
Norėjau nusipirkt batus, kaip ir visi kiti,
todėl ir mokiau aš vaikus
1930 metais,
kad nepriklausomybė nuostabus dalykas
ir komunistai mirtiniausi jos priešai.
Turėjau savo teisingumo ir teisybės pajautimą,
kaip ir kiekvienas mokytas, galvojantis žmogus
ir kai mane išleido iš Klogos kalėjimo *)
vėl mokiau aš vaikus 1945 metais,
jog laikas mums atėjo tapti žmonėmis,
ir kad žmonijos mirtiniausias priešas yra fašizmas.
Kalbėjo mane esant geru pedagogu.
Gal būt...
Tačiau, kai aš švenčiau septyniasdešimt penktąją
/gimimo dieną,
pasveikinimuos buvo pasakojama, tartum
jau piemenuko metuose
aš būčiau buvęs komunistu
ir pūtęs marselietę
tošies vamzdeliu.
Atleiskite, bet tai tikrai aiški kvailystė.

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

*). Vokiečių koncentracijos stovykla Estijoje.

JAAN KAPLINSKI

Eit tiktai tolyn eit tiktai tolyn
visuomet kur nors būna pavasaris
visuomet lietaus laikas kur nors

eit tiktai tolyn tik su pavasariu ranka rankon
tenai kur vakar buvo dykuma kur pats keleivis
tik vakar buvo dykuma besivaidenanti prisiminimais
ir kur kariuomenėm aguonos gelsvos ir raudonos
iš mirusių prisikelia
tiktai nueit ir pamatyt savom akim nereikia pasilikti
prieš tai užbaigti nieko nereikia saugot kapo
šį geltonų aguonų prisikėlimo rytą

eit tiktai tolyn pasiimti juk nieko nereikia
atgal sugrįžt nereikia atgal sugrįžt iš to
dykumos gėlių trečiojo ryto
į save galvos skausmą širdies smūgį drobules baltas
į savo kapo vietą
tik matyt tiktai būti su juo
su aguonom ir kaktusais amaryliu mesenbriantemom

tegu tie kas į pareigą tiki sulanksto drobules baltas
tepraneš jie į laikraščius kad kapas jau laisvas
susirgęs ir užkastasis prapuolė visai trečią dieną

paukštis perkūno sudaužė sau kevalą užvakar
visi tai išgirdo lelijos ir amarilis aguonos kaktusas ežio
/galva
mesembriantemos sapne akmeniniam
vakar prerijoj sudegė žolės sausi žolių stiebai
ir šiandien jie visi čia tik reikia ateit pamatyti
tik ateiti ir jį pamatyti pagauti ir sekti paskui
sekti pavasarį einantį kur tai per besiklausančią žemę
tik žinot jis ateina yra jau kažkur čia pat
jis visuomet kažkur jis visuomet visur

Vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris.

Sakala silpsta Nurmekund trupa nebepajėgiam
sotūs krankliai virš galvos po kojų suodinas sniegas

Blykčioja jūra akysna nuo Rävälä aukštos pilies
jūs per daug svetimo kraujo per keistas per didelis
/miestas

Ir Oandi Otepää sustojot ant kelio kalnuoto
kūjų kalimas ant kalno svetimkalbiai įsakymai duoti

Matai viršum jūros ir medžių dingsta vardai ir vietos
žiūrėk kol gali dar į Vaigą kol Alutaguse nyksta iš lėto
Kandies skridimas myriop riksmas aro vienintelio
dainas ir kalbą užmiršęs kas gali save atsiminti

Palauki dings ežerai krantas nuo jūros pakils
vandenys širdį suės ir išdegins akis

Sūriajam dugne jūs užmigot į Saaremaa ledas jau lei-
/džia
tempti pabūklus per jūsų nugrimzdusį veidą.

Vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris.

Eilėraštyje minimi vietovardžiai — senos, viduramžiškos estų gyvenamos vietos, kurias viena po kitos užėmė kalavijuočiai, kaip tai aprašyta Henriko iš Livonijos kronikoje. Saaremaa — paskutinioji vieta, sala, kurią vokiečiai tegalėjo užimti, ledui Baltijoje užšalus.

Vercingetorix pasakė: Cezari, gali
atimti mūsų žemę, kurioje gyvenam
bet žemės, kur mes numirėm atimti negali.

Numečiau kardą prie tavo kojų:
tai toks esu aš, tokia mano tauta.
Aš žinau, kas ateina.
Visi, kas Arvernijos žemėj verti būti gyvi
jau nustojo gyventi,
o su tais, kas paliko
aš gyvent nebenoriu.

Aš žinau ir matau
išmoks valdovų kalbą, užmirš žodžius tėvų;
matau, kaip jie jau gėdisi savo melsvų akių
ir savo protėvių, ir jų šiurkščios šnektos;
matau juos jau romėnais, su pilietybės dokumentais
/prie širdies.

Tebūnie, imperatoriau, tegu tavoj respublikoj
bus vienas tik tikėjimas, viena kalba, viena tauta.
Tegu tavieji vieškeliai tvirti ir saugūs būna
pirkliams, kareiviams, apgavikams
iki Ultima Thule,
iki Stykso krantų.

Mane Kapitoly užplaks mirtinai,
bet mano meilė ir mano pyktis
negali būti užmušti.
Ir mano pyktis pasiliks
ir ūkaus, kaip pelėda, amžių tuštumoj
tau ir besočiam tavo miestui prakeikimą,
Cezari.
Ir kerštas pakils, tartum ąžuolas
iš geidulio tavo gìlių.

Tavo valstybė ateis ir praeis,
augs aikštėse kviečiai, ir forume ožkos ganysis.
Tai mano ranka, ranka užmuštos mano tautos
nusmogs tave žemėn.
Manoji ranka Vandalų kardu.

Ir laikas ateis ir Romos didybė
nei stiebo žolės pakely nenulenks.
Ir laikas ateis, kai Romos rajumas
sprogs, tartum erkė, daužoma kumščiais
šiaurės, rytų ir pietų atėjūnų.

Daryk užtat ką nori.
Žinau, manęs laukia kardas ir buožė
nes jau visi tie, kas Arvernijoj verti buvo gyventi,
daugiau nebegyvena.

Vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris.

Vyrai dainavo šalia vežimų
smėlis skverbėsi kur tai kitur ant kelio
gimė vaikai ir gavo vardus
prieš atėjimą žemė kurios dar nebuvo
tapo tikru mišku ir žeme
žali šlaitai ir vėjas iš toli nuo jūros
gėlės kurių kada skinti nebuvo bet vaikams
dar paliko minty tie žiedai šalia kelio
ten kur pavasaris vasara virto
greitai žolė atgalios užkariavo laužavietes
ir stirnos nustojo tuoj uostyti
orą kadangi mes
buvom nuėję savo keliu
vežimai sulūžo vaikai gi išmoko kalbėti

prieš atvažiuojant mes senelius seneles
palaidojom ten pakelėj ir buvo sekmadienis kartais
mes iškasėm duobes gilias ir sudėjome savo rankas
kartais buvo sekmadienis lygumos
mus patikėjo miškų prieglobsčiui miškai
lygumų prieglobsčiui
buvo be galo dar daug laisvos žemės
nebūtume mes patikėję niekas nebūtų
nieko nebuvo už mūsų ilgai tie pasiliko
miškų tankumyne arba dykumoj
padalint ir valdyti mes patys išėjom
viskas auga mūs pėdsakuos kaip ir anksčiau
užėjom mes ant kelio kuris nebuvo kelias
tai šaliai kurią mes pasiekėm nereikia žinot apie mus

Vertė Ilse Lehiste ir Rimvydas Šilbajoris.

Šis eilėraštis atliepia vieno senesnio estų poeto eiles, kuriose aprašoma estų genčių kelionė iš Rytų miškų į Baltijos pajūrį, tik Kaplinskis, turėdamas mintyje estų tautos likimą, apverčia kelionę atvirkščiai, tartum visi estai vėl atgal į tuos Rytų miškus nebūtin nueitų.

DEGA SMALUOTI RĄSTAI SIBIRO GILUMOJE

RAIMOND KOLK

Dega smaluoti rąstai Sibiro gilumoje
ir lietus rykštėmis plaka.
Tarp nuogų, tarp skujotų šakų
dega smaluoti rąstai Sibiro gilumoje,
kur stogas ir kaminas siauri.

Kur susitinka upės ir ledai sūkury,
reikia deginti pagalius drėgnus.
Kur toli tėvas, brolis, sesuo,
kur susitinka upės ir ledai sūkury,
š i l u m o s normą reikia išpildyti.

Kas supos skujotose viršūnėse,
tas išliko kamiene ir kelme.
Maža *ugnimi* liepsnodamas,
kas švietė skujotose viršūnėse,
palydi vergus kelyje.

Dega smaluoti rąstai Sibiro gilumoje,
plevena, lyg vėliavos, dūmai miške.
Nežinioj, siaubo pilnam ore,
dega smaluoti rąstai Sibiro gilumoje,
rusena minčių taškai ir smaigaliai.

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

LIETUS

Pylėsi lietus į mišką,
debesėlis į viršūnes skverbės,
negalvodamas ką daro,
nežiūrėdamas kur dingsta.

Nuo pušelės eglėn lijo,
nuo eglelės po ėglėliu.
Nuo šakelės į mėlynes,
daugel kartų žemuogynan,
dar kartelį bruknienojun,
samanoj pradingdamas.

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

MUZIEJAUS MOTYVAS

ALEKSANDER SUUMAN

Sėdi medinis Kristus
kaimo muziejuje,
ant kraitinės išskopto dangčio,
paskendęs mintyse,
nenaudotas, sudilęs Kristus
su paauksuoto medžio karūna.
Ant stalo sulaužti medinukai:
dubuo ir keletas šaukštų.
Trišaky skala
nedega.
Lova grubluotu galvugaliu
tyli,
ir lovatiesė nebegurkši.
Kur gi išėjo žmonės?
Kur?
Ir sudėjo daiktus pasieny,
kad jų nieks nepaliestų:
piestą,
lyžę
ir dailiai išrašytą
eglinį kaušą alui.
Medinis Kristus sėdi
ant kraitinės išskopto dangčio,
parėmęs nustebusią galvą rankom
ir mąsto:
kur gi išėjo žmonės?

(Palanga-Lietuva, 1962 m. kovo mėn.)

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

* * *

Ateinu pas tave
lyg pieno puta
ar kaip banga
nakties tamsoje
arba kaip ugninė banga
kaip bangų jaunikaitis
supantis saulei aukštyn žemyn mano delnuose
arba tartum vandenis
pelenų spalvos akim
ateinu tylutėliai
mėnulio šviesa plaukuose
Aš einu pas tave
ateinu
ir po kojų tau padedu
skaisčiai geltono gintaro trupinį

(Palanga-Lietuva, 1962 m. kovo mėn.)

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

* * *

JAAN KROSS

Mazgoliu dideliu, žaliu
miškas švariai nutrynė
už mūsų esantį
miestą.

Vėsiom,
drėgnom,
spinduliuojančiom rankom
jūra mums ištiesė
mėlyną, gilų dubenį,
sklidiną iki kraštų
begalybės
ir sakė:
Valgykit, vaikai!

Laukinių obuolių
ir visų neišdainuotų dainų
skonį turėjo vaišės.

Iš latviško vertimo vertė Zina Katiliškienė.

ESTŲ POEZIJA NAMIE IR SVETUR

IVAR IVASK

Užmetę pirmą žvilgsnį, nerastume rimtesnės priežasties, kodėl trys Baltijos tautos, pasitelkusios drauge ir Suomiją, negalėtų sudaryti pastovios užtvankos prieš nuolatines slaviškų Rytų ir germaniškų Vakarų plėtimosi užmačias.*) Suomiją jungia su Estija kraujo ir kalbos ryšiai, Latviją prie Lietuvos artina panašios priežastys. Taip žiūrint atrodytų, kad, egzistuojant tik dviems kalbiniams branduoliams, turėtų būti reali galimybė politinei federacijai prieš galingą priešą, kurio veržimasis prie Baltijos jūros atrodo nenumalšinamas. Tačiau tikrovėje vaizdas žymiai sudėtingesnis, ir šitas kultūrinis bei istorinis sudėtingumas yra priežastis, kodėl šiandien turime keturias mažas valstybes, o ne vieną galingą Suomių-Baltų Federaciją. Reformacija surišo Suomiją su Estija ir Latvija, gi Lietuva, būdama daugiausia katalikiška, priartėjo prie savo senų laikų sąjungininko ir vėlesnių laikų priešo, Lenkijos. Istoriš-

---

* Iš anglų kalbos vertė Rūta Kleva Vidžiūnienė.

kai žvelgiant, Lietuva turi daugiau bendro su Lenkija, Suomija su Švedija, tuo tarpu Estijos ir Latvijos istorinis likimas visad būdavo daugiau atžymėtas Vokietijos ir Rusijos ženklu. Rezultate išsivystė geresnis susipratimas tarp fino-ugrų estų ir indoeuropiečių latvių, negu, sakykim, tarp estų ir suomių, arba lietuvių ir latvių, nepaisant tų tautų kalbos ir kraujo artimo ryšio. Bendra istorija ir nuolatinė protestantų kultūros įtaka pasirodė esanti svarbesnė jungtis, negu gimininga kalba, kaip įrodo estų bei latvių atvejas. O, vis dėlto, estai atsigrįžo į Suomiją pasisemti jėgų savo kultūriniam atsibudimui, gi latvių kalbininkai studijavo lietuvių kalbą, stengdamiesi išvalyti savo kalbą nuo rusų ir vokiečių įtakų. Todėl studijuojančiam baltų-finų kraštų kultūrinį ir istorinį veidą susidaro jei ir ne visai supainiotas, tai bent labai sudėtingas vaizdas. Tie sunkumai, tikiu, nėra betgi nenugalimi, ir štai šis susirinkimas, kuriame estas ir latvė kalba lietuviškam klausytojui, yra puiki pradžia taip labai reikalingo proceso saviesiems skirtumams, o juo labiau panašumams išsiaiškinti ir išryškinti.**)

Pirm negu atsidėsime mūsų šimtmečio estų poezijai ir atkreipsime išskirtiną dėmesį į jos pokarinį vystymąsi egzilyje bei sovietų Estijoje, leiskime sau užmesti žvilgsnį į suomių poeziją bei į visų trijų Baltijos tautų literatūras. Visos keturios tautos gali didžiuotis ir lenktyniauti stebinančiais liaudies dainos turtais, tačiau pirmaujančių svarbių poetų atsiradimas kiek skiriasi kiekvienos literatūros raidoje. Lietuviai čia aiškiai pirmauja — XVIII šimtmetyje nei suomių, nei latvių, nei estų literatūra nėra davusi Kristijono Donelaičio. Latvių poezija negali pasigirti nė vienu pirmaeiliu poetu ar bent eilių rinkiniu iki sekančio šimtmė-

** Skaityta Santaros-Šviesos suvažiavime 1966 m., kiek vėliau papildyta.

čio, t. y. 1903 metų, kada pasirodė pirmoji Janio Rainio poezijos knyga **Mėlyno vakaro tolimi aidai.** Lietuvių poezija vėl sužvilgėjo 1858-59 m. Antano Baranausko **Anykščių šileliu.** Tikroviškas Baranausko gamtos vaizdų šviežumas lieka kiek skolingas Donelaičio **Metams** ir Adomo Mickevičiaus **Ponui Tadui,** tačiau pasiektas lygis tikrai imponuoja, lyginant, pavyzdžiui, su to laiko neryškiu, pseudo-romantiniu latvių ir daugelio estų eiliavimu. XIX šimtmetis Suomijoje ir Estijoje nepasilieka visiškai bevaisis. Deja, pirmojo estų poeto, Kristjan Jaak Petersono (1801-1812) eilės, rašytos Schillerio ir Klopstocko įtakoje, tebuvo išspausdintos tik po šimto metų nuo jo ankstyvos mirties (1922), ir todėl jo įdomūs ankstyvi bandymai su liaudies dainų ir laisvo eiliavimo metru negalėjo padaryti įtakos devyniolikto šimtmečio poezijai. Tą svarbų ir sprendžiamąjį posūkį estų literatūros raidoje teko padaryti Friedrich Reinhold Kreutzwaldui (1803 - 1882), estų epo **Kalevipoeg** (Kalevo sūnus, 1853-1861) dainiui. Paveiktas Lönnroto suomių epo **Kalevalos** (pirmoji versija 1835 - 36, galutinė versija 1849), Kreutzwaldas sukūrė veikalą, kuris estų skaitytojui padarė tokį patį efektą, kaip **Kalevala** buvo padariusi suomiams. Nei suomių, nei estų kaimiečiai negalėjo būti visiškai tamsūs, buvo tvirtinama, — jei jau jų protėviai buvo pajėgūs sukurti beveik homeriškos skalės epus. (Latvių rašytojas Andrejs Pumpurs bandė laimę savo 1888 m. rašytu epu **Lokio užmušėju,** tačiau tas veikalas neįsišaknijęs nei latvių tautosakoje, nei liaudies dainose.) **Kalevalos** medžiaga autentiškesnė už **Kalevipoeg,** todėl pagrįstai užsitarnauja didesnio poetinio pripažinimo ir seniai yra tapusi pasaulio literatūros dalimi; **Kalevo sūnus** to nepasiekė. Suomis poetas, kurį galėtume statyti šalia jūsų Baranausko ir mūsų Petersono, yra Aleksis Kivi (1834- 72), suomių literatūros tėvas, pasižymėjęs visuose trijuose literatūros žanruose: jo komedija **Kurpiai pievoje** pa-

dėjo pagrindus suomių teatrui; jo **Septyni broliai** (1870) laikoma ne tik suomių klasikos kūriniu, bet susilaukė visuotinio pripažinimo; jo poezija, rašyta tarp 1860 - 70 m., nors tuomet ir mažiau įvertinta, stiliumi ir ritmu žymiai prašoka gyvenamąjį laikotarpį. Išvadoje tad pasakyčiau, kad XVIII a. Lietuva išdidžiai prasimuša garbingon pirmaujančion vieton su **Metais**, vieno žmogaus didžiulio kūrybingumo dėka, o XIX a. suomių literatūra išeina priekin **Kalevalos** ir Aleksio Kivi trigubo pasiekimo dėka.

Koks šių keturių literatūrų vaizdas apie 1900 metus? Bent man atrodo, kad lietuvių poezija buvo pati lėčiausia savo tikrojo veido atradime. Be abejo, buvo Maironis, kurio **Pavasario balsai** išėjo iš spaudos dar 1895 m., už poros dešimtmečių pasektas tokių poetų kaip Vaitkus, Putinas, Gustaitis, Gira ir Kirša; tačiau visi jie rodo stiprią lenkų romantizmo ir rusų simbolizmo įtaką. Moderniosios lietuvių poezijos tikro subrendimo metai yra dvidešimtieji — su Binkio ir Šruogos debiutais, ir trisdešimtieji — su Aisčiu ir Radausku. Nepriklausomybės netekimas nesustabdė šito gaivališko augimo. Iš lietuvių egzilio poetų mano mėgiamiausi yra: Henrikas Radauskas iš vyresniųjų ir Nyka-Niliūnas iš jaunesniosios kartos. Man atrodo, kad Radausko **Eilėraščių** rinktinėje randame vienas tobuliausių eilių, parašytų moderniojoje lietuvių poezijoje, tikrai europietiškos kokybės. Ši pastaba tebūnie tačiau priimta tik kaip lietuvių poezijos mylėtojo nuomonė, kurį nepakankamas jūsų kalbos žinojimas riboja, kaip profesionalą kritiką.

Tarp 1896 - 1905 m. Suomijoje iškilo trys poetai, kurie priklausė „Jaunosios Suomijos" grupei: neoromantikas Eino Leino, savo vertai išgarsėjusiose **Šventosiose dainose** atgaivinęs senąsias suomių balades; tobulų formų simbolistas Otto Manninen, vertęs Homerą, Sofoklį, Moliere, Goethe, Heine, Petoefi ir Ibsen;

ir V. A. Koskenniemi — klasikas, skleidžiąs filosofinį pesimizmą. Iš karto buvo pakeltas poezijos lygis ir drauge praplėsta, suvakarietinta galvosena. Estijoje šitoks prasiveržimas įvyko kiek vėliau, tiksliau tariant — 1905 - 9 m. Pirmasis estų moderniosios poezijos atstovas yra Juhan Liiv. Geriausi jo eilėraščiai parašyti, deja, šviesiais momentais jo paskutiniųjų gyvenimo metų, kuriuos jis praleido paranojos šešėlyje (1894 - 1913). Jo eilių rinkinys išleistas 1909 m. Liiv lyginamas su Hoelderlinu ir Rimbaud, ir nors estų poeto talentą tenka pripažinti žymiai mažesniu, jam pavyko sukurti stiprų niūrios jėgos, labai asmenišką estišką simbolizmą, kuris iki šių laikų nenustojo savo šviežumo. Štai vienas pavyzdys: „Rūkas virš miesto. Ant kelių už miesto rūkas. Rūkas toks tirštas, toks tamsus, lygiai kaip mano sąmonė. Tu stovi ten, senoji pilie, visa apsupta miglų, tarytum ir rūkas ir prietema abu tekėtų iš tavęs". Kokia estų sostinės Talino vizija! Argi ji neišsako didžiuliu taupumu ilgą ir tragišką Estijos istorijos kelią, šiuo atveju susitinkantį su poeto asmeniška tragedija? Liiv davė pradžią ir naujai gamtos poezijai — nesentimentaliai, realistiškai, dažnai visiškai konkrečiai —, su kuo jus supažindino jau Donelaitis ir Baranauskas, bet kuri buvo naujiena Estijoje. Liivo gamtos poeziją toliau tobulino Villem Ridala, italų poezijos mėgėjas ir vertėjas, priklausęs „Jaunosios Estijos" literatų sąjūdžiui, atsiradusiam Estijoje 1905 m., sekant suomių pavyzdžiu. Klasicistas Ridala praturtino mūsų poeziją eilėmis apie estų salas, jūrą ir pajūrį. Tuo pačiu laiku gyvenęs, bet tiesiogiai šiam sąjūdžiui nepriklausęs, Ernst Enno buvo neoromantikas, poetas - mąstytojas, kurio geriausios poemos turi gilų mistišką atspalvį. Betgi didžiausiu šios grupės poetu yra, be abejonės, Gustav Suits, išspausdinęs savo pirmąją knygą revoliuciniais 1905 m. Suits metė „Jaunajai Estijai" šūkį: „daugiau Europos kultūros. Pasilikime estais, bet

tapkime taip pat ir europiečiais". Puikus šūkis, savo reikšmės nenustojąs ir šiandien, — gal išskyrus tik tai, kad šiandien gal sakytume „tapkime pasaulio piliečiais", stengdamiesi čia, egzilyje pabrėžti pirmąją frazės pusę: Pasilikime estais (ar lietuviais, ar latviais). Pats Suits pademonstravo, kaip šis šūkis gali būti įvykdytas: savo poezija, kuri publikos buvo sutikta dideliu entuziazmu, savo kritikos darbais (pirmasis rinkinys pasirodė 1906 m.), bei savo straipsniais ir vertimais, kurie randami **Jaunosios Estijos** albumuose (1905 - 15), ir **Jaunosios Estijos** žurnale (1910 - 11). Poetas - kritikas - vertėjas, lygintas su T. S. Eliot bei su W. B. Yeats, Suits įvedė estų poezijon intelektualinę įtampą, europietišką stiliaus ir formos rafinuotumą, kuris geriausiųjų poetų buvo tęsiamas bei tobulinamas ir po jo. Šiek tiek įtakos jo **Gyvenimo ugnyje** poetui darė jo gero draugo, suomių poeto Eino Leino neoromantiškas užsidegimas; Suits studijavo Helsinkio universitete, kaip ir V. Ridala bei kiti „Jaunosios Estijos" bendraminčiai. Suomija buvo tarsi tiltas į Vakarų Europą — per Švediją, — tiltas, kuris daug pagelbėjo tiems, o vėliau ir kitiems estų poetams išvengti didžiulės Rusijos ir Vokietijos įtakos, ir tuo pačiu padėjo atrasti Prancūziją bei Italiją. „Jaunieji estai" jautėsi artimiausi prancūzams, nors domėjosi ir vokiečių bei rusų literatūriniais judėjimais. Sąjūdžio dalyviai priklausė to meto Europos simbolizmo srovei ir nebebuvo užsidarę provincialiame atsilikime, kas yra kiekvienai mažai literatūrai Europos periferijoje didžiausių pavojumi.

Ir Latvijos literatūros raidoje 1903 - 07 m. pasižymi originalesnės poezijos prasiveržimu. Nors Latvijoje tuo laiku ir nebuvo nieko panašaus į „Jaunosios Suomijos" ar „Jaunosios Estijos" literatūrinius sąjūdžius, vaizdas vis dėlto įvairesnis, negu šimtmečio pradžios Lietuvoje. Jānis Rainis, dažnai vadinamas didžiausiu Latvijos rašytoju, 1903 m. išleido savo rinkinį **Tolimi**

mėlyno vakaro aidai; Jānis Poruks, kartais apibūdinamas pirmuoju europietišku latvių poetu, tapo auka panašaus likimo, kaip ir estas Juhan Liiv, — ir jis parašė savo geriausias eiles beprotystės prošvaistėse, nors ir be tokio originalumo, kaip jo bendralaikis estas; Poruko poezija yra neoromantinė, rinkiniu pasirodžiusi 1906 m. Kārlis Skalbe, poetas ir nuostabių pasakų sekėjas, debiutavo tuo pačiu metu, — kai kurie kritikai laiko jį latviškiausiu iš visų latvių rašytojų, — pagaliau Edvarts Virza, didelis frankofilas ir puikus prancūzų poezijos vertėjas, **Straumėni** (latviškųjų **Metų** poetinėje prozoje) autorius, išleidęs savo knygą **Ąsotį**, kiek rusų dekadentų įtakoje. Derlingas tai laikas latvių poezijai, nors visų šitų poetų patys gerieji kūriniai parašyti šiek tiek vėliau. Suglaustai tariant: po nepriklausomybės atgavimo, visų trijų Baltijos valstybių poezija pajudėjo pirmyn maždaug vienodu greičiu, ir, palyginant, maždaug vienodai sėkmingai; neatsiliko ir suomių literatūra. Leiskite dabar man sugrįžti prie estų poezijos ir tolimesnio jos vystymosi, kurį pradėjo 1905 m. „Jaunoji Estija".

Gustav Suits, žymiausias iš „Jaunosios Estijos" poetų, yra neabejotinai subtilus simbolistas. Antrasis jo poezijos rinkinys, **Vėjų šalis** (1913), seka metų laikus nuo rudens iki vasaros, yra kupinas liūdesio ir nusivylimo istoriniais įvykiais, stebėtais iš egzilio Suomijoje. Nuo 1919 m. Suits paskiriamas estų ir lyginamosios literatūros profesorium Tartu Universitete, kur jis išbuvo iki bėgimo į Švediją 1944 m. Visuomet stovėjęs už Estijos ir Suomijos susijungimą, Suits visą gyvenimą domėjosi politika ir buvo įsitikinęs socialistas. „Jaunosios Estijos" įtakai pamažu blėstant, 1917 m. atsirado nauja literatūrinė srovė, — vėl inspiruota Rusijos revoliucijos, — bet šį kartą su greito I Pasaulinio karo galo ir autonomijos, o gal net ir nepriklausomybės Estijai viltimi. „Siuru" — estų folkloro mitologiško

paukščio vardas, — buvo parinktas pavadinti šiai naujai srovei, kuri neabejotinai ieškojo įkvėpimo vokiškame ekspresionizme ir rusiškame futurizme. 1917 m. vasara atnešė tikrą poezijos potvynį, kurių žymiausi buvo Marie Under **Sonetai** ir Henrik Visnapuu **Amores,** abu stipriai pabrėžią gyvenimo džiaugsmą ir erotišką meilę, šalia kurių atsitiktinės Gustav Suits meilės poemos atrodo beveik puritoniškos. Susidomėjimas poezija Estijoje pasiekė savo viršūnę. (Ją gal viršija tik domėjimasis poezija dabartinėje sovietų Estijoje, — bet apie tai vėliau). „Siuru" svaigulys tęsėsi iki 1919 metų. Suits atliepia šio sąjūdžio sukeltą susidomėjimą ekspresionizmu trečiąja savo poezijos knyga **Viskas tėra sapnas** (1922), kupina laisvo eiliavimo eksperimentų, eiliuotos prozos, retkarčiais net įjungdamas ištraukas svetimomis kalbomis, kaip tai darė Eliot ir Pound, — visa tai suliedamas su puikiais be priekaišto sonetais, hegzametrais ir liaudies dainų aliteraciniu ritmu. Šį rinkinį būtų galima laikyti moderniosios estų poezijos „Ars poetica". Suits poezija sugeba būti epigramatiškai aštri, intelektualiai sudėtinga, kartais sąmojinga, kartais lyriškai švelni. Be abejonės, tai didelės įtampos bei apimties poetas, jo nekrologe teisingai apibūdino jaunesnis estų poetas, surrealistas Ilmar Laaban: „Gustav Suits savo asmenyje buvo suvienijęs aštuonioliktojo šimtmečio kovojantį, skeptišką realistą, veržlų ir jautrų devynioliktojo šimtmečio romantiką, ir dvidešimtojo šimtmečio estetą, kreipiantį ypatingą dėmesį į konstrukcijos niuansus ir kontūrų žėrėjimą". Po šio paskutiniojo rinkinio Suits pašventė visą savo laiką moksliniam ir auklėjamam darbui Tartu Universitete, tapdamas kelių estų generacijų literatūros, istorijos bei kritikos tėvu ir jaunųjų poetų ugdytoju.

Dvidešimtieji metai greitu tempu išvystė didžiosios estų poetės Marie Under talentą, ir jos knygos dominavo visą nepriklausomybės laikotarpio poeziją.

1927 - 35 m. laikotarpyje išspausdinti Under raštai yra neabejotino jos meistriškumo įrodymas, kiekvienas veikalas vis nušviečiąs kitą jos nekasdieniškos asmenybės pusę. **Balsas iš tamsos** (1927) ir **Giedrios dienos žavumas** (1928) buvo parašyti tuo pačiu metu, bet pirmasis yra balsas žmogaus, praradusio miegą, jis tragiškas, kartus, pilnas nakties, žiemos ir miesto vaizdų, tuo tarpu antrasis rinkinys švenčia vasaros dieną ir gamtos džiaugsmą. (Sakytume, pirmoji knyga skamba minoriniu, antroji mažoriniu raktu.) Vėl 1929 m. **Laimės užtemimas,** pilnas baladžių, rašytų liaudies motyvais, kurios konkuruoja su Eino Leino **Šventomis dainomis. Po atviru dangumi** (1930) vėl atneša naują skaidrių dinamiškų gamtos giesmių derlių, bet **Akmuo nuo širdies** (1935) perkelia į naują, metafizinį pasaulį, kuriame poezija siekia dvasios atsinaujinimo ir katarsio. Pusė šios knygos eilių yra sonetai. Kada 1936 m. pasirodė iš Under dešimties knygų parinktos poezijos tomas, pasipuošęs išraiškiu vardu **Ir kūnas tapo žodžiu,** Under galėjo lygiai su Gustav Suits būti laikomi didžiausiais Estijos poetais. Ants Oras, anglų literatūros profesorius Tartu Universitete, davė šiam leidiniui jautrų įvadą, kuris apėmė Under kūrybą nuo 1904 iki 1935 m.

Jei 1905 m. jungiami su neoromantinės simbolistinės „Jaunosios Estijos" atsiradimu, gi 1917 m. su ekspresionistų-futuristų srovės „Siuru" susikristalizavimu, tai 1934 metai, padarę staigų posūkį nuo parlamentarinės demokratijos į švelniai autoritetinę valdžios formą, sutampa su dar vienos svarbios poezijos srovės gimimu: „Arbujad" — Žodžio Magikai. Ants Oras buvo jų kritiškasis patarėjas. Nors šiuos jaunus poetus pristatančią antologiją, vardu **Arbujad,** Oras suredagavo tik 1938 m., dauguma poetų jau buvo prisistatę visuomenei 1934 - 38 m. Visi šitos grupės nariai buvo išsimokslinę Estijos mokyklose (Suits, pavyzdžiui, lankė rusiškas, Under vokiškas mokyklas) ir tuo metu

studijavo Tartu universitete. Jiems buvo bendras etinis susirūpinimas poeto pašaukimu ir drauge nuolatinio formos ir stiliaus tobulinimo pastanga. Gustav Suits ir Marie Under — arba „Jaunoji Estija" ir „Siuru" — buvo jų tėvai. Dabar jiems jau nebereikėjo leisti savo leidinio, nes nuo 1923 m. egzistavo puikus literatūros žurnalas **Looming** (Kūryba), kuris mielai spausdino jų eiles. Šios Tartu mokyklos centru buvo Heiti Talvik — mažai rašęs, bet nuostabiai stipri asmenybė, raginęs siekti savitvardos ir tobulumo. Talviko antrasis rinkinys, pavadintas **Teismo diena**, puikiai išsakė jo pagrindinę mintį — Danteišką savo amžiaus ir krašto smerkimą, persunktą šiurpiomis pranašystės vizijomis. Betgi Talvikas nebuvo vienintelis „žodžio magikas". Šioji generacija jau nebegalėjo būti atstovaujama vieno, nežiūrint kokio didelio poeto, kaip tai dar buvo įmanoma „Jaunosios Estijos" ir „Siuru" laikais. Pirmiausia turėtume paminėti Betti Alver, Talviko žmoną, kurią Ants Oras laiko didžiausia šios kartos poete ir lygina ją su Suits ir Under. Alver galėtume pavadinti klasiškiausia iš visų estų poetų. Jau savo ankstyviausiuose eilėraščiuose ji rodė stiprų intelektą. Jai turėjo įtakos Puškinas ir Baudelaire. Prie jų aš dar norėčiau pridėti ir Paul Valéry „poésie pure" sąvoką bei rusų poetės Annos Achmatovos „akmeizmą", kad tiksliau nurodžius šios reikšmingos estės poetės pasiekimo koordinantes. Dar du poetu būtina įtraukti į šį apžvalginį sąrašą, — tai Bernard Kangro ir Uku Masing. Kangro pirmasis **Sonetų** rinkinys reprezentuoja, Oras nuomone, „non plus ultra" estų gamtos poezijoje; jo botaniškas tikslumas pralenkia net Liiv ir Ridalos ankstyvesnius bandymus. Betgi jo **Džiovinimo krosnis** (1939) atneša mums visai naują priėjimą prie prietarų kupino prosenių pasaulio. Uku Masing, Senojo Testamento ir Rytų kalbų profesorius Tartu universitete, išspausdino tik vieną poezijos rinkinį **Iškyšulius lietaus**

įlankoje (1935). Jo poezija pilna mistikos ir vizijų, arti surrealizmo ribos, su užuominomis iš rytietiškų religijų; kartais ji primena Rilkes **Valandų knygą**, tarsi savotiškas maldynas. Daugumai kritikų knyga pasirodė per ezoteriška. Kokia apimtis — ir tai tik keturių „Žodžio Magikų" ! Talviko pranašavimai, Alverės klasiškas aiškumas, Kangro botaniškas gamtos garbinimas bei autentiškai atkurtas protėvių pasaulis ir Masingo mistiškas Dievo ir pasaulio religijų galutinės esmės ieškojimas. Čia visai sąmoningai aš dar neminiu August Sango, vieno iš tos pačios grupės, kadangi jis pasiekė tobulumo tik Stalino amžiaus priespaudoje. „Arbujad" buvo paskutinė literatūros srovė, subrendusi dar nepriklausomoje Estijoje.

Kritiškieji sovietų ir vokiečių okupacijos metai (1940 - 44) atnešė vieną jaudinančią Marie Under knygą **Iš liūdinčių lūpų** (1942), kuri puikiai išsakė visos tautos pergyvenimus: staigaus nepriklausomybės netekimo šokas, iš to kilęs kartumas ir nusivylimas, tvirtas nusistatymas nepasiduoti šitai paskutiniajai tragiškos istorijos neteisybei. Heiti Talvik išspausdino kelias labai svarbias poemas, kurios rodo jo pasitraukimą nuo Senojo Testamento neatlaidumo ir artėjimą į Naujojo Testamento atleidimą, net meilę savo priešui. Betti Alver, jo žmona, nusisuko nuo savo pirmosios knygos intelektualinio klasicizmo ir perėjo į nuoširdų paprastumą, beveik į liaudies dainų švelnumą. Tačiau visi šitie naujieji bandymai negavo progos subręsti prieš tragiškuosius 1944 - 45 m. įvykius, kurie perskėlė estų literatūrą į dvi puses: egzilio literatūrą ir pavergtojo krašto.

* * *

Koks likimas ištiko estų poeziją, šį labiausiai išsivysčiusį estų žodinės kūrybos žanrą, per paskutiniuosius 20 metų? Čia tektų išskirti du laikotarpius: 1945 - 56 ir 1957 - 66 m. Pažvelkime į šiuos laikotarpius

grynai statistiniu požiūriu. Pirmajame laikotarpyje egzilyje buvo išspausdintos 53 poezijos knygos, iš jų 22 pirmieji leidiniai, tuo tarpu pavergtoje Estijoje tepasirodė 45 knygos, 11 pirmųjų. Sekančiame dešimtmetyje padėtis visiškai pasikeitė: egzilyje pasirodė 37 eilėraščių knygos, vos 8 naujos, Estijoje skaičius pašoko iki 90, tarp jų 36 nauji leidiniai.

Pirmiausia pažvelkime į 1945 - 56 m. laikotarpį. Egzilyje jis buvo našus. Kurie poetai pasirinko tremties kelią? Pirmiausia, tai „Jaunosios Estijos" Gustav Suits. Palyginti taikus laikas ir laisvė nuo mokslinių įsipareigojimų įkvėpė Suits pasirodyti su nauju poezijos rinkiniu — po 28 metų tylėjimo. Suits **Ugnis ir vėjas** (1950) — tai vaisius jau išmintingo amžiaus, mažiau kartus, negu jo ankstyvesnės knygos, paprastesnis simboliuose ir žodyne. Iš „Siuru" mokyklos Marie Under, jos vyras Artur Adson ir Henrik Visnapuu pasirinko su kitais 60.000 savo tautiečių sunkią egzilio dalią. Visnapuu per šį laikotarpį parašė penkias knygas (mirė New Yorke 1951 m.), kurios daugiausia yra patriotinio pobūdžio, šiek tiek giminiškos su Brazdžionio ir Kiršos egzilio kūryba. Marie Under **Žiežirbos pelenuose** atspindi poetės susigraužimą Estijos dabartimi ir ateitimi — kuo persunkta ir Visnapuu poezija, — bet jose apstu ir asmeniško ieškojimo bei metafizinės agonijos eilių, kurios suteikia šiam rinkiniui jo ypatingą skonį. Iš 1930 m. „Magikų" vos vienam Bernard Kangro pavyko išsiveržti į Vakarus, ir jis pasirodė pats kūrybingiausias vyresnės kartos poetų tarpe. Jam mes dėkingi už septynis poezijos rinkinius ir keturis romanus jau vien pirmajame egzilio literatūros dešimtmetyje. Nuo tol jis mus praturtino dar dvejomis poezijos knygomis, šešiais romanais, dramų rinkiniu, keliomis bibliografijomis, apimančiomis estų knygos raidą nuo II Pasaulinio karo, monografijomis apie Estijos sritis. Jis redaguoja literatūros žurnalą **Tulimuld** (Nudeginta

žemė), pastoviai pasirodanti jau 19 metų, ir yra Estų Rašytojų Leidyklos Lunde (Švedijoje) direktoriumi. Ši leidykla yra pati svarbiausia estų egzilyje. Ji leidžia dvi knygų serijas: A. serija rūpinasi mėnesiniu romanu ir novelių spausdinimu, B serija nereguliariais tarpais išleidžia poezijos, dramos, essay bei atsiminimų knygas. Būtų sunku įsivaizduoti estų egzilio literatūrą be Bernard Kangro nuopelnų kaip rašytojo, kritiko, redaktoriaus ir leidėjo (virš 200 leidinių!) Jis dabar yra 58 metų amžiaus.

Nors Oras savo antologijon „Arbujad" (1938) ir neįtraukė Arno Vihalemm ir Aleksio Rannit, jie abu priklauso dar tai pačiai estų kartai. Arno Vihalemm (1911 -) yra žinomas dailininkas, eilėraščius pradėjo spausdinti Estijoje, tačiau pirmasis jo rinkinys **Aidas akmens širdyje** tepasirodė 1954 m. Vihalemm yra kupinas ironijos, linkęs į epigramą; satyra įkerta ne tik savo tautiečiams, bet ir sau pačiam. Aleksio Rannit (1914 -) pirmasis pasirodymas, su eilėraščių knyga **Lango rėmuose** (estų kalboj), įvyko Kaune, 1937 m. Kaip meno kritikas, nusipelnęs už estų ir lietuvių meno pristatymą svetimiesiems. Egzilyje jis pasirodė su trimis poezijos knygomis **Rankos paspaudimas** (1945), **Uždari toliai** (1956) ir **Šaltas švytėjimas.** Rannitas pasekė prancūzų parnasistus ir rusų akmeistus. Jo poezijos nepalietė mūsų amžiaus kentėjimas, ji yra pagarbos giesmė Menui, menininkams ir poetams, — tam, kas nemirtinga, — jo poezija nerauda, nesiblaško, nesijuokia. Rannito eilėraštis siekia formos tobulumo ir dažnai pasiekia permatomo, kieto, bet trapaus kristalo įspūdį.

1946 m. Stokholme buvome liudininkais trijų vėl labai skirtingų poetų debiuto. (Jie turėtų būti lyginami su Nyka-Niliūnu ir Nagiu). Ilmar Laaban, vienintelis tikras estų surrealistas, pasirodė su stebinančių eksperimentų knyga **Inkaro grandinės galas yra dainos pradžia.** Jis ne tiktai kalba apie laisvę, bet mus ja ir

įtikina savo poetiškai kūrybingu laisvu stiliumi ir temų pasirinkimu. Šalia miestiškojo poeto Laaban iškyla ir Vorumaa (Estijos pietinė dalis) tarme rašąs Raimond Kolk, kuris atsiliepia stipria poema apie vengrų revoliuciją, ir vėliau išauga į vieną moraliai jautriausių jaunų poetų. Kalju Lepik švytuoja tarp kandžios satyros ir švelnių, liaudies dainų sąskambiais besiremiančių eilėraščių. Lepik buvo našiausias iš šios trejukės, išleidęs vien šiame pirmajame dešimtmetyje penkis poezijos rinkinius.

1950 - 1951 m. vėl pažymėtini estų egzilio poezijoje, nes išvystame net keturis debiutantus. Maret Suits-Elson (1914 - 1956) iš tikrųjų priklausytų Rannito ir Vihalemmo kartai, bet jos pirmoji knyga pasirodė tik 1951 m. Suits-Elson, Gustav Suits duktė, pradėjo savo karjerą aktore. Jos **Tu esi tuo, kuo esi** priklauso egzistencialistų grupei ir pasižymi itin taupiu stiliumi. Vyrauja nusivylimas visos kartos, kuriai buvo išplėšta ateitis nepriklausomoje Estijoje. Ivar Paulson (1922 - 1966), etnologijos ir lyginamųjų religijų profesorius Stokholme, sustojo su savo pirmąja poezijos knyga ir daugiau nebepasirodė. Harri Asi (1922 -) buvo kiek produktingesnis ir jo eilės davė pradžią vadinamajai estų karių peozijai, sėmusiai medžiagą iš II Pasaulinio karo pergyvenimų. Šios grupės svarbiausias poetas, be abejo, yra Ivar Gruenthal (1924 -), iš profesijos gydytojas. (1957 m. jis įkūrė **Mana**, — estiškuosius **Metmenis**, — apie kurį susibūrė jaunieji autoriai, nepritapę prie konservatyvaus Kangro **Tulimuld**). Gruenthalio po ezija savo forma klasiška, — jis yra soneto meistras, — bet neretai ekspliozyviai modernaus turinio, pilna užuominų apie mediciną (ypač meilės eilėraščiuose!), apie Europos kultūrinę ir politinę istoriją. Gruenthal yra „poeta doctus", kuriam aiškinti dažnai prireikia paraščių, kaip ir Ezrai Pound. Trumpai tariant: 1945 - 56 m. dešimtmetis egzilyje buvo ir kiekybe ir kokybe

veržlus ir derlingas. Kūrybingų poetų eilė nusidriekia nuo Gustav Suits iki Ivar Gruenthal, ir visos svarbios estų poezijos pakraipos atstovaujamos savo pajėgiausių rašytojų, išskyrus „Žodžio Magikus".

Kaip atrodo šitas pirmasis dešimtmetis pavergtoje Estijoje? Prisiminkime, kad ten tebuvo išspausdintos 45 poezijos knygos, iš jų tik 11 debiutantų. Kokia šitos poezijos kokybė? Kas tie poetai? Iš „Jaunosios Estijos" tik vienas novelistas, Friedebert Tuglas, liko krašte. Iš „Siuru" neliko ten nė vieno didesnio poeto, tik kelios mažesnės žvaigždės ir jų pasekėjai. Žinomiausias vardas yra Johannes Semper; puikus essayistas ir Whitman, Verhaeren bei Neruda vertėjas, bet savo naujosiose eilėse jis toli gražu nepasiekė savo prieškarinio lygio. „Arbujad" — Žodžio Magikai, — buvo gausiausiai atstovaujami. Heiti Talvik, nacizmo priešas, tapo suimtas ir mirė 1947 m., perkeliant jį iš vienos prievartos darbų stovyklos prie Obi upės į kitą. Betti Alver, Uku Masing ir August Sang vertė pasaulinės literatūros klasikus, prisidengdami slapyvardžiais: Alver atsidėjo Puškino **Eugenijaus Oniegino** vertimui į estų kalbą, Masing vertė Pindarą ir Aristophanes, gi Sang davė Goethe, Heine ir Brecht vertimus. Tiktai vienas iš „Arbujad" grupės parsidavė okupantui: Mart Raud, skubiai iškepęs 6 knygas, pilnas pagyrų valdžiai ir naujajai erai. Be abejo, buvo ir kitų, kurie rašė pagal įsakymą, bet jų neverta net minėti. Bendrai paėmus, vaizdas blankus, pilnas dirbtino entuziazmo, nepaliekąs gilesnio įspūdžio, — kaip ir Lietuvos bei Latvijos poezijoje.

Antrame dešimtmetyje, 1957 - 66 m., egzilyje jau ryšku didelis poetinio kūrybingumo sumažėjimas. Senieji poetai išspausdino keletą knygų (Under, Laaban, Kolk, Lepik, Suits-Elson, Rannit, Vihalemm, Gruenthal, Kangro ir kt.), tačiau iš naujųjų tepasirodė aštuoni, kurių gal tik pusė teikia tikrų vilčių. Pastoviau, ekono-

miškai stipriau įsikūrę pabėgėliai susirūpino klasikinių raštų perspausdinimu pilnų rinkinių išleidimu, puošniomis knygomis (Alver, Talvik, Under, Masing, Kangro, Suits, Visnapuu). Daugumą šitų pilnų poezijos rinkinių nebūtų buvę įmanoma išleisti sovietinėje Estijoje, ir todėl tai stambus įnašas į estų poezijos raidą. Čia aš turiu galvoje ypač Marie Under raštus, Gustav Suits viso gyvenimo kūrybą (su skirtingom versijom), Visnapuu du didžiulius tomus bei — tarp jaunųjų autorių — pirmąją rinktinę tokių Estijoje nutildytų poetų, kaip Betti Alver ir jos vyro Heiti Talvik. Ypatingą dėmesį tenka atkreipti šio dešimtmečio kūryboje į Ivar Gruenthal sudėtingą eiliuotą apysaką **Šv. Petro varpus,** kuri grąžina mūsų šimtmečiui šią seną, retą ir sunkiai apvaldomą estų literatūros formą.

Estijoje šis antrasis dešimtmetis stovi lėtų, bet nebesulaikomų pasikeitimų ženkle. Tarp 1945 - 56 m. knygų antraštės skambėjo maždaug taip: **Mes neišleisime ginklo iš savo rankų, Iš kareivio širdies, Kovojanti tėviškė, Rinkimų dienai (!), Pergalės raketa, Puolimas, Naujų pergalių link, Galia ir šviesa, Laisvoji tėviškė(!), Liaudies galia, Poema Stalinui, Aš — Komjaunuolis,** ir taip toliau „ad nauseam". 1957 m. staigiai atrandame, sovietinės Estijos valstybinių leidyklų leidiniuose, tokias antraštes: **Nuo Peipsi ežero krantų, Paparčio žiedas, Takeliais, Šaknys žemėje, Vaikystė, Saulės apskritimas...** Šitas maloniai nuteikiąs pasikeitimas tęsiasi ir 1958 metais: **Vėjas pievoje, Jūros vėjai, Veido bruožai, Atviri vartai, Strazdanos** (!). Net įsitikinę komunistai pradeda keisti savo rinkinių antraštes: Juhan Smuul, **Poemos apie Staliną** autorius, išleidžia **Tarp dangaus ir jūros,** gi jo žmona Debora Vaarandi net parašo **Svajotoją prie lango.** Kažkas yra pasikeitę, bet kiek ir kokia prasme? O gal tik antraštės?

Skaitytojai buvo persisotinę agitpropo eilėmis, kuriomis jie buvo priversti maitintis Stalino teroro me-

tu (ir netgi po jo mirties), todėl pamažu cenzūra pradėjo teigiamiau žiūrėti į gamtos ir meilės poeziją. Aišku, atvira valdžios kritika nei pirmiau, nei dabar negalėjo patekti į spaudą, bet pamažu buvo pradėta skatinti kūrybinės tematikos praturtinimą. Pirmoji knyga, kuri atžymėjo naujosios krypties pradžią, buvo jauno poeto Jaan Kross (1920 -) **Anglių pagerintojas** (1958), — labai jau chemiška antrašte. Bandymas nuskambėjo naujai, su šviežiu intelektualiu priėjimu, kupinas naujų stiliaus įmantrybių. Tai buvo lyg lauktas signalas, kuris atvėrė vartus ilgai užtvenktai srovei. Po to kiekvieni metai nešė naujas staigmenas, jau bent po vieną tikros poezijos knygą, — jei ir ne visad aukščiausio lygio, tai bent vertą susidomėjimo, — ko tikrai nebūtų galima tvirtinti apie pirmąjį pokarinį dešimtmetį. Be abejo, Estijoje neatsirado visiškos kūrybinės laisvės, tačiau ribotas ir reliatyvus virvutės atleidimas, be abejo, yra įvykęs.

Čia aš nenoriu cituoti visos įvykių, palietusios Estijos poeziją nuo 1958 metų chronologijos, bet leiskite man suminėti pačius reikšmingiausius. 1962 m. pasirodė pirmasis jaunųjų autorių „aplankas" — efektingas bei pigus būdas pristatyti publikai jaunų poetų pirmuosius darbus: kiekvieno kūryba išspausdinama atskiru leidinėliu, bet parduodami jie visi kartu viename kartoniniame aplanke. Jau pirmajame tokiame leidinyje prisistatė vienas iš ryškiausių jaunų poetų prieauglio. Tai Paul-Eerik Rummo (g. 1942). Jo pirmasis rinkinys vadinosi **Inkaro Metėjas**, 1964 m. sekė **Ateik visada pas mano džiaugsmus.** Rummo genialumas dabar jau pilnai pripažintas tiek Estijoje, tiek egzilyje. Jo poezija drąsi, jaunatviškai šviežia, susiradusi savitą išraiškos stilių, naujus vaizdus, stebinančią poetinių formų skalę. Stiliuje jis eksperimentuoja, dažnai nevartodamas skyrybos ženklų, vienodai laisvai valdydamas ir rimuotą ir iš rimo bei ritmo išsilaisvinusią eilutę; apsiskaitęs

daugelyje literatūrų, bet emociškai angažuotas ir angažuojantis.

Kitas jaunas poetas, pasirodęs su savo darbais šiame pirmame „aplanke", tai Mats Traat (g. 1936), besiblaškąs, neramus, aiškiai linkęs į Majakovskį ir Voznesenskį. Pirmojoje **Iškapotų dainų** knygoje jis gana vykusiai imituoja Edgar Lee Masters ir jo **Spoon River Anthology.** Traat sugeba būti kondensuotas ir drauge poetiškai išraiškus, kaip, pvz. „Prieš audrą": „Laikrodžio rodyklės — du juodi harpūnai — amžinybės širdyje. /Vėjas šėlsta tankumyne,/ neatradęs užuovėjos".

Sekančių (1963) metų aplanke įdomiausias yra Aleksander Suuman (g. 1927), dailininkas, kurio rinkinys pavadintas **O, ką daryt su žmogum.** Suuman švelniose gamtos impresijose nerastume nė vienos politinės eilutės. Įkvėpimą jis dažnai sėmėsi iš savo kelionių po Lietuvą, rašė Palangoje. Du jo eilėraščiai spausdinami atskirai šiuose **Metmenyse.** Juose juntame Suuman dailininko akį ir jo dėmesį formai, paviršiui ir spalvoms; savo eilėraščius jis vadina „škicais" ir„etiudais".

Tais pačiais 1963 m. spaudą išvydo ir vieno iš „Magikų" grupės, August Sang (g. 1914) **Sumuštinis su bučiniu.** Sang paskutinysis rinkinys buvo pasirodęs 1939 m., — ši buvo jo trečioji knyga, kurioje tilpo tik po 1956 m. rašyti eilėraščiai. Čia Sang pasirodo jau kaip subrendęs poetas, vertas būti minimas drauge su kitais „Magikais" — Talvik, Alver, Kangro ir Masing. Išreikšti savo kandžiai satyrinei minčiai Sang, Heine ir Brechto vertėjas, vartoja senoviškus ketureilius ir dvieilius. Niekas taip ryškiai nepasisakė prieš Stalino eros siaubą ir jo užmestą ant Estijos šešėlį, kaip August Sang. Kai kitų poetų kritika yra daugiau netiesioginė arba jie kalba gamtos, meilės ir kasdieninės egzistencijos problemų motyvais, Sang jaučiasi esąs sa-

vo nelaimingos tautos sąžine ir visko ten vykstančio liudininku, — ką jis ir pademonstruoja savo puikioje poemoje „Žvelgiant atgal".

1964 m. Jaan Kross pasirodo su savo antrąja knyga **Akmeniniais smuikais.** Štai vienas iš jo eilėraščių: „Už atviro mano draugo lango / gegužės lietus šnara / aitriai kvepiančiame amžinai žaliuojančiam krūme // Ant mano draugo stalo / atviri žodynai / su graikų, slavų, gotų ir lotynų raidynais // Mano draugas paskendęs juose, pasilenkęs ant savo stalo // Bet ir kraštuose su slavų, gotų bei lotynų raidynais / gegužės vėjas šnara / amžinai žaliuojančiuose krūmuose / visiškai taip, kaip ir po mano draugo / atviru langu".

Jaan Kaplinski (g. 1941) išsiskiria iš 1965 m. „aplanko" poetų. Jis kalbininkas, ispanų epinės poemos **El Cid** vertėjas, jo poezija intelektualiai sudėtinga. Kartais jo raštai nudažyti satyra, kaip ir eilėraštis „Kokia iš to nauda?", išspausdintas mėnesiniame literatūros žurnale **Looming:** „Draugas Šapalas stovi prieš žemėlapį / ir rodo pirštu į čeremisų kalbą: / ‚Kam naudingos šios visos kalbos?' // Draugas Šapalas sėda mokslininko kėdėn ir rodo į archeologiją: / ‚Argi mums to reikia? Dabarties, draugai, dabarties!' / Draugas Šapalas stovi miško pakraštyje ir rodo į pempę. / ‚Kokia gi nauda iš šio paukščio?' / Draugas Šapalas tikrina sodą / ir duria pirštu į amžinai žaliuojantį krūmą: / ‚Jis tik užstoja saulę ir niekad neneša vaisiaus!' // Draugai, atėjo laikas durti pirštu į draugą Šapalą, / pakartojant visus tuos pačius žodžius".

Tačiau labiausiai stebiną 1965 m. eilėraščiai buvo Betti Alver (g. 1906), kuri tylėjo net dvidešimt metų, nuo 1945 m. Ji buvo tik ką pabaigusi tikrai puikų Puškino **Eugenijaus Onegino** vertimą į estų kalbą ir jai tikriausiai atrodė, kad galėjo be cenzoriaus baimės vėl pasirodyti su nuosavomis eilėmis. Jos du eilėraščiai.

išspausdinti mėnesiniame **Looming**, yra liudininkai jos išdidaus vienišumo ir dvasinės nepriklausomybės, susiduriant su žiauriu likimu — tiek asmenišku, tiek politiniu. Štai vieno jos eilėraščio pradžia: „Ko neklausia besikeičiančios audros gyvenimo kryžkelėse! / Bet atsakymą tu duodi sau pačiam apie save patį. // Ir kokia bebūtų naktis ilga ir tamsi — / tu nenusitrinsi nuo savo kaktos savo nuosavo vardo". Šio eilėraščio vardas yra „Posūkis", — arba gal tiksliau, — **Likimo valanda**, nes taip ji 1966 m. pavadino savo naująją knygą.

Ir lyg to dar nebūtų gana, 1965 m. Vakaruose išvydo šviesą sovietų Estijoje tebegyvenančio „Magiko" teologo Uku Masingo (g. 1909) knyga, estų leidėjo išspausdinta iš slaptai pervežto rankraščio Stokholme. Jo pirmoji knyga, **Iškyšuliai lietaus įlankoje**, pasirodė 1935 m., tad jo antrasis rinkinys **Džiunglių dainos** turėjo išlaukti net 30 metų! Ir net tada knygos pasirodymas buvo surištas su rizika dėl autoriaus likimo, kaip Pasternako ir Sinjavskio atveju. **Džiunglių dainos** yra lyriškų maldų bei svarstymų knyga, kupina skausmingo vienišumo ir desperacijos, kuriame atsispindi ir mirties ilgesys ir jos baimė. Čia Masing mažiau ezoteriškas, paprastesnis, bet jis tebėra pats religiškiausias iš didžiųjų Estijos poetų. Bet kartu jis visiškai ne dogmatiškas savo galvosenoje ar senoviškas savo stiliuje. Prisiminkime, kad jau iš trisdešimtuosiuose metuose rašiusių poetų jis buvo artimiausias surrealizmui. Štai eilėraštis iš jo paskutiniojo rinkinio: „Šviesa tarp lengvų debesų / Kaip toli dar pavasaris! / Net ir lėtai žengiant grandinė žvanga / kiekviename smėliuotame, džiūstančiam take. / Visos durys prieš mane uždarytos / ir langai užkalti lentomis / viltis paskendo dvokiančiame vandenyje / kaip kirvio ašmuo Jordano upėje. / Nėra laisvės net mano mintims, / nei nematau aš, kur išnyra keliai; / Ir tik nuo ledo varvek-

lių padvelkiančiam vėjui / jie atrodo nekintančiai ryškūs".

Kaip įdomi beatrodytų estų poezijos raida 1965 metuose, juos visiškai užtemdė „annus mirabilis" 1966, atnešę 21 poezijos knygą ir vieną epą. Jei pridėsim prie to dar ir Vakaruose pasirodžiusius keturis rinkinius, gausime pribloškiantį skaičių — 26 poezijos knygas vienerių metų laikotarpyje, — tikrai rekordinis skaičius Estijos poezijos raidoje! Bet mus stebina ne tik knygų kiekybė, bet ir jų kokybė: bent dešimt rinkinių tikrai pirmaeiliai, o dar šešetas, mano nuomone, irgi aukšto lygio. Egzilyje Bernard Kangro suranda naują gaidą **Šešėlių žemėje**, kurią jis parašė po sunkios ligos. Čia liūdesio, vienišumo ir mirties šešėliai pavojingai ištįsta. Autobiografiniuose eilėraščiuose „Širdis niekados nesudega" autorius tarsi susumuoja visą savo gyvenimą ir sugrįžta triumfališkai prie tikros istorijos apie savo senelį, kuris nelaimingai sudegė džiovyklos krosnyje, — kurio širdis, tačiau, buvo atrasta ugnies nepaliesta. „Dabar, kada viskas jau sudegę / ir kai rudens vakaro prietema eina tirštyn, / aš taipgi mokinu savo dvylikametį sūnų: / širdis niekada nesudega, jokioje ugnyje' ". Dailininkas-poetas Arno Vihalemm leidžia savo satyriškai ir pašaipos pilnai vaizduotei laisvai siautėti jo **Zoologija arba Angelas su paukščiais** eilėse ir jų iliustracijose, pasiekdamas išsilaisvinimo ir apsivalymo įspūdį. Vihalemm čia pasirodo pilnas sąmojaus eiliavimo ir kalbos meistras, ypač savo gyvulių pasakėčiose.

Iš Estijoje pasirodžiusių rinkinių ypatingo atžymėjimo verti yra keturi. Didžiausiu triumfu reiktų skaityti Betti Alver rinktinę **Likimo valandą**, išėjusią atžymėti jos 60 gimtadieniui ir apimančią jos eilių kraitį nuo 1931 iki 1965 m. pridedant 21 dar niekur nespausdintą eilėraštį. Tai asmenybė, kuri nedarė nuolaidų ir savo kelyje buvo pasirinkusi verčiau tylą, negu

kompromisą. Partijai teko nusilenkti ir pasveikinti poetę jos sukakties proga. Iš kiek ironiškos neoklasikės trisdešimtuosiuose metuose ji subrendo į tikrą estų poezijos klasikę, pilnai apvaldžiusią kalbą, ritmą ir vaizduotę. Vienoje iš savo paskutinių poemų ji kalba apie sunkių bandymų keliais atėjusį savo humanizmą šiais drąsiais žodžiais: „Žinote: net ir pats gražiausias žmoniškumo stebuklas / turi žmogiškas ribas. / Kadangi / nieko nėra taip švento, / kad jo vardu žmogus negalėtų tyčiotis". Tragedijos pajutime ji viršija Kangro **Šešėlių žemę.** Štai keletas eilučių iš ilgokos poemos „Po ilgos sausros": Keturi žingsniai nuo sienos iki sienos Tavo temstančioje celėje. Tu žingsniuoji, žingsniuoji, tolimos dienos lydi tave ilga procesija. / Tu dar tebesi kūdikis. Tu žingsniuoji. Langas apšarmoja ledinėmis gėlėmis. / Už lango, keturi žingsniai, stovi tu pats žila galva". Jaudinančiai veikia šie Alver kalėjimo celės ir žmogaus gyvenimo trumpumo paveikslai, mažo izoliuoto krašto ir keturių žingsnių, reikalingų kapui, vaizdas. Dominuojanti gaida tačiau nėra tragika, bet greičiau supratimas ir pasitikėjimas Žmogumi.

August Annist (g. 1899) iki 1966 m. buvo žinomas kaip estų epo **Kalevipoeg** autoritetas ir keleto kitų epų **— Iliados, Odisejos, Kalevalos** ir **Igorio sūnaus** — vertėjas. Dabar jis visus nustebino nuausdamas iš estų liaudies dainų epinę poemą **Marijos, dainos motinos, godas.** Čia vyriausia veikėja yra beveik archetipiška moteris, gausiai apdainuota ir lietuvių bei latvių liaudies dainose, dažnai sukurtose pačių moterų. Tai našlaitė Marija, susilaukusi pavainikio kūdikio, kuriai skirtas sunkus paniekinimų pilnas likimas. Jos vienintelis džiaugsmas yra jos augąs sūnus. Tik poemos gale Marija palaipsniui priimama savo kaime, net pagarsėja savo gausiomis dainomis ir gyduoklėmis. Nors dar neišėjo iš spaudos sekančios trys epo dalys, aprašančios Marijos sūnų, kuris tampa savo prispaustos tautos he-

rojumi, jau dabar galima teigiamai atsiliepti apie Annisto epą, kaip vartojantį mažiau skolintos medžiagos, negu Kreutzwaldo senasis epas **Kalevo sūnus.** Kreutzwaldas norėjo mus įtikinti, kad estai turi savo epinę tradiciją, kaip ir suomiai, sukūrę tradiciniai vyrišką epą. Tačiau estų liaudies menas šiuo atveju stovi arčiau lietuvių ir latvių, kurių dainose daugiausia vyrauja moterys. Annistui, pasirinkusiam savo epo herojumi moterį ir jos sunkų likimą, atsivėrė didžiuliai autentiški liaudies dainos lobiai. Annistas neapdainuoja karo lauko didvyrių, jo didvyrės heroiškumas atsispindi jos kasdieninėje kovoje su kasdieniniais rūpesčiais. Net stebėtina, kaip šita galimybė niekam anksčiau neatėjo į galvą, — tokia natūrali atrodo ši poema apie archetipiškąją Mariją. Ir tos puikios estų liaudies dainos, kurios buvo užkastos storuose liaudies dainų rinkinių tomuose ir kurioms retas turėjo progos pasidžiaugti, staiga atėjo į skaitytojo asmenišką pasaulį ir prabilo žmogiškos buities kalba, o ne tūkstančio lyriškų dainų rinkinio abstraktumu. Tuo būdu šis epas konkrečiai apvainikavo gyvenimą, skirtą kruopščioms studijoms ir kitų kūrėjų epinės poezijos vertimams. Godžiai gaudoma retenybe šį rinkinį padarė dar ir tai, kad jį iliustravo pirmaująs Estijos grafikas Vive Tolli.

Paskutinieji „annus mirabilis" veikalai parašyti gabiausių šios kartos jaunuolių: Paul-Eerik Rummo i Jaan Kaplinski. Jų rinkiniai vadinasi **Sniego baltumas — Sniego tamsumas** bei **Žuvys ruošia sau guolį.** (*Sekančiame skyrelyje apie Kaplinskio poeziją aš aptarsiu ir jo vėliausią rinkinį* **Iš dulkių ir spalvų,** 1967). Rummo studijavo estų kalbą ir literatūrą Tartu Universitete, yra išleidęs suomių eksperimentalinės poezijos vertimus. Kaplinski studijavo Tartu romanų ir Oriento kalbas bei struktūrinę lingvistiką; yra **El Cid** ir dabartinės afrikiečių poezijos vertėjas. Rummo garsėja kaip jautrus literatūros kritikas, Kaplinski dažnai pasisako

sovietų Estijos spaudoje konservacijos problemomis. Rummo pavojus glūdi jo virtuoziškame žodžių bei idėjų intelektualume, gi aistringas Kaplinskio susirūpinimas gali lengvai pereiti į patetišką sentimentalumą. Laimingu atveju, abiejų poetų proto ir jausmų įtampa darniai balansuota. Atrodo, jie vengia per didelės simetriškos dogmatikos, absoliučiai tikrų teorijų ir abstraktaus raidės viešpatavimo be žmogiško supratimo. Jų pasaulio vaizdas remiasi nuolatiniu stebėjimu, rūpestingu savo minčių bei jausmų persijojimu, ieškant, kurie veda į gilesnį žmoniškumą ir kurie yra prieš jį. Ši atvira jų pasaulėjauta ryškiai atsispindi ir jų poezijos laisvume bei šviežume. Nors šių jaunų estų poetų viltis ir tikėjimas žmogaus galimybėmis turi žiauraus pereito karo, Stalino eros ir šiandieninio, bet kur gyvenančio žmogaus rūpesčių randus, vis dėlto jie, kad ir be vaikiško naivumo, pasisako už Gyvenimą.

Paul-Eerik Rummo yra trijų poezijos knygų autorius: **Inkaro metėjas** (1962), **Ateik visada pas mano džiaugsmus** (1964), ir **Sniego baltumas — Sniego tamsumas** (1966). Žavingas pirmosios knygos jaunatviškumas puikiai išreikštas šiose eilutėse: „Daugybos lentelės / gali būti išmokstamos mintinai. / Gyvenimas / nėra daugybos lentelė. / Kas yra Hades? / Kur yra Styx? / Gyvenimas juokiasi / ir eina pirmyn". Antroji knyga jau daug sudėtingesnė ir artimesnė estų poezijos tradicijai. Pilnos pakilimo eilės, kaip „Asimetrijos garbei" balansuojamos „Hamleto dainų" nusivylimu, gi kitos eilės pasiekia simbolinę gelmę. Imkime pavyzdžiu šį eilėraštį: „Vėl vėl vėl vėl vėl / Kai tik aš užmerkiu akis / dar kartą pasikartoja / Ką ir bitininkas man pasakojo / apie dvidešimtpenkis avilius / kurie sudegė / Tai tikrai įvykusi istorija / Tai tikrai išmirusi bitininkystė / Tai ne eilėraštis. Kad taptų eilėraščiu, įvykis turi susikristalizuoti. / Aš laukiau, bet niekas nesusikristalizuoja ir nesusikristalizuo-

ja, ir aš jau nebegaliu laukti. Tai ne eilėraštis. Eilėraštyje juk yra ieškoma prasmės tarp eilučių, paslėptų minčių, simbolių. Čia jų nėra. Tai ne eilėraštis — — / / Tai šakės su ugniniais smaigaliais, kurie paverčia krūmokšnius pelenais / tai piūklas su ugniniais ašmenimis / tai išgraužta tuštuma avilyje / tai korių sutirpimas / tai reiškia, kad medumi ugnies neužgesinsi / tai reiškia, kad kiekvienas medus užsidega / ir tai, kad bitės gelia liepsnojantį orą / gelia orą / ir kad jos žūva. / Tai yra pilkų peteliškių blaškymasis / Tada iš labai toli sugrįžta žvalgas / kad pašoktų žinią atnešantį šokį / kad kažkur jis rado niekad nematytus žiedus / Tai yra, kad aš nežinau, / kaip jam išaiškinti šokiu / visa, kas čia įvyko / ir kaip jam atsakyti / kai jis paklaus / kodėl visa tai?" Kad geriau supratus poemos simbolizmą, skaitytojas turi atsiminti šiuos tris faktus: a) bitininkystė yra vienas iš taikingų estų, — daugiausia ūkininkų tautos, — užsiėmimų. b) kada vaizdingasis estų poetas Juhan Liiv pereito šimtmečio gale kalbėjo apie Estiją, jis ją vaizdavo aviliu, kurin visi estai turį sugrįžti, nepaisant mirties, karo ir ištrėmimų, ir c) Rummo pats viename programatiniame eilėraštyje kalba: „Aš stoviu kaip avilys, / ir noriu ar nenoriu / turiu rinkti, rinkti į save / gėlių liepsnojimą ir jų vašką". Tokiu būdu šis ypatingas Rummo eilėraštis jungia savyje tragišką estų tautos istoriją su praeities taikingais paveikslais, Liiv patriotinės poezijos pranašavimų aidus su vaizdais, kuriais poetas sutapatina save su bičių aviliu ir tuo pačiu su savo kraštu.

Sniego baltumas — Sniego tamsumas dar ryškiau sudėtingais žiemiškos tamsumos, šalčio ir nusiminimo įvaizdžiais primena, ką Rummo vadina „Šiaurės pašvaistės nakties žeme". Čia poetas vėl suaudžia poetinį rūpestį istorijos eiga ir prasme su gamtos aprašymais didžiuosius tautinius rūpesčius su asmenišku

skausmu prie savo motinos kapo. Rezultatas yra lyg simfoninė poema, estiškas „Waste Land", tik dykumų vaizdus čia pakeičia žiemos lygumos ir desperacijos šaknys glūdi žymiai konkretesnėje istorijos situacijoje. Tragiškas ryšys su gyvenimu lengvai suprantamas kiekvienam skaitytojui.

Jaan Kaplinskio poezija sutapatina Estijos tragišką istoriją su amžina žmogaus prievarta žmogui ir gamtai. Čia randame įtampos pilnų metafiziškų klausimų, iškeltų krikščionybės tradicijų, senųjų mitologijų bei zenbudizmo, ko nerasime Rummo poezijoje. Kaplinskio skalė siekia nuo paprastučio, medituojančio gamtos lyriškumo iki eilėraščių, perpildytų pasaulinio masto įvykiais bei asmenybėmis, viso pasaulio folkloro simboliais ir papročiais. Štai jo antrojo rinkinio **Žuvys ruošia sau guolius** įvadinio eilėraščio užbaiga. „Ir jokio pasigailėjimo negali būti parodyta kas ne su mumis tegali būti prieš mus / kam po velnių reikalinga jūsų istorija Augustus Burchard von / Dreyloewen Cromwell Hegel Heydrich Hoess Cain Columbus Mohammed / Napoleon Nero Philip Stalin Suvorov Torquemada / Genghis Khan ką tad turėtume atsiminti neprisiminkim nei vieno / kad mūsų karalystė yra daugiau negu jūsų pasaulis su visa / savo istorija kad Tecumseh yra žuvęs ir paskutiniame puslapyje visų didelių ir garsių / žygdarbių visados atsiranda koks eichmanas kuris skaičiuoja lavonus / pasilaikykite savo istoriją sau pasilaikykite savo žygdarbius / užmušinėkite savo lavonus ir deginkite savo miestus tik leiskite mums būti / ir išlikti leiskite mums gyventi ir palikti indėnais / iki pasaulio pabaigos". Sutapatindamas save su visais persekiojamaisiais ir su mažomis, sunaikintomis tautomis, su egzotiškomis kultūromis, kurios buvo nušluotos nepasotinamų galingų tautų ir jų kultūrų, Kaplinskis pristato ir mažosios Estijos išlikimo klausimą daug universalesnėje plotmėje.

Kaplinskio trečiasis rinkinys **Iš dulkių ir spalvų**, pasirodęs šiais metais, laikytinas pačiu stipriausiu. Jo poetiškoji kokybė lygintina su Rummo **Sniegu**. Štai jo pradinės eilutės: „Iš dulkių ir spalvų kuriamos naujos peteliškės, bet mes grąžinami į žemę, kaip sulaužyti kaulai savo vieton." Svarbiausioji gaida čia yra gamtos amžino atsinaujinimo ir prisikėlimo paslaptis, kai tuo tarpu žmogus užsispyrusiai laikosi žiaurumo ir smurto; jo tikslas yra Mirtis, ne Prisikėlimas — taip mums kalba jaunasis estų poetas. Vietoje mokinęsis iš peteliškės, kaip kilti ir būti dvasia, žmogus pasirenka linkti žemės kryptin, — kaip kaulas, kaip akmuo, grįžtąs į žemės sunkumą. Kaplinskis vartoja laisvą eiliavimą ir surrealistinius įvaizdžius, bet jam nesvetimi ir tradiciniai metrai, jei to reikalauja eilėraščio nuotaika ir turinys. Baigiant apie šiuos du, mano nuomone, ryškiausius iš dabartinėje sovietų Estijoje rašančių poetų, leiskite pacituoti dar paskutinį Kaplinskio poezijos pavyzdį, paimtą iš jo trečiojo poezijos tomo: „Baltasis dobilas nieko neklausia / tačiau kai jie klausia kažkieno vardu / aš atsakau baltojo dobilo vardu // kaulai ir vario sagtys tepalikę iš kareivių / sakai sunaikino pušinius kryžius / baltas baltas baltas dobilas // Viena nuoga šaka trys lapai tėvas sūnus ir šventoji dvasia / tamsi eglė braižo vėjuje medžio atplaišą / raudona spalva buvo klausimas žalioji spalva atsakymas".

Kartu su šiais įvykiais — senųjų poetų grįžimu į viešumą, jaunųjų eksperimentavimu su formomis, kiekvienais metais gausėjančiu poezijos knygų skaičiumi ir naujais vardais — vyko ir vadinamasis senųjų, egzilį pasirinkusių poetų rehabilitavimas. Marie Under **Rinktinių poemų** 1958 m. pasirodymą sekė 1959 m. Suits **Poemos**, „Jaunosios Estijos" mistiko Ernst Enno rinkinys bei patriotiško „Siuru" poeto Henrik Visnapuu rinkinys. Kartais pasirodydavo — be atsiklausimo — kai kurių jaunų egzilio poetų kūryba. (Arno Vihalemm,

Kalju Lepik). Ilgą laiką vertimai buvo daugelio poetų, kurie nenorėjo kompromituoti savo standartų, pasiteisinimas, bet dabar vertimais gaivinamas ryšių su Vakarų moderniąja literatūra troškulys. **Odisejos** ir **Iliados** vertimai pasirodė 1960 - 63 m., jau minėjau Betti Alver puikų Puškino **Eugenijaus Onegino** vertimą. Už graikų literatūrai atstovaujančią antologiją (1964) esame skolingi Uku Masing (Pindar, Bakchylides, Aeschylus, Aristophanes, Kallimachos.) Lorcos **Čigonų baladės** buvo išverstos estų kalbon jauno poeto Ain Kaalep, gi Jaan Kross perdavė smarkią Brechto **Trijų grašių operos** versiją. Su August Sang Goethes **Fausto** pilnu vertimu (1967), dabar turime dvi naujas versijas, kadangi Vakaruose Ants Oras taip pat paruošė abiejų **Fausto** dalių vertimus (1952 - 1962).

Kyla klausimas: kiek visi čia išvardinti įvykiai kalba apie tikrą kūrybinę laisvę? Ar bandau įrodyti Estijos sovietinės valdžios liberalėjimą? Mano atsakymas: Estija tebėra totalitarinė valstybė, valdoma vienos partijos centro, kas reiškia, kad ir literatūra ir kiti menai tebėra partijos kontroliuojami ir cenzūruojami. Čia negalime turėti jokių iliuzijų! Todėl kokie bebūtų pastebimi pasikeitimai estų poezijoje (o paskutiniuoju laiku ir prozoje) nuo 1957 metų, jie **nėra** ženklai kokio nors pasikeitimo valdžios struktūroje, o tik tam tikras cenzūros varžtų atleidimas, priklausąs nuo partijos vadovybės. Vėl iškyla klausimas: kodėl? Ieškodami atsakymo, einame į spėliojimų sritį. Gal režimas jaučiasi pakankamai stipriai įsitvirtinęs ir todėl gali atidaryti menui naujų bandymų duris, o gal yra kaip tik atbulai: žmonės taip pavargo nuo socialistinio realizmo, Stalino eros eiliuoto agitpropo, kad paprasčiausiai atsisakė pirkti tos rūšies knygas? O gal partijos viršūnėse tautiniai palinkusių Estijos komunistų drąsa atsakinga už šį kiekybės ir kokybės atžvilgiu gausų poezijos derlių per paskutinį dešimtmetį (1957 - 1966)? Visi šitie at-

sakymai, gal būt, turi šiek tiek tiesos. Ir dar daugiau: poezija ir kituose už geležinės uždangos esančiuose kraštuose leidžiasi į modernizmą ir eksperimentus. Tik pagalvokime apie Voznesenskį Rusijoje ir tikrus avangardo poetus Lenkijoje, Vengrijoje ir Čekoslovakijoje. Jų knygos gaunamos Estijoje, ir jų įtakos nebuvo galima išvengti. Kaip ilgai tęsis šitas atlydys ir kaip toli bus leista eiti? Mano spėliojimu, ne ką toliau, kaip šiandien, kas reikštų: leidžiama rašyti apie meilę ir gamtą, leidžiama kritikuoti „asmens kultą" ir kai kuriuos sovietų Estijos kasdienybės reiškinius (karjerišKumą, biurokratiją), bet jokiu būdu neliečiama pati valdžia ir jos brutalumas. Bendras tonas turi būti optimistiškas ir socialus, — kadangi tragiškas, pesimistiškas požiūris išduoda vidinį atsiribojimą. Tragiškai galima žiūrėti tik į karą ir į nacių žiaurumus.

Paskutiniame rašytojų suvažiavime jaunasis Paul-Eerik Rummo pasakė kalbą, kurioje jis gynė teisę būti pesimistu. Jis tikino, kad pesimistas rašytojas nereiškiąs vilties netekimo, nes tokiu atveju jis būtų iš viso liovęsis rašyti. Kiekvienas, kuris teberašo, kažkur nešiojasi geresnės ateities viltį, — koks gilus bebūtų jo tragedijos, pesimizmo ir beprasmybės pajutimas. Ta kalba buvo suprasta, kaip jo jauno draugo Jaan Kaplinskio gynimas, kuris buvo kaltinamas nesocialia nuotaika savo poezijoje (viename iš savo eilėraščių jis sakosi randąs savo šunį humaniškesniu, negu daugumą vadinamųjų žmonių, kurių žiaurumui nėra ribų). Rummo leista išsisakyti, bet jis buvo smarkiai sukritikuotas, — sutikimas su juo juk būtų turėjęs reikšti sutikimą duoti kūrybai laisvę. Tad ribos yra, ir poetai jas turi turėti galvoje. Tačiau, nors įsprausti į šiuos rėmus, jie sugebėjo sukurti daug originalios ir dabartimi alsuojančios poezijos, kurios veltui ieškotume pirmajame pokariniame dešimtmetyje, kada viskas skendo partijos retorikoje ir senoviškame sentimentalizme.

Ypač dabar, kai poezijos knygų derlius taip aštriai sunyko egzilyje, namuose esančiųjų gyvastingumas tikrai džiugina. Estų poezija tebežydi, tebesivysto. Atrodo, kad egzilio poetai palaikė estų poezijos eigą ir ją atjaunino, ko namie esą poetai tuo laiku negalėjo padaryti. Dabar atėjo Estijos poetų eilė tęsti tradiciją; įdomus faktas yra ir tai, kad egzilio poetai sugebėjo padaryti jaunajai kartai įtakos, kaip antai Kalju Lepik. Atrodytų, kad Ledo Amžius — visiškas atsiribojimas tarp poetų egzilyje ir poetų namie — yra praeityje. Gal šito suartėjimo pasėkoje atsinaujins ir egzilų poezija?

1966 - 1968

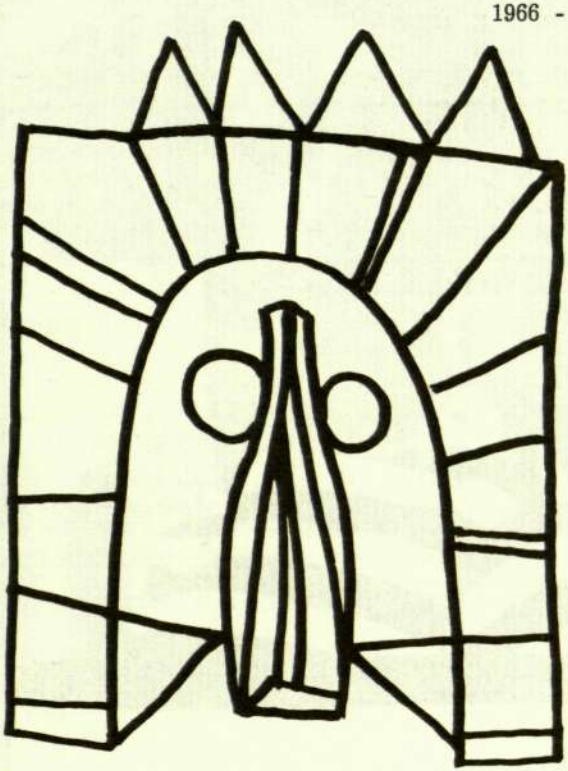

KODAK PLUS X PAN

→13 →13A →14

ALGIS JULIUS KAUPAS

Gimė 1945 m. Tuebingene, Vokietijoje. Lankė Michigano universitetą, Wayne valstybinį universitetą ir New Yorko universitetą, kuriame 1968 m. baigė filmų gamybos ir režisavimo programą. Fotografijų yra spausdinęs The Michigan Daily, The Washington Free Press *ir kituose laikraščiuose bei žurnaluose. Filmas „It's Time" rodytas 1967 m. New Yorko universiteto studentų filmų festivalyje. Šiuo metu dirba New Yorko universiteto filmų projektuose.*

Nuotraukos iš „Refleksijos momentų" ciklo.

←*Autoportretas*

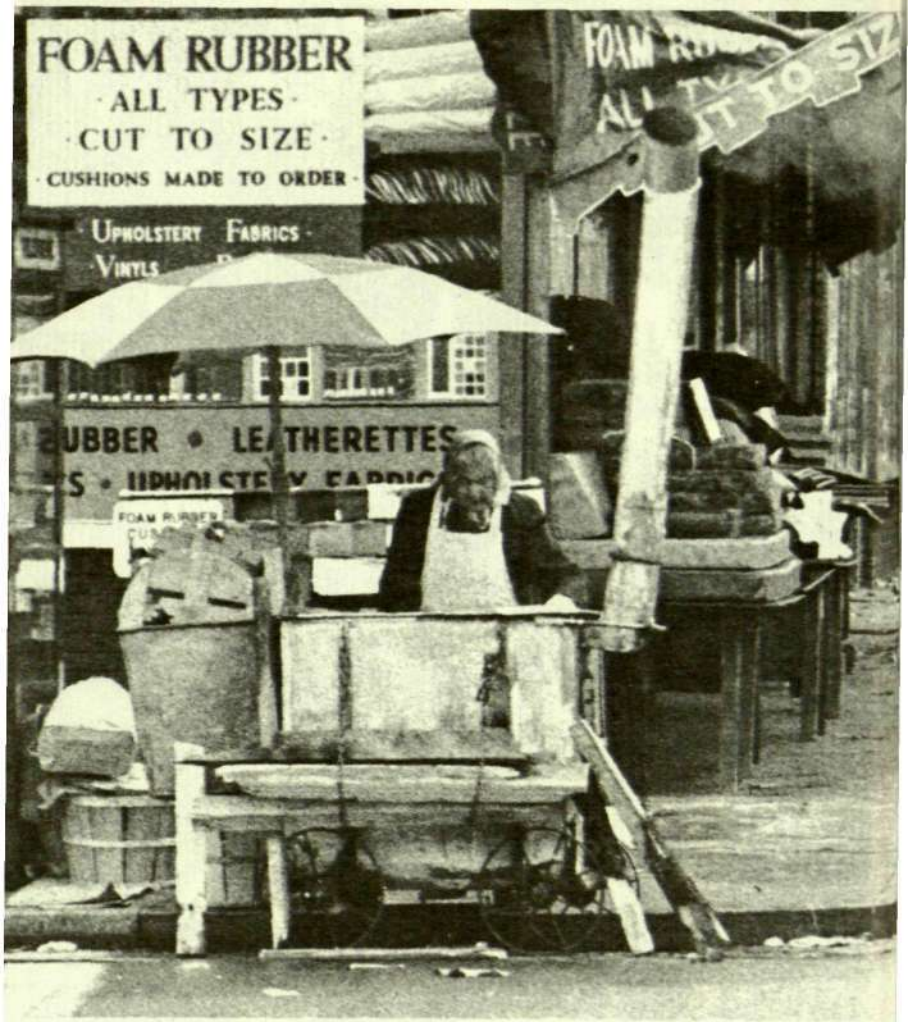
FOAM RUBBER
ALL TYPES
CUT TO SIZE
CUSHIONS MADE TO ORDER
UPHOLSTERY FABRICS
VINYLS

LIBERTY
HOUSE

RUSIFIKACIJOS RAIDA LIETUVOJE NUO 1959 METŲ: KIEKYBINIŲ IŠDAVŲ ANALIZĖ

B. V. MAČIUIKA

... Net jei vidurţiemio naktį
suledės ir lūpos, ir šauksmas,
jei kruvinai nudaužyti pirštai
virpės prie durų...
Vis tiek
tenai — toj tamsoj nepraplėšiamoj —
saulė!
Tenai — toj pusny neišbrendamoj —
plaka žolės širdis.

Janina Degutytė V. Reimerio (ats. red.) rinkinyje *Poezijos Pavasaryje*, (Vilnius: 1965), psl. 8.

Teoretiniu požiūriu, rusifikacijos procesas apskritai yra gana gerai pažįstamas.[1]) Rusifikacijos teoriniai aspektai, liečią okupuotus Pabaltijo kraštus, yra taip pat jau nekartą diskutuoti, 1959 m. gyventojų surašymo

[1]) Šio straipsnio ankstyvesnė versija buvo paruošta išspausdinimui *Acta Baltica*, VII (1968 m.).

duomenų reikšmė aiškinta ir susumuota visoje eilėje darbų.[2])

Priemonės, kuriomis komunistų partija naudojasi, bandydama pagreitinti atskirų Sovietų Rusijai priklausančių tautų susiliejimą į vieną bendrakultūrinę sovietinę bendruomenę, taip pat nėra paslaptis. Komunistinė spauda apie šias priemones yra nekartą rašiusi. Neperseniai pasirodžiusiuose veikaluose bei straipsniuose, liečiančiuose šį klausimą, minimos šios bendros rusifikacijos priemonės kaip atnešančios norimų rezultatų ir paspartinančios tautų suartėjimą bei susiliejimą:

1. Intensyvus rusų kalbos mokymasis — kas taip pat laikoma geriausiu atskirų Sovietų Sąjungos tautų bendradarbiavimo laidu.

2. Tarprespublikiniai mainai gyventojais: kelionėmis, studijomis, trumpalaikiu darbu bei pastoviu apsigyvenimu kitose respublikose.

3. Nuolatinis domėjimasis bei naudojimasis „broliškų tautų", bet ypatingai rusų kultūros pasiekimais: grožine literatūra, menine kūryba, o taip pat ir scenine veikla.

Komunistų partijos tikslas yra ne vien tikrai kontroliuoti bendravimo turinį tarp atskirų „broliškų tautų", bet taip pat ir savaip paveikti šio bendravimo formas, siekiant greitesnio ir sėkmingesnio tautų suartėjimo.

Atvirai pripažįstama, kad bendrų kultūrinių poveikių pilno pasireiškimo galima laukti tiktai gana tolimoje ateityje ir prileidžiama, kad tautinio savitumo sumažėjimo procesas dar tęsis labai ilgai. Pabrėžiama, kad kultūriniai-tautiniai skirtumai tarp tautų bus jaučiami

---

[2]) Pvz., N. Valters, „Ein Versuch die Baltische Zukunft zu deuten", *Acta Baltica*, I (1960/61), psl. 180 - 214; N. Valters, „Soziale Veraenderungen in den baltischen Sowjetrepubliken," *Acta Baltica*, IV (1964), psl. 9 - 35; A. Gerutis, „Gedanken zur sowjetischen Russifizierungspolitik im Baltikum," *Acta Baltica*, V (1965), psl. 180 - 214.

tol, kol egzistuos patys tautiniai vienetai. Komunistiniai šaltiniai pripažįsta, kad dar labai daug laiko turės praeiti, kol bus galima kalbėti apie sovietinę kultūrą kaip tokią, kurioje lietuviškos, latviškos, ukrainietiškos, rusiškos ir t. t. kultūros specifiniai charakteringieji bruožai bus visai išnykę ir susilieję į naują visumą — bendrąją sovietinę kultūrą.[3])

Šio straipsnio tikslas nėra minėtus veikalus kritikuoti ar juos iš teorinio taško žvelgiant papildyti. Čia bandysime kelti klausimus, liečiančius kiekybinius Lietuvos nutautinimo požiūrius per paskutinį dešimtmetį, ir į juos atsakyti. Ar yra duomenų, leidžiančių susidaryti kiekybinį Lietuvos rusifikacijos vaizdą nuo 1959 metų? Kuria kryptimi ir kaip greitai šis procesas vystėsi paskutiniuoju dešimtmečiu? Ar galima iš viso šį rusifikacijos pavojų sovietinėje Lietuvoje kiekybiniai apibrėžti ir padaryti bendras išvadas apie jo įtaką tolimesniam krašto išsivystymui?

Paskiri lietuvių, apsilankiusių sovietinėj Lietuvoj, įspūdžiai; naujųjų lietuvių emigrantų, neseniai sovietinio režimo išleistų iš Lietuvos nuolatiniam apsigyvenimui Vakaruose, nuomonės; o taip pat besilankančiųjų Vakaruose iš sovietinės Lietuvos pasisakymai visi sutinka: Lietuvos miestuose rusų skaičius yra didelis ir

---

[3]) Naujoji kryptis sovietų tautybių politikos srityje yra nagrinėjama visoje eilėje neseniai pasirodžiusių darbų, pvz. F. G. Allakhiarov, *Sblizhenie kul'tur sovetskikh sotsialisticheskikh natsii v period stroitel'stva kommunizma*, (Baku, 1966), psl. 50 - 124; A. M. Egiazarian, *Ob osnovnykh tendentsiiakh razvitiia sotsialisticheskikh natsii SSSR*, (Erevan, 1965), psl. 17 - 112; N. Dzhandil'din, *Kommunizm i razvitie natsional'nykh otnoshenii*, (Maskva, 1964), psl. 133 - 196; G. O. Zimanas, „O sushchnosti protsessa sblizheniia sotsialisticheskikh natsii," *Voprosy filosofii*, Nr. 7 (1966, liepa), psl. 3 - 12; ir N. Dzhandil'din, „Edinaia mnogonatsional'naia kul'tura," *Kommunist*, Nr. 5 (1966, kovas), psl. 62 - 71.

nuolatos auga. Tačiau šie paskiri asmeniškų liudininkų bei ten buvusiųjų įspūdžiai, kad ir vertingi savo įžvalgumu, neduoda pilno, visą Lietuvą liečiančio vaizdo, iš kurio būtų galima padaryti kiekybines išvadas apie rusifikacijos proceso bendrąją eigą, jos kryptį bei dabartinės raidos greitį.

Tuo pačiu metu sovietinės įstaigos dėl suprantamų priežasčių iš savo pusės pašykšti statistinių duomenų, iš kurių būtų galima tiesiogiai ir gan lengvai apžvelgti nutautinimo raidą bei susidaryti išsamesnes išvadas apie šį procesą.

Todėl šio straipsnio rėmuose ir bandysime pažvelgti tarp kitų klausimų ir į rusifikacijos raidą iš bendrinio, statistika paremto taško, bent politinio ir ekonominio Lietuvos gyventojų elito tarpe, ir taip pat išanalizuoti jos reikšmę bei įtaką paskutiniajame dešimtmetyje lietuvių tautinio, kaip atskiro ir savito kultūrinio bei demografinio vieneto, išlikimo plotmėje. Ar tautinės kultūros išlikimui sąlygos nuo 1959 m. yra pagerėję ar pablogėję? Kaip toli yra pažengusi rusifikacijos raida Lietuvos politinio bei ekonominio elito sluoksniuose? Šiuos klausimus bandysime atsakyti pasiremdami sovietiniais duomenimis, kurie, be abejo, buvo paskelbti kitiems tikslams, bet kurie taip pat — kad ir nenoromis — apšviečia ir mums rūpimus klausimus. Deja, iš šių duomenų neįmanoma duoti pilno Lietuvos rusifikacijos nuo 1959 m. kiekybinio bei kokybinio vaizdo, todėl šio straipsnio rėmuose apsiribosime tais klausimų požiūriais, kuriems turime pakankamai kiekybinių duomenų.

Sprendžiant iš pirmųjų dešimties ar penkiolikos sovietinės okupacijos metų patirties, buvo galima laukti, kad rusų bei kitų kitataučių skaičius ekonominiai svarbiuose Lietuvos specialistų sluoksniuose ir paskutiniu dešimtmečiu žymiai padidės. Duomenys, iliustruoją šį klausimą, pateikiami lentelėse Nr. 1 ir Nr. 2.

Lentelė Nr. 1

SPECIALISTŲ SU AUKŠTUOJU IŠSILAVINIMU, DIRBANČIŲJŲ SOVIETINĖS LIETUVOS ŪKYJE, TAUTYBĖ (Be kariškių) [4]

	1957 m. gruodžio 1 d.		1964 m. lapkričio 15 d.		
		%		%	Indeksas (1957=100)
Viso:	27,595	100%	50,446	100%	182,8
Jų tarpe lietuvių	20,228	73,3%	38,534	76,4%	190,5
rusų	3,679	13,3%	6,037	11,97%	164,1
visų kitų	3,688	13,4%	5,875	11,6%	159,3

Lentelė Nr. 2

SPECIALISTŲ SU VIDURINIUOJU SPECIALIUOJU IŠSILAVINIMU, DIRBANČIŲ SOVIETINĖS LIETUVOS ŪKYJE, TAUTYBĖ (Be kariškių) [5]

	1957 m. gruodžio 1 d.		1964 m. lapkričio 15 d.		
		%		%	Indeksas (1957=100)
Viso:	39,480	100%	73,172	100%	185,3
Jų tarpe lietuvių	29,757	75,4%	57,435	78,5%	193,0
rusų	5,249	13,3%	9,224	12,6%	175,7
visų kitų	4,474	11,3%	6,513	8,8%	145,6

Skaičiai, liečią 1957-64 m., rodo, kad nelietuvių tautybės specialistų įvažiavimas į Lietuvą šiuo laikotarpiu daugmaž stabilizavosi. Galima net kalbėti apie tam tikrą Lietuvoje dirbančių specialistų elito „etnišką apvalymą," nes ir kiekybiniai ir palyginamieji skaičiai lietuvių tautybės specialistų su aukštuoju bei viduriniuoju specialiuoju išsilavinimu auga greičiau nei įvažiuojančių kitataučių, kas, be abejo, nors ir labai pamažu, veda prie tam tikro šio Lietuvai ekonominiai, sociali-

[4]) Centrinė Statistikos Valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos, *Tarybų Lietuvai 25 metai: statistikos duomenų rinkinys*, (Vilnius, 1965). Indeksas bei nuošimčiai buvo išskaičiuoti iš duomenų psl. 143. „Visų kitų" kategorija apima lenkus, ukrainiečius, gudus, žydus ir t. t.

[5]) Ten pat.

niai ir politiniai labai svarbaus gyventojų sluoksnio etninio apvalymo.

Kaip ilgai ši apvalymo raida tęsis, dabar dar negalima pasakyti, tačiau vėlesni sovietinės Lietuvos statistiniai duomenys rodo, kad 1966 m. 90% Lietuvoje „intelektualinėse srityse" dirbančiųjų buvo kilę iš Lietuvos ir kad 80% tarp šių iš Lietuvos kilusiųjų buvo lietuvių tautybės.[6]) Tai tvirtinimas, kuris gan tiksliai atspindi lentelėse Nr. 1 ir Nr. 2 pateiktus skaičius ir parodo, kad 1966 m. dar buvo einama ta pačia Lietuvai palankia linkme.

Paskutiniu metu pagreitinta sunkiosios bei masinio vartojimo reikmenų didelių pramonės įmonių statyba yra padariusi nemaža įtakos Lietuvos pramonėje dirbančiųjų tautybių pasiskirstymui. Šių didelių tekstilės, chemijos, elektrotechnikos ir mašinų gamyklų tinkamas bei greitas aprūpinimas vadovaujančiu bei specialiai apmokytu personalu reikalauja, šį klausimą nagrinėjančių sovietinės Lietuvos mokslininkų nuomone, gan didelio skaičiaus specialistų įvažiavimo iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų.[7]) Lietuvos pramonės išplėtimui pailiustruoti galima čia paminėti, kad 1955 m. 32,568 arba 23% visų pramonėje dirbančiųjų dirbo įmonėse turinčiose virš 1,000 darbininkų, tuo tarpu 1964 m. jau 107,388 arba 38% dirbo šiose didelėse įmonėse.[8]) Bendras pramonėje dirbančiųjų skaičius taip pat yra labai greitai išaugęs: 1959 m. pradžioje pramonėje dirbančiųjų buvo 185,800, o 1964 m. pradžioje jau 282,600 asmenys.[9])

Iš turimų duomenų tačiau neatrodo, kad šis greitas pramonės išaugimas būtų per paskutinį dešimtmetį taip pat žymiai padidinęs kitataučių darbininkų antplūdį į

[6]) *Komunistas*, (1966, gegužė), psl. 67.
[7]) *Liaudies ūkis*, (1965, balandis), psl. 118.
[8]) *Tarybų Lietuvai 25 metai*, išskaičiuota iš duomenų psl. 42.
[9]) Ten pat, psl. 42.

Lietuvą. Tai galima paaiškinti vietinių darbo jėgos išteklių buvimu, kurių Lietuvoje, bent šiuo laikotarpiu, atrodo, netrūko. Sovietinės Lietuvos įstaigų apskaičiavimu 1966-70 m. laikotarpyje maždaug 150,000 darbingų asmenų galėtų apleisti žemės ūkį ir vykti darbams statyboje bei pramonėje.[10]) Žemės ūkiui nereikalingos ir taip pat miestuose dar neišnaudotos darbo jėgos panaudojimas Lietuvoje yra kol kas neužbaigtas. Tai parodo naujausieji duomenys, pagal kuriuos Lietuvoje 13,6% galinčių dirbti miesto gyventojų 1966 m. nebuvo įsijungę į gamybą krašto ūkio plotmėje, bet buvo užsiėmę tiktai savo asmeniškais namų priežiūros bei šeimininkavimo darbais. Palyginimui galima pastebėti, kad sovietinėje Latvijoje bei Estijoje, kur vietiniai miestų darbo ištekliai yra labai išsekę, užsiimančių tiktai namų apyvokos darbais nuošimtis buvo žymiai mažesnis. Latvijoje jis sudarė 7,5% ir Estijoje tiktai 5,6% visų darbingų miesto gyventojų skaičiaus.[11])

Kadangi vietiniai darbo jėgos ištekliai Lietuvoje kolkas dar neišsemti, nekvalifikuotų darbininkų įvažiavimas į Lietuvą iš kitų Sovietų Sąjungos dalių atrodo šiuo metu neperdaug greitai vyksta. Sovietinės Lietuvos statistiniai duomenys šią darbo jėgos pasiskirstymo kryptį, bent iš dalies, patvirtina. Taip, pavyzdžiui, 1959 m. 69% visų Lietuvos pramonės darbininkų buvo lietuviai, gi 1963 m. birželio mėn. 1 d. lietuvių tautybės pramonės darbininkų skaičius pakilo iki 71,5%.[12]) Penkiose didelėse pramonės įmonėse, neseniai pastatytose mažesniuose Lietuvos miestuose, iš kitų respublikų įvažiavusių darbininkų skaičius yra duodamas šis: 3,3%; 3,5%; 3,8%; 5,0% ir 9,7%,[13]) kas leidžia padaryti

[10]) *Liaudies ūkis*, (1964, gegužė), psl. 132.
[11]) *Liaudies ūkis*, (1967, spalis), psl. 298.
[12]) *Liaudies ūkis*, (1964, vasaris), psl. 49.
[13]) Lietuvos TSR Mokslų Akademijos *Darbai* (A Serija), Nr. 1, (1967), psl. 12

išvadą, kad bent 90% viso pramonės darbo jėgos pareikalavimo Lietuvoje galima patenkinti iš vietinių darbo jėgos išteklių.

Politinės vadovybės bei administracinės kontrolės sluoksniuose padėtis tautybių atžvilgiu panaši. Galima buvo laukti, kad rusifikacijos procesui tebesitęsiant, rusų skaičius politiškai svarbesniuose komunistų partijos bei valstybinio-tarybinio aparato sluoksniuose palaipsniui nuosekliai didės. Lietuvos politinį elitą sudarančių asmenų pavardes bei turimas biografines žinias išstudijavus, susidaro šitoks apytikris vaizdas apie tautybių santykį Lietuvos Komunistų Partijoje(LKP) bei Lietuvos sovietinės valdžios viršūnėse.[14])

Slaviškų — daugiausia rusiškų — pavardžių skaičius LKP Centro Komiteto narių tarpe svyravo 1956-66 m. laikotarpyje nuo 20% 1958 m. vasario mėn., iki 32% 1956 m. sausio mėnesį. 1966 m. kovo mėnesį jis sudarė apie 25%, kas neduoda pagrindo teigti, jog rusų arba Rusijos lietuvių skaičius LKP viršūnėse nuolat auga.

Delegatų, siunčiamų į LKP suvažiavimus, tarpe, — o šie delegatai iš tikrųjų ir sudaro tikrąjį sovietinės Lietuvos politinį elitą, — rusų nuošimtis taip pat palyginti pastovus. Šių suvažiavimų Mandatų Komisijų duomenimis 1958 m. vasario mėn. iš 572 pilnateisių delegatų buvo 18,5% rusų, o iš viso nelietuvių tautybės buvo 26%.[15]) 1966 m. kovo mėn. iš 879 delegatų rusai sudarė 17,1%, o nelietuvių tautybės delegatų iš viso buvo 29,3%.[16])

---

[14]) Šiai analizei panaudotieji šaltiniai: dienraštis *Tiesa* (Vilnius, 1954 - 68); *Mažoji Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija*, I tomas (A - J), (Vilnius, 1966); *Lietuvių Enciklopedija*, (Bostonas, 1953 - 66); *Ezhegodnik Bol'shoi Sovetskoi Entsiklopedii*, (Maskva, 1957 - 67).

[15]) *Tiesa*, 1958 vasario 13 d.

[16]) *Tiesa*, 1966 kovo 5 d.

Nuo X (1958 m. vasario mėn.) iki XV (1966 m. kovo mėn.) LKP suvažiavimų rusų tautybės asmenų skaičius šių suvažiavimų Prezidiumuose, Sekretoriatuose, Redakcinėse ir Mandatų Komisijose — atseit, šių svarbių partijos gyvenime įvykių vadovaujančiose bei garbės vietose — svyravo nuo 20 iki 25%, kas maždaug ir atitinka rusų tautybės narių skaičių visoje sovietinės Lietuvos Komunistų Partijoje (neskaitant kariškių).

Pačiuose aukščiausiuose LKP vadovybės bei partijos administracijos aparato sluoksniuose taip pat galima pastebėti tam tikrą etninio apsivalymo tendenciją. Pagal 1967 m. balandžio mėn. 15 d. duomenis LKP Biuras turėjo 8 narius ir 3 kandidatus. Tiktai vienas iš šių vienuolikos buvo rusas: V. Charazov, ir jis, kaip antrasis LKP Centro Komiteto sekretorius, užėmė postą, kuris tradiciniai ne vien tik Lietuvoje, bet ir kitose Sovietų Sąjungos respublikose yra dažniausiai rusų tautybės partiečio užimamas.[17]) 1956 m. sausio mėn. LKP Biuras turėjo 11 narių, iš jų tačiau 4 buvo nelietuviai ir 2 Rusijos lietuviai, ilgą laiką praleidę Sovietų Rusijoje ir savo žvilgsnyje į tautinius Lietuvos reikalus tikriausiai atstovaują rusiškas pozicijas. Tarp tuo metu buvusių keturių kandidatų į Biuro narius dar vienas buvo rusų tautybės.[18]) Nei vienas iš dabartinių LKP Biuro narių ar kandidatų į Biuro narius nėra Rusijos lietuvis. Visi naujai užimą aukštas vietas LKP viršūnėse yra palyginti jauni amžiumi lietuvių tautybės komunistai, tiesa, praėję pro sovietinę mokyklą bei jų indoktrinacijos sistemą, tačiau galį geriau atstovauti etniškai lietuviškam požvilgiui nei rusų ar kitų tautybių žmonės, užimą tolygias vietas Lietuvos Komunistų Partijoje. Taip pat iš devynių LKP Centro Komiteto sky-

[17]) Plg. *Tiesa*, 1967 balandžio 15 d. ir *Ezhegodnik Bol'shoi Sovetskoi Entsiklopedii 1967*, psl. 149.
[18]) Plg. *Tiesa*, 1956 sausio 29 d.

rių vadovų, paskirtų 1966 m. kovo mėn., septyni yra lietuviai ir du rusai.[19]) 1956 m. sausio mėn. tarp tuo metu paskirtų dešimties LKP Centro Komiteto skyrių vadovų buvo trys rusai.[20])

Lietuvos TSR Ministrų Taryboje lietuvių tautybės asmenų skaičius paskutiniajame dešimtmetyje taip pat gan smarkiai paaugo. 1955 m. iš 31 Ministrų Tarybos narių 12 buvo rusai arba Rusijos lietuviai.[21]) 1959 m. balandžio mėn. 25 d. iš 26 Ministrų Tarybos narių buvo trys rusai ir trys Rusijos lietuviai.[22]) Iš 40 ministrų bei valstybinių komitetų pirmininkų, sudarančių dabartinę LTSR Ministrų Tarybą, 1967 m. balandžio mėn. trys buvo rusai ir du Rusijos lietuviai, ir tie patys asmenys neužėmė svarbesniųjų postų vietiniame valdžios aparate — kas ir vėl pailiustruoja savotišką etninio apsivalymo tendenciją vietinės administracijos viršūnėse.[23])

Tikslių duomenų apie lietuvių tautybės narių bei kandidatų į partijos narius skaičių Lietuvos Komunistų Partijoje daug neturime, tačiau, panaudojant paskelbtus fragmentinius duomenis bei pasiremiant netiesioginiais apskaičiavimais, atrodo, kad lietuvių nuošimtis LKP taip pat auga. 1965 m. rugsėjo mėn. buvo pranešta, kad 61,5% LKP narių buvo lietuviai, ir kad 1964 m. tarpe naujai priimtųjų kandidatų į partijos narius 76,1% buvo lietuvių tautybės.[24]) Lietuvių tautybės partijos narių bei kandidatų į partijos narius skaičius **visos** Sovietų Sąjungos Komunistų Partijos eilėse pasta-

---

[19]) *Tiesa*, 1966 kovo 6 d.
[20]) *Tiesa*, 1956 sausio 29 d.
[21]) *Radio Vilnius*, 1955 kovo 18 d. cituojama pagal B. V. Maciuika (red.), *Lithuania in the Last 30 Years*, (New Haven, Conn., 1955) psl. 89.
[22]) *Tiesa*, 1959 balandžio 25 d.
[23]) Plg. *Tiesa*, 1967 balandžio 19 d.
[24]) *Komunistas*, (1965, rugsėjis), psl. 32.

ruoju metu augo žymiai greičiau nei jos padalinio Lietuvos Komunistų Partijos narių ir kandidatų bendras skaičius. Nuo 1961 m. spalio mėn. iki 1967 m. sausio mėn. Lietuvos Komunistų Partijos narių ir kandidatų skaičius paaugo maždaug 53%. Gi lietuvių tautybės partijos narių ir kandidatų skaičius visoje Sovietų Sąjungos Komunistų Partijoje tuo pačiu laikotarpiu išaugo maždaug 66,6%.[25]) Žinoma, dalis lietuvių tautybės komunistų bent laikinai galėjo gyventi ne Lietuvoje, bet tikriausiai galima prileisti, kad didesnė dalis naujai į Sovietų Sąjungos Komunistų Partiją įstojusių gyveno Lietuvos teritorijoje ir tuo pačiu metu padidino lietuvių nuošimtį Lietuvos Komunistų Partijos eilėse.

Apskritai, paskutiniajame dešimtmetyje LKP elito bei specialistų inteligentų sluoksnių nutautinimas kitataučių antplūdžiu, palyginus su pirmuoju sovietinės okupacijos dešimtmečiu, kai į Lietuvą privažiavo didžiausias rusų bei kitų tautybių asmenų skaičius, yra žymiai sulėtėjęs. Šis kitataučių antplūdis ir buvo tas pagrindinis veiksnys, žymiai pakėlęs absoliučius, o taip pat ir nuošimtinius, nelietuvių skaičius Lietuvos Komunistų Partijoje bei inteligentų-specialistų tarpe. Sumažėjus kitataučių įvažiavimui, kai kurios svarbios politinės bei administracinės pozicijos, kurias lietuviai buvo anksčiau beveik urmu praradę, nuo maždaug 1956 m. pamažu vėl atsirado lietuvių tautybės žmonių rankose.

Yra ir daugiau kiekybinių duomenų, kurie, juos kartu bendrai paėmus, parodo palyginamai mažą rusifikacijos proceso įtaką svarbiuose lietuvių tautinės kultūros bei Lietuvos demografijos srityse.

---

[25]) Išskaičiuota pasiremiant duomenimis *Partiinaia zhizn'*, Nr. 1 (1962, sausis), cituotais *Current Digest of the Soviet Press*, XIV, Nr. 3, psl. 5 ir *Partiinaia zhizn'*, Nr. 19 (1967, spalis), psl. 14; *Ezhegodnik Bol'shoi Sovetskoi Entsiklopedii 1967*, psl. 149.

Kaip gerai žinoma, vienas iš sėkmingiausių kelių individo asimiliavimui yra atskiro asmens pagyvenimas ilgesnį laiką svetur, toli nuo įprastos ir gerai pažįstamos socialinės aplinkos. Tokia ilgesnė, arba, iš asimiliacinio taško žiūrint, dar daugiau efektinga nuolatinė izoliacija nuo savito, prigimto etniško elemento priverčia vartoti svetimą kalbą, o taip pat ir priimti naujai aplinkai įprastas socialinio bendravimo formas bei turinį. Ši izoliacija ir priveda individą prie socialinių santykių suintensyvinimo su kitų etninių grupių nariais, ir tuo būdu, kad ir nenoromis, jį įtraukia į etniškojo „tirpinimo katilą", vedantį per svetimą aplinką greitesniu nutautėjimo, t. y. savo tautinio identiteto praradimo ir su kitataučiais kultūrinio susiliejimo, keliu.

Išsklaidžius tautinius vienetus, gyvenančius palyginti kompaktinėse masėse ir susitelkusius tam tikroje teritorijoje, kaip lietuviai, ši etniško „tirpinimo katilo" veikimo įtaka žymiai padidėtų ir duotų greitesnius, asimiliacijai palankesnius, rezultatus. Logiškai imant, socialinės bei kultūrinės rusifikacijos raida turėtų tokį gyventojų išsklaidymą visais galimais būdais skatinti, siekiant didesnio individų izoliavimo, nuo savo tautinio kamieno atskyrimo, vedančio prie galutinio visos tautinės mažumos asimiliacijos tikslo.

Lentelė Nr. 3

LIETUVIŲ SPECIALISTŲ, BAIGUSIŲ AUKŠTĄSIAS MOKYKLAS BEI DIRBANČIŲ TSRS ŪKYJE, GYVENAMOJI VIETOVĖ [26])

Metai	TSRS Iš viso	Indeksas	Jų Tarpe Lietuvos TSR	Indeksas	Iš viso ne Lietuvos TSR Teritorijoje	Indeksas	% nuo Bendro Skaičiaus
1957	21,500	100	20,228	100	1,282	100	5,96%
1964	40,100	186,5	38,534	190	1,466	122	3,65%

[26]) Indeksai ir nuošimčiai išskaičiuoti iš duomenų TsSU SSSR, *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1965g.*, (Maskva, 1966), psl. 582 ir *Tarybų Lietuvai 25 metai*, psl. 143.

Bendrąją Lietuvos rusifikacijos raidos kryptį bei jos greitį pailiustruoja ir kai kurie sovietinių šaltinių pateikiami duomenys. Lentelė Nr. 3 parodo, kad lietuvių tautybės specialistų su aukštuoju išsilavinimu, gyvenančių ir dirbančių už sovietinės Lietuvos ribų, skaičius pastaraisiais metais yra sumažėjęs.

Panaši padėtis yra ir lietuvių tautybės specialistų su viduriniu specialiuoju išsilavinimu tarpe, kaip rodo duomenys patiekti Lentelėje Nr. 4.

Lentelė Nr. 4

LIETUVIŲ SPECIALISTŲ, BAIGUSIŲ VIDURINES SPECIALINES MOKYKLAS BEI DIRBANČIŲ TSRS ŪKYJE, GYVENAMOJI VIETOVĖ [27])

Metai	TSRS Iš viso	Indeksas	Jų Tarpe Lietuvos TSR	Indeksas	Iš viso ne Lietuvos TSR Teritorijoje	Indeksas	% nuo Bendro Skaičiaus
1957	31,300	100	29,757	100	1,543	100	4,93%
1964	59,500	190	57,435	193	2,065	134	3,44%

Minėtose lentelėse padarytus apskaičiavimus patvirtina ir 1959 m. TSRS gyventojų surašymo duomenys, parodą, kad 1959 m. iš 395,000 visoj Sovietų Sąjungoj gyvenusių lietuvių, kurie buvo baigę aukštąsias, vidurines, arba nepilnas vidurines (septynmetes) mokyklas, 366,000 gyveno Lietuvos TSR, ir tik 29,900 arba 7,5% kitose Sovietų Sąjungos dalyse.[28]) Tiesa, nei gyvenimo už Lietuvos ribų priežasties nei šio gyvenimo trukmės mes nežinome. Specialistų atveju viena iš svarbesnių priežasčių tikriausiai yra laikinos darbo prievolės atlikimas, kuri normaliai uždedama kiekvienam specialistui, išlaikiusiam baigiamuosius egzaminus: atidirbti tam tikrą laiko tarpą savo specialybėje, valdžios

[27]) Ten pat.

[28]) TsSU pri Sovete Ministrov SSSR, *Itogi Vsesoiuznoi perepisi naseleniia 1959 goda: Litovskaia SSR*, (Vilnius, 1963), psl. 166.

nurodytoje vietoje. Kiekvienu atveju, minėtieji statistiniai duomenys parodo, kad pastarųjų kelių metų laikotarpyje ne tiktai lietuvių tautybės specialistų tarpe, bet taip pat ir sovietinėje Lietuvoje aplamai pastebima ne suintensyvinta rusifikacija, bet greičiau tam tikras etniškas apsivalymas. Didžiausioji lietuvių tautybės specialistų dalis — o jų bendras skaičius paskutiniame dešimtmetyje yra žymiai išaugęs — pasilieka dirbti ir gyventi Lietuvos teritorijoje. Jų pasilikimas savame krašte dalinai priveria duris kitataučių specialistų imigracijai iš kitų Sovietų Sąjungos dalių, kas, savo keliu, taip pat veda svetimų įtakų Lietuvoje sumažėjimo linkme.[29])

Kiekybiniu požiūriu žvelgiant, įtaka, padaroma lietuviams studentams, studijuojantiems rusiškuose universitetuose, atrodo, taip pat gana ribota. Pagal sovietinius duomenis 1961 m. RTFSR aukštosiose mokyklose buvo skirta 2,357 vietos naujai priimtiems studentams iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų, jų tarpe 16 vietų Tarybų Lietuvai.[30]) Kiti duomenys patvirtina, kad 1961 m. iš 23,800 lietuvių, studijuojančių visos Sovietų Sąjungos aukštosiose mokyklose, 92% lankė lietuviškąsias, ir tiktai 8%, arba maždaug 1,884 studentai lankė aukštąsias mokyklas visose kitose Sovietų Sąjungos respublikose.[31]) Reikia pastebėti, kad lietuvių studentų, lankančių savąsias aukštąsias mokyklas, nuošimtis buvo aukščiausias iš visų Sovietų Sąjungos tautų,

---

[29]) Reikia pažymėti, kad Lietuvos kaimynių Latvijos ir Estijos atveju, kiek man žinoma, duomenų panašiems apskaičiavimams oficialiuose statistikos rinkiniuose negalima surasti. Šis faktas, mano nuomone, parodo šiuose kraštuose esančią nepalankią tautybių proporciją, ir taip pat latviams ir estams žymiai daugiau nepalankesnę jos tolimesnę vystymosi kryptį bei eigą.

[30]) Allakhiarov, *op. cit.*, psl. 107.

[31]) A. A. Isupov, *Natsional'nyi sostav naseleniia SSSR*, (Maskva, 1961), psl. 53.

kurių studentai studijavo savos tautybės mokyklose. Šis faktas iš vienos pusės parodo aukštą tautinės sąmonės jausmą lietuvių tarpe, bet iš kitos pusės taip pat įtaigoja savotišką veržlumo trūkumą išbandyti savo jėgas visoje Sovietų Sąjungos plotmėje.

Paskutiniaisiais metais lietuvių studentų, lankančių kitų respublikų aukštąsias bei vidurines specialias mokyklas, skaičius yra šiek tiek padidėjęs. 1964/65 mokslo metais apie 3,000 sovietinės Lietuvos studentų mokėsi kitų respublikų aukštosiose bei specialiose vidurinėse mokyklose. Metinis iš Lietuvos TSR į 27 kitų respublikų universitetus naujai priimamų studentų skaičiaus vidurkis sudarė apie 150 asmenų,[32]) kas leidžia spręsti, kad maždaug 600-750 studentų iš LTSR vienu metu studijavo universitetuose už Lietuvos ribų. Kad panašios naujai priimamųjų studentų kvotos egzistuoja ir šiuo metu, bet kad ne visi už Lietuvos ribų studijuojantieji registruojasi RTFSR aukštosiose mokyklose, rodo 1966/67 mokslo metų duomenys. Iš 142 Lietuvos TSR studentų, tais metais pradėjusių studijas kitų respublikų aukštosiose mokyklose, 57 įsiregistravo Latvijos ir Estijos universitetuose.[33]) Kadangi tais pačiais metais bendras Lietuvos studentų skaičius buvo 50,700,[34]) už Lietuvos ribų studijuojančių tegalėjo būti apie 1,5%, ir bent pusė iš šių studijavo ne rusiškose aukštojo mokslo institucijose, bet ilgesnį laiką praleido tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu palankesnėje kitų respublikų aplinkoje.

Rusifikacijos įtaka lietuviams, studijuojantiems sovietinėje Lietuvoje, kiekybiniu požiūriu, yra palyginti gana maža. 1960/61 mokslo metais 92,3% Lietuvos aukštosiose mokyklose studijuojančių studentų bu-

---

[32]) *Komunistas*, (1966, gegužė), psl. 67.

[33]) *Tiesa*, 1966 rugsėjo 1 d.

[34]) TsSU SSSR, *SSSR v tsifrakh v 1966 godu*, (Maskva, 1967), psl. 159.

vo lietuvių tautybės.[35]) Iki 1966/67 mokslo metų lietuvių tautybės studentų nuošimtis sumažėjo iki 90%. Šis sumažėjimas, palyginus su bendra lietuvių tautybės gyventojų proporcija Lietuvoje, ir ypatingai palyginus su aukštųjų mokyklų sąlygomis Latvijoje bei Estijoje, padėties perdaug nepakeitė.[36])

Neatrodo, kad ir sovietinėje Lietuvoje dirbantiems mokslininkams būtų daug pavojaus nutautėti dėl kitataučių skaičiaus mokslo darbuotojų tarpe, nes 1965 m. iš 6,415 mokslo darbuotojų Lietuvoje 88% buvo lietuvių tautybės.[37])

Duomenys apie galimą nutautinimo raidą per bendrojo lavinimo mokyklas, masines spaudos priemones ir taip pat dėl kitataučių įvažiavimo į Lietuvą kol kas dar nėra perdaug neraminantys.

Vadinamųjų „maišytų mokyklų" skaičius, kuriose būtų galima laukti greitesnio kalbinio ir kultūrinio nutautinimo, sovietinėje Lietuvoje gan menkas. 1965 m. Lietuvoje buvo 227 mokyklos su lenkų dėstomąja kalba ir 112 mokyklų su rusų, kas yra visai nestebėtina, priimant dėmesin Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų proporcijas. Yra ir 142 „maišytos mokyklos", turinčios dvi ar net tris lietuvių, rusų ir lenkų dėstomąsias kalbas paralelėse klasėse. Iš kitos pusės 1965m. 3,571 mokyklose dėstomoji kalba buvo visose klasėse

---

[35]) Isupov, *op. cit.*, psl. 53.

[36]) Išskaičiuota iš duomenų: *SSSR v tsifrakh v 1966 g.* psl. 159 ir TsSU pri Sovete Ministrov SSSR, *Strana Sovetov za 50 let; sbornik statisticheskikh materialov, (*Maskva, 1967), psl. 280.

[37]) Apskaičiuota iš duomenų *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1965 g.*, psl. 711, 713. Reikia pastebėti, kad minėtieji bendri studentų ir mokslo darbuotojų skaičiai Lietuvai yra šiek tiek peraukšti, nes pagal sovietinį metodą už Lietuvos ribų studijuoją studentai bei mokslo darbuotojai šiuose skaičiuose taip pat įskaityti. Tikrieji duomenys yra gan artimi cituojamiems — jie turėtų būti tik 1-2% mažesni už sovietinių šaltinių parodytuosius.

išimtinai lietuvių.[38]) Šiom sąlygom esant nutautinimo pavojus iš „maišytų mokyklų" pusės kol kas neatrodo taip jau didelis.

Masinės spaudos naudojimo vystymasis Lietuvoje taip pat nerodo ypatingai nerimą keliančių kiekybinių ženklų. Sovietų duomenimis Lietuvoje lietuvių kalba išleistųjų knygų egzempliorių nuošimtis sumažėjo nuo 80,9% 1950 m. iki 75,3% 1965-aisiais metais.[39]) Iš kitos pusės, lietuviškų žurnalų, išleistų Lietuvoje, egzempliorių nuošimtis pakilo nuo 90,5% 1950 m. iki 94,5% 1965 m.[40]) Tą patį galima pasakyti ir apie laikraščius: iš visų Lietuvoje išspausdintų laikraščių egzempliorių 76,1% 1950 m. ir 89,2% 1965 m. buvo lietuvių kalba,[41]) kas neparodo ypatingo vietinių gyventojų palinkimo plačiau naudoti rusišką spaudą.

Lietuvių tautybės asmenys, gyveną kitose Sovietų Sąjungos dalyse, irgi rodo gan tvirtą prisirišimą prie savo gimtosios kalbos ir tuo pačiu tautybės. Pagal 1959 m. gyventojų surašymo duomenis iš 175,000 lietuvių, gyvenusių už Lietuvos ribų, 80% savo gimtąja kalba dar skaitė lietuvių kalbą, tuo tarpu iš 102,000 latvių, gyvenusių už Latvijos TSR ribų, tik 53,2% ir iš 96,000 estų, gyvenusių už Estijos TSR ribų, 56,6% savo gimtąja kalba skaitė latvių arba estų kalbas.[42])

Etniškai mišrių vedybų skaičius lietuvių tarpe yra taip pat palyginus mažas. Lyginant su kitomis Sovietų Sąjungos respublikomis, 1959 m. sovietinė Lietuva stovėjo keturioliktoje vietoje iš penkiolikos respublikų, su tiktai 59 mišriomis iš 1,000 vedybų, tuo tarpu kai

---

[38]) *Pergalė*, (1965, liepa), psl. 7.

[39]) Išskaičiuota iš duomenų *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1965 g.*, psl. 734 - 35.

[40]) Išskaičiuota iš duomenų ten pat, psl. 736 - 37.

[41]) Išskaičiuota iš duomenų ten pat, psl. 738 - 39.

[42]) Isupov, *op. cit.*, psl. 33, ir duomenys *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1960 g.*, psl. 14, 19.

Sovietų Sąjungos vidurkis buvo 102 mišrios iš 1,000 vedybų. Palyginimui, sovietinėje Estijoje buvo 100 mišrių iš 1,000 vedybų, kas yra gan arti TSRS vidurkio, ir sovietinėje Latvijoje 158 mišrios iš 1,000 vedybų, kas sudarė aukščiausią nuošimtį tarp visų Sovietų Sąjungos respublikų.[43])

Savaime suprantama, ne visos šios mišrios vedybos buvo tarp lietuvių ir rusų, bet visos jos padidino potencialias nutautimo galimybes.[44]) Ypatingai mažai mišrių vedybų buvo Lietuvos kaime, kur tiktai 30 iš 1,000 vedybų buvo mišrios.[45]) Mišrių vedybų dažniau pasitaiko Lietuvos miestuose. Pavyzdžiui, Vilniaus mieste, kur nuo seno gyvena daugelio tautybių gyventojai,[46]) 82,8% lietuvių, vedusių arba ištekėjusių 1963 metais, pasirinko sau vyrą arba žmoną taip pat lietuvių tautybės. Kiti 17,2% vedė kitos tautybės asmenis, daugiausia lenkus, rusus ir gudus.[47]) Įdomu pastebėti, kad sovietiniai etnografai, cituoją minėtus duomenis, pabrėžia, kad lietuviai vyrai veda kitų tautybių moteris žymiai rečiau nei lietuvės moterys išteka už kitų tautybių vyrų.[48]) Pagreitinus Lietuvos urbanizaciją, galima laukti, kad mišrių vedybų skaičius ateityje padidės, bet iki šiol nutautimo procesas dėl mišrių vedybų įtakos dar nėra taip toli pažengęs, kaip

---

[43]) Isupov, *op. cit.*, psl. 38.

[44]) Plg., O. A. Gantskaia ir L. N. Terent'eva, „Etnograficheskie issledovaniia natsional'nykh protsessov v Pribaltike," *Sovetskaia etnografiia*, Nr. 5 (1965, rugsėjis spalis), psl. 17 - 18.

[45]) Isupov, *op. cit.*, psl. 38.

[46]) Pagal 1959 m. gyventojų surašymą, tarp 236,078 Vilniaus miesto gyventojų buvo 33,6% lietuvių, 29,4% rusų, 20,0% lenkų, 6,9% žydų, 6,2% gudų, 2,7% ukrainiečių ir 1,0% visų kitų tautybių. Išskaičiuota iš duomenų *Itogi Vsesoiuznoi perepisi naseleniia 1959 goda: Litovskaia SSR*, psl. 162.

[47]) Gantskaia ir Terent'eva, *op. cit.*, psl. 16.

[48]) Ten pat.

kad iš paskirų liudytojų pasisakymų kartais būtų galima spręsti.[49])

Lietuvos esminis žemės ūkio krašto charakteris bei plačiai paplitę vienkiemiai, kurie dominuoja Lietuvos kraštovaizdį — 1965 m. 81% visų sukolektyvintų ūkininkų dar gyveno vienkiemiuose[50]) — taip pat padeda susilpninti nutautinimo pavojų bei sumažinti potencialias rusifikacijos veiksnių įtakas. Didėjančios darbo galimybės mieste ir stiprus polinkis jaunesnėse Lietuvos kartose palikti žemės ūkį ir ieškoti laimės miestuose,[51]) savaime aišku, padidina ir nutautimo galimybes. Tačiau kol didelė gyventojų dalis dar gyvena kaimo sąlygomis — o 1959 m. tik 35,1% lietuvių tautybės žmonių gyveno miestuose[52]) —, rusifikacijos, o taip pat, reikia pridurti, ir ideologinės sovietizacijos priemonės gana sunkiai ir tiktai paviršutiniškai pasiekia kaime gyvenančių Lietuvos gyventojų didesnę dalį, ką pačios Lietuvos Komunistų Partijos vedami „sociologiniai" tyrinėjimai taip pat yra patvirtinę.[53]) Lietuvos TSR Mokslų Akademijos šio klausimo tyrinėjimai taip pat parodo, kaip labai sunku pravesti intensyvią bei efektingą ateistinę ir indoktrinacinę propagandą sukolektyvintuose ūkininkų vienkiemiuose.[54])

Didžiausias rusifikacijos pavojus Lietuvai galėtų kilti dėl kitataučių imigracijos pagreitėjimo. Imigracijai į Lietuvą padidėjus, dabartinė žymi lietuvių dauguma būtų sumažinta ir tuo pačiu, net kitoms sąlygoms

---

[49]) Plg. *Draugas* (Chicago, Ill.), 1965 lapkričio 15 d., psl. 3 - 4.
[50]) *Komunistas*, (1967, spalis), psl. 52.
[51]) Plg. „Noriu į miestą," *Švyturys*, Nr. 4 (1966, vasaris), psl. 10 - 11.
[52]) Isupov, *op. cit.*, psl. 23.
[53]) Žr. S. Šimkus, „Sociologiniai tyrimai ir partinis darbas," *Komunistas*, (1967, gegužė), psl. 52 - 57.
[54]) Plg. Lietuvos TSR MA *Darbai*, (A Serija), Nr. 2 (1965), psl. 258, 265.

ir nepasikeitus, būtų sudaryta palankesnė aplinka nutautinimo bei asimiliacijos eigai.

Yra žinoma, kad kitataučių įvažiavimas į Lietuvą iš kitų Sovietų Sąjungos sričių atsakingas už žymią dalį nelietuvių tautybės gyventojų Lietuvoje. Jų skaičius 1959 m. pasiekė 560,000 žmonių ir sudarė 20,7% visos Lietuvos 2,711,000 gyventojų. Imigracijos dėka tais pačiais metais rusų skaičius buvo pakilęs iki 231,000 arba maždaug iki 8,5% visų Lietuvos gyventojų.[55]) Nuo 1959 metų, mano apskaičiavimais, pagrįstais sovietų paskelbtomis Lietuvos gyventojų natūralaus prieauglio metinėmis ratomis bei kasmet skelbiamais visos Lietuvos gyventojų skaičiais, rodo, kad nuo 1959 m. sausio mėn. iki 1968 m. sausio mėnesio mechaninio gyventojų judėjimo dėka Lietuvos gyventojų skaičius padidėjo apie 39,000 žmonių — daugiausia, tur būt, rusų tautybės. Palyginus šį skaičių su gan dideliu bendriniu 347,000 gyventojų padidėjimu, kuris iki 1968 m. sausio mėn. 1 d. Lietuvos gyventojų skaičių pakėlė iki 3,058,000,[56]) randame, kad pastarųjų devynių metų gyventojų **netto** imigracija į Lietuvą sudarė apie 11% bendrojo Lietuvos gyventojų skaičiaus padidėjimo. Metinis imigrantų skaičius, atrodo, pastaraisiais metais stabilizavosi — įvažiuoja maždaug 6,000 - 7,000 asmenų per metus, kas sudaro apie penktadalį dabartinio viso Lietuvos gyventojų natūralaus metinio prieauglio.[57])

Palyginus su kitomis Pabaltijo respublikomis, Lietuvos padėtis demografiniu požiūriu, bent šiuo metu, nėra per daug bloga. Mechaninis gyventojų judėjimas į Latviją ir Estiją iš kitų Sovietų Sąjungos sričių yra

---

[55]) *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1960g.*, psl. 19.

[56]) *Tiesa*, 1968 sausio 25 d.

[57]) Apskaičiuota pasiremiant duomenimis iš: *Tarybų Lietuvai 25 metai*, psl. 14, 17; *SSSR v tsifrakh v 1966g.*, psl. 8; *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1965g.*, psl. 9; *Vestnik statistiki*, (1966, gruodis), psl. 88, ir *Tiesa*, 1968 sausio 25 d.

žymiai didesnis, absoliučiais bei palyginamaisiais skaičiais, už šį judėjimą į Lietuvą. Įvažiuojančių kitataučių skaičius į Latviją ir Estiją sudaro maždaug pusę tų respublikų bendro metinio gyventojų prieauglio, kas ilgainiui sukelia žymiai didesnį nutautinimo bei asimiliacijos pavojų.[58])

Lietuvos išimtinę padėtį Pabaltijo kraštų tarpe galima paaiškinti didesnių gimimų skaičių vidurkiu. Lietuvos TSR gimimo ratų vidurkis, svyruojąs nuo 20 iki 24,9 gimimų tūkstančiui gyventojų per metus, pastato Lietuvą kartu su tomis europietiškomis Sovietų Sąjungos dalimis, kurių gimimų ratos yra taip pat gana aukštos, kaip antai RTFSR, Gudija ir Gruzija. Latvijos ir Estijos gimimų vidurkiai mažesni.[59]) Pradiniai žymiai didesnis lietuvių tautybės gyventojų skaičius Lietuvoje pasunkino šių gyventojų iškeitimą kitataučiais, ir tuo pačiu metu neleido stipresniam nutautimo spaudimui taip greitai išsivystyti. Lietuvoje esąs darbo jėgos perteklius iki šiol taip pat padėjo sumažinti imigracijos antplūdį bei spaudimą. Be to, reikia atsiminti, kad tiktai paskutiniajame dešimtmetyje Lietuvoje buvo žymiai paspartintas pramonės įmonių išvystymas, tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje jau pirmajame sovietinės okupacijos dešimtmetyje pramonė buvo smarkiai išplėsta, kas šiuose kraštuose iš dalies ir privedė prie didesnio kitataučių darbo jėgos įvažiavimo.[60])

Minėtieji duomenys įtaigoja, kad rusifikacijos rai-

---

[58]) Apskaičiuota pasiremiant duomenimis iš: TsSU Estonskoi SSR, *Razvitie narodnogo khoziaistva Estonskoi SSR*, (Talinas, 1967), psl. 9 - 10; *Strana Sovetov za 50 let*, psl. 16; TsSU Latviiskoi SSR, *Ekonomika i kul'tura Sovetskoi Latvii*, (Riga, 1966), psl. 9, 16; *SSSR v tsifrakh v 1966g.*, psl. 8.

[59]) M. Ia. Sonin, *Aktual'nye problemy ispol'zovaniia rabochei sily v SSSR*, (Maskva, 1965), psl. 14.

[60]) Plg., A. Namsons, „Die nationale Zusammensetzung der Einwohnerschaft der Baltischen Staaten," *Acta Baltica*, I (1960/61), psl. 59 - 74.

da, bent kai kuriose sovietinės Lietuvos gyvenimo srityse, yra šiek tiek sulėtėjusi. Nuo 1953 m. Sovietų Sąjungoje vykstančio politinio spaudimo sumažėjimo metu nieko kito ir nebūtų buvę galima laukti. Tačiau nutautimo bei asimiliacijos galimo atgijimo bei sustiprinimo pavojus nėra praėjęs. Lietuviai, ne tiktai gyveną užsienyje, bet taip pat ir sovietinėje Lietuvoje, šiuo Damoklo kardu yra giliai susirūpinę. Duomenų apie šį pagrįstą savo tautiniu likimu susirūpinimą galima kartas nuo karto aptikti ir lietuviškoje Lietuvos TSR spaudoje.

Tarpe reikšmingų šio rūpesčio pavyzdžių yra neperseniai išspausdintas sovietiniame **Tiesos** dienraštyje atviras laiškas, kuriame rašytojas Antanas Venclova, buvęs LTSR Švietimo ministras ir LTSR Rašytojų Draugijos sekretorius bei pirmininkas, bando išsamiai atsakyti asmens, susirūpinusio lietuvių tautos likimu, jam rašytą anoniminį laišką. Iš šio laiško citatų bei paties Venclovos naudojamų argumentų aiškiai matyti, kad tarpe lietuvių yra ryški, gili ir labai realiai jaučiama baimė būti paskandintiems „kitų tautų jūroje"; paaiškėja, kad lietuviai bijosi tautinės asimiliacijos, panašios į tą, kurią jau istoriniai buvo patyrę Mažosios Lietuvos lietuviai kaizerinės Vokietijos valdžioje. Bijoma taip pat asimiliacijos per stiprias svetimos kultūros įtakas, o taip pat ir nutautinimo, Lietuvos gyventojų perkėlimu į kitas Sovietų S-gos sritis. Galimos šiai asimiliacijos raidai kultūrinės pasipriešinimo priemonės, kaip antai padidintas knygų ir kitų spaudos priemonių leidimas pačių lietuvių yra laikomos gana silpnomis ir ilgainiui mažai efektingomis. Savaime suprantama, visos šios mintys ir abejonės, iškeltos anoniminiame laiške, A. Venclovos karštai užginčyjamos ir atmetamos kaip neturinčios nei mažiausio pagrindo.[61]) Tačiau vi-

[61]) *Tiesa*, 1966 lapkričio 13 d. Ši problema panašiai yra na-

sa eilė lietuvių, neseniai apsilankiusių savo tėvynėje patvirtina šios nuolatinės baimės egzistavimą sovietinės Lietuvos lietuvių tarpe, ir taip pat pabrėžia jų vietines pastangas kur tik galima tautinės kultūros apraiškas ne tik puoselėti, bet jas apginti bei tobulinti.

Šį susirūpinimą bei pastangas lietuvių kultūrai, praeities pasiekimams bei kalbos grynumui išlaikyti pailiustruoja kad ir neseniai išspausdintas sovietinių **Kultūros barų** redakcijos žodis, kuriame, kalbant apie šio žurnalo *tikslus*, tarp kitko *sakoma*:

> Mūsų objektas — žmogus ir kultūra, menas, gimtasis kraštas. Saugoti kultūrinį praeities palikimą, įprasminti dabartį, rūpintis ateitimi. Nesustoti ties tuo, kas jau pasiekta, plėsti žmogaus kultūrinį akiratį, skiepyti naujus, didesnius poreikius, ypatingą dėmesį skiriant vaikų, priaugančios kartos estetiniam auklėjimui. Tai, rodos, taip kasdieniška, paprasta, bet kartu ir taip sudėtinga, jog netinka nei lengvam poilsiui, nei sėkmingai skrandžio veiklai po sočių pietų. Bet tai būtina, jeigu mes norime po savęs palikti mažytę žemės atkarpėlę, vadinama Lietuva, gražesnę ir labiau įprasmintą, negu radome ją čią ateidami.[62])

Tikslai be priekaišto ir lietuvišku, ir bendrai žmogišku požiūriu, tačiau jie tuo pačiu metu implikuoja ne tik tautinio savitumo išlaikymą, bet ir jo nuo perdėtų svetimų įtakų bei rusiškojo užstelbimo apgynimą. Prieš kaip tik tokios rūšies tautinį užstelbimą sovietinės Latvijos vadovaują komunistai bandė pasisakyti 1959 m. ir dėl to prarado savo vadovaujančias pozicijas Latvijos Komunistų Partijoje bei sovietinės Latvijos valdžios viršūnėse.[63])

---

grinėjama ir kitų, plg. V. Radaitis, „Internacionaliniai jausmai ugdomi kovoje," *Komunistas*, (1966, rugsėjis), psl. 17-19.

[62]) *Kultūros barai*, Nr. 1 (1968), psl. 32. Plg. ten pat pasisakymus, liečiančius pastangas lietuvių kalbos grynumui išlaikyti, psl. 65, 69.

[63]) Plg. A. Pelše, „Ob international'nom vospitanii trudiashchikhsia," *Kommunist Sovetskoi Latvii*, (1959, rugsėjis), psl. 13 - 16.

Visų šių turimų duomenų akivaizdoje peršasi išvada, kad paskutiniuoju dešimtmečiu sovietinėje Lietuvoje nutautimo — tautinės asimiliacijos raida vystėsi gana lėtai. Kaip jau buvo pabrėžta, tai, suprantama, neįrodo kad rusifikacijos pavojus Lietuvoje yra iš viso praėjęs. Kultūriniu ir demografiniu požiūriu lietuvių tautinė egzistencija, net ir pačioje okupuotos Lietuvos teritorijoje, kontroliuojama rusiškojo sovietinio milžino, yra labai ir labai netikra. Laikinai sulėtintas nutautinimo bei asimiliacijos procesas, politiniam klimatui pasikeitus, gali taip pat tuojau pagreitėti. Tada Lietuva būtų išstatyta tokiam pačiam kultūriniam bei demografiniam spaudimui, kaip ir jos šiaurinės Pabaltijo kaimynės.

Šiuo metu rusifikacijos bei tautinio identiteto praradimo pavojus Lietuvoje nėra nei toks didelis nei toks intensyvus, kaip kad dažnai tvirtinama. Kaip ilgai ši lietuviams gan palanki padėtis tęsis, žinoma, negalima pasakyti. Kiekvienu atveju yra tikra, kad dabartinės padėties pakeitimui politiniai sprendimai bei įsakymai bus duodami Komunistų Partijos vadovybės Maskvoje, bet ne Lietuvoje.

Užbaigta 1968. III. 21.

LIETUVIŠKOSIOS TIKROVĖS SKLAIDA

FELIKSAS JUCEVIČIUS

Kartą George Orwell sakė: „Priimti ortodoksiją reiškia visuomet paveldėti neišspręstas priešingybes". Kad taip yra iš tikrųjų, tai rodo gyvenimas. O taip yra todėl, kad ortodoksiškumas dažnai reiškia praeities primatą dabarties sąskaiton. Kai ortodoksai nusako savo idėjas politiniais terminais, tai paprastai jiems ploja praeitimi gyveną žmonės. Jie paprastai dominuoja tas bendruomenes, kurios laikosi įsikibusios į išgyventus dalykus, kurie neturi nieko bendro su dabartimi. Tačiau besąlyginis pasisakymas už praeitį reiškia ne ką kitą, kaip dabarties atmetimą. O kas atmeta dabartį, savaime tampa priešingybių auka. Nes niekas negali kartu būti ir nebūti dabartyje, ar būti praeityje, kai iš tikrųjų joje nebeesi.

Kad lietuviškoji bendruomenė susiduria su ortodoksų problema, tai ne paslaptis. Kokią savo gyvenimo plotmę beimsime, kiekvienoje aktyviai reiškiasi ortodoksai. Išimties nedaro nei menas, nei politika. Net ir tokį klausimą, kaip mūsų santykiai su kraštu, kurį diktuoja dabartis, ir tai tiesioginė, didelė mūsų dalis sprendžia praeities kategorijomis, t. y. grynai ortodoksinės fi-

losofijos dvasioje. Ar reikia todėl stebėtis, jei lietuviškoji tikrovė tiek pilna visokių priešingybių?

Kas iki šiol dominavo mūsų politinio galvojimo lauką? Ortodoksai, kaip išeivijoje, taip ir krašte. Išeivijoje ortodoksai sutampa su ultra-patriotais, kuriems šiandieninė Lietuva neegzistuoja ir kurie visus komunistus nurašo vienu brūkšniu tautos išdavikais. Krašte gyvuoja kiti ortodoksai — tai ultra-partiečiai, kurie tebesivadovauja stalinine logika ir kurių visas žinojimas išsisemia linkčiojimusi Maskvai. Šie du ortodoksų tipai, nors ir skirtingi šūkiais, panašūs savo galvojimu. Kaip vieni, taip ir kiti tebetiki praeitimi ir užmerkia akis dabarčiai. Jie neanalizuoja tiesioginių situacijų, o tik jas klasifikuoja pagal savo šūkius. Paprastai ir vieni ir kiti save vadina idealistais, tačiau tas jų idealizmas, tariant Orwellio žodžiais, yra **armchair idealism,** kuris lietuviškai reiškia fotelinį idealizmą. Jis yra priedanga intelektualiniam nepajėgumui galvoti šių dienų kategorijomis.

Tačiau reikia čia pastebėti, kad šios dvi ortodoksų rūšys tėra tik kraštutinybės, kurių lietuviai, kaip ir kitos tautos, negali išvengti. Bet būtų klaida manyti, kad kraštutiniai ortodoksai sudaro daugumą. Mano supratimu, kaip viena, taip ir kita kraštutinybė yra išimtis, kuri patvirtina taisyklę, kad tautos dauguma - tai žmonės be kraštutinybių. Kad tai tiesa, tai iš dalies parodo **Laiškų lietuviams** pravestoji anketa apie bendravimą su kraštu. Klystume, jei manytume, kad kraštutiniai ortodoksai kalba visumos vardu.

Mūsų santykių su kraštu klausimas svarbus ir sudėtingas. Todėl ir atsakymas negali būti taip jau paprastas. Darytume nedovanotiną klaidą, jei jį ir toliau svarstytume kraštutinių ortodoksų šūkiais. Turime pastatyti šį klausimą brutalioje šviesoje; kas kreiva, matykime kreiva, ir kas juoda, matykime juoda, ir atvirkščiai. Kai išvysime dalykus taip, kaip jie yra, tuomet

mėginkime juos pakeisti perspektyvoje to idealo, kurį pasistatome tautinės veiklos tikslu. Valdžios, partijos, sienos yra laikini dalykai. Visa tai keičiasi, kaip oras ir laimė. Nesikeičia tik mūsų aukščiausias idealas išlikti gyviems, ir tai ne kaip individų bespalvis aglomeratas, bet kaip kūrybingų asmenybių vienetas istorijoje. Mes išliksime gyvi ne apverkdami savo nedalią, bet pozityviai dirbdami tai, ką mums diktuoja dabartinis istorinis momentas. Šiame amžiuje mūsų tauta išėjo į istoriją kaip savarankus narys šalia kitų tautų. Jei dabartinė situacija nėra mums taip palanki, kaip buvo šio amžiaus pradžioje, tai nemanykime, jog ji beviltiška. Yra daugiau žmonių be vilties, negu tikrai beviltiškų situacijų, ir tas beviltiškas situacijas dažnai sukuria žmonės be vilties.

Esu linkęs manyti, kad tautoms nėra gerų ar blogų situacijų. Viskas priklauso nuo to, kaip jos jas išnaudoja. Laisvė vienoms tautoms reiškia gyvenimą, kitoms — dekadenciją ir mirtį. Nelaisvė nuveda vienas tautas į mirtį, o kitas į prisikėlimą. Mūsų tautos ateitis priklausys ne nuo to, kaip mes vadinsime dabartinį gyvenimą Lietuvoje, kalėjimu, vergija ar okupacija, bet labiau nuo to, kaip jame orientuosimės ir ką mėginsime iš jo padaryti. Štai kodėl iš principo atsisakau piešti dabartinę situaciją tragiškomis spalvomis. Mes turime ne apverkti tautos nedalią, o klausti, kaip išeiti laimėtojais.

II

Niekada lietuvių tauta nesusidūrė su didesniais pasikeitimais, kaip paskutiniaisiais dešimtmečiais. Jie tampriai siejasi su įvykiais, kurie globaliniai lemia žmonijos istoriją. Jei norime suvokti tų pasikeitimų prasmę, turime juos matyti istorinėje perspektyvoje. Tarp praeities ir dabarties yra ryšys. Štai kodėl taip pat yra ryšys tarp politinio sprendimo ir istorinio pažinimo. Kiekvienas politinis sprendimas slepia savyje ateities spėji-

mą, kuris remiasi daugiau ar mažiau praeities patirtimi. Istorikai pataria tautoms mokytis iš praeities klaidų bei negalavimų. Tuomi jie nori pasakyti, kad istorinis pažinimas padeda orientuotis dabartyje. Taip yra todėl, kad istorija iš dalies kartojasi, ir tas pasikartojimas leidžia daryti apibendrinimus. Net ir tie istorikai, kurie yra kritiški pasikartojimo teorijai istorijoje, pripažįsta, kad reikia iki tam tikro laipsnio skaitytis su uniformiškumo galimybe. Kad tam tikro uniformiškumo bei pasikartojimo mūsų tautos istorijoje yra, tai liudija mūsų santykiai su rusų tauta.

Daugelis iš mūsų galvoja, kad Rusija yra mums tik politinė problema ir tai tiek, kiek ji yra karinė jėga. Tačiau toks galvojimas paviršutinis ir tai todėl, kad Rusija mūsų tautai yra taip pat istorinė problema. Apskritai, visos politinės problemos savo kilme yra istorinės problemos. Mes labai dažnai ir visai ramia sąžine suverčiame visą kaltę dėl visų mūsų tautinių nelaimių savo kaimynams. Tai yra istorinės tiesos iškraipymas. Lietuvių tautos dezintegracijos darbą, kaip politine, taip ir tautine prasme, pradėjo ne svetimieji, o savieji. Kad rusai tapo mūsų tautos likimu, dėl to kalti yra mūsų kunigaikščiai, kurie pirmutiniai pasisakė už **Drang nach Osten** politiką. Tai buvo mūsų tautos pasisakymas už Rytus. Kad tai buvo klaidingas ėjimas, aiškiai liudija tolimesni įvykiai. Mes užkariavome rusų plotus, o rusai užkariavo mus. Krėvos aktas, kuriame Jogaila prižada „terras suas Litvaniae et Rusiae caronae regni Poloniae perpetuo applicare", lotynų kalbos išstūmimas bei slavų kalbos įvedimas į mūsų valstybės kancelariją bei mūsų bajorų sulenkėjimas yra kiti mūsų tautos dezintegracijos proceso skausmingieji momentai. Didžiuojamės Lietuvos Statutu, bet jis yra ne lietuviškosios, o suslavintos Lietuvos paminklas. Jis pasirodė du šimtai penkiasdešimt metų prieš Lietuvos patekimą rusų valdžion. Apie šimtą dvidešimt metų

išbuvom Rusijos vergijoje. Nėra abejonės, kad tai buvo tamsūs laikai. Niekas dramatiškiau tai neišsako, kaip Kražių skerdynės, Muravjovas bei spaudos draudimas. Tačiau šie įvykiai liudija ne tik okupantų brutalumą, bet taip pat mūsų pačių tautinį bei politinį bejėgiškumą. Devynioliktajame amžiuje mūsų liaudis piovė tai, ką mūsų kunigaikščiai bei mūsų bajorai sėjo trejetą bei ketvertą šimtmečių anksčiau.

Jei norėtume atsakyti į klausimą, kodėl žlugo kunigaikščių Lietuva, turėtume noromis ar nenoromis nurodyti pagrindine priežastimi politinių vadų bei žmonių su charakteriu stoką. Kad neturėjome politinių vadų, tai rodo kunigaikščių vestosios politikos pasėkos, o kad stokojome žmonių su charakteriu, liudija mūsų bajorų likimas. Man atrodo, kad politinių vadų bei asmenybių stoka yra mūsų politinio bei visuomeninio gyvenimo negalavimo viena iš priežasčių ir šiandien.

Kad stokojame politinių vadų taip pat XX amžiuje, liudija mūsų laikysena paskutiniaisiais dešimtmečiais. Ypač mūsų politikai parodė rusų atžvilgiu savotišką kompleksą, kurį galima nusakyti kaip nepajėgumą skaitytis su Rusijos faktu. 1940 m. mūsų vyriausybė gyveno vienomis iliuzijomis, 1944 m. VLIKas — kitomis. Nors yra tiesa, kad net didžiausi politikai negali pramatyti ateities, bet taip pat tikra, kad niekada nereikia iš akių išleisti faktus. 1944 m. pavasarį rusų grįžimas buvo ne pranašystės reikalas, o paprastas fakto konstatavimas. Tačiau anuomet mūsų politikai atsisakė skaitytis su tuo faktu. Tų metų balandžio mėn. 29 dienos pareiškime VLIKas kalba apie „kovą prieš bolševizmą" bei „šventą pareigą pasilikti Lietuvoje" bet nei vienu žodžiu neužsimena apie antrosios rusų okupacijos artėjimą. Kai porą mėnesių vėliau rusų tankai vėl riedėjo Lietuvos keliais, tai mūsų politikai išvyko laisvinti tėvynės į Vokietiją. Antru kartu tauta liko be vadų ir direktyvų.

Kai šiandien turime šiuos faktus prieš akis, tai nevienam iš mūsų turėtų kilti klausimas, ar galime pasitikėti savo politiniais vadais? Šis klausimas įgauna dar aštresnę formą, kai matome, kad mūsų politikų galvojimas nė kiek nėra pasikeitęs. Kaip anais vokiečių metais, taip ir dabar jų galvojimas remiasi banaliais šūkiais, trečiojo karo prielaidomis, senais mitais, o ne nūdienės situacijos rimta politine analize. Kaip anuomet, taip ir šiandien jie planuoja ir politikuoja, lyg Sovietų Sąjunga neegzistuotų. Keisčiausia yra tai, kad jie leidžia sau malonumą ignoruoti jos buvimą, kai to daryti nedrįsta tokios galybės, kaip JAV, Prancūzija ir Anglija. Kaip praeityje, taip ir dabar mūsų politikai remia savo politiką susikurtu iliuziniu pasauliu, o ne tiesioginės tikrovės faktu. Ir taip metai iš metų jie palydi pralaimėjimus su tuo pačiu ašaringu apgailestavimu, bet niekada nepriima jų pamokos.

Kad mes išgyvename taip pat asmenybių krizę, tai rėkiančiai skelbia visas mūsų išeivijos gyvenimas. Mūsų visuomenės nuasmenėjimo priežastimi reikia laikyti respekto praradimą savo artimui. Šis respekto praradimas artimui dažnai išsisako mūsuose palinkimu politinius klausimus suasmeninti, o asmeninius dalykus supolitinti. Kad taip iš tikrųjų yra, akivaizdžiai liudija ne tik išsišokimai pereitų metų vasarą Paryžiuje, Vasario 16 minėjimas Clevelande 1968 metais, bet taip pat mūsu didžioji spauda. Kai atsiverti **Draugą, Naujienas** ar **Dirvą**, kai kada su pagrindu pradedi abejoti, ar akmens amžiaus žmogus neturėjo daugiau respekto žmogui, negu XX a. lietuvis lietuviui. Kai korespondentas nepajėgia savo oponento nugalėti loginiais argumentais, jis griebiasi argumentų **ad hominem,** insinuacijų ar net paprasto šmeižto. Ar šių laikraščių redakcijos nejaučia jokio moralinio atsakingumo už savo bendradarbių korespondencijas? Kartą teko man skaityti, kad vienas Čikagos klebonas pareiškė, kad jis gėdisi būti lietuviu.

Ar neturėtume visi rausti iš gėdos, jei kas išverstų mūsų laikraščių kai kurias korespondencijas į Vakarų kalbas?

Lietuvoje išeinanti spauda irgi nepasižymi savo kultūringumu. Kai kurie jų naudojami epitetai siekia, tur būt, dar bačkininkų laikus. Kai kas mano, kad tai savaime kyla iš komunistinio galvojimo. Tačiau man atrodo, kad tai turi daugiau bendro su mūsų visuomeninio auklėjimo stoka. Kai vartome Vakaruose išeinančius komunistų laikraščius, tai sunku surasti korespondencinių deimančiukų a la lithuanienne. Kodėl mes lietuviai teturime tiek mažai respekto skirtingai nuo mūsų galvojančiam tautiečiui? Kadangi turime daugiau temperamento išsikolioti, negu intelektualinio pajėgumo logiškai argumentuoti.

III

Bet grįžkime prie šiandieninės situacijos. Kokią beužimsime laikyseną vieni kitų atžvilgiu, tai nė kiek nepakeis tos tikrovės, su kuria mums tenka tiesioginiai susidurti. Dabartiniame mūsų tautos likimo žaisme Sovietų Rusija yra svarbus veiksnys, ir ją ignoruoti reikštų prieš tikrovę užmerkti akis. Kai praeityje darydavome savo politinius apskaičiavimus, vis ją apeidavome. Tai buvo mūsų pagrindinė klaida. Ar ją ir toliau kartosime? Kokių staigmenų turi mums ateitis, nežinome. Tačiau nereikia pranašų, kad galėtume tvirtinti, jog Rusija liks dar ilgai mums tiesiogine tikrove. Ar ateitis pasisakys už taikos, ar karo alternatyvą, tai dalyko nepakeis. Jei prileisime taiką, tai savaime tęsis **status quo**. Šiuo atveju reikia skaitytis su dviem pagrindinėm tendencijom, kurios yra daugiau ar mažiau ryškios dabartiniame politiniame kontekste — tai liberalizacijos procesas satelitiniuose kraštuose ir nacionalinių valstybių jungimasis į regionalinius vienetus.

Prieš mirdamas, italų komunistų lyderis ištarė žo-

dį, kuris nusako liberalizacinio proceso šaltinį — tai policentrizmas. Tuomi jis norėjo pasakyti, kad Maskva nebėra revoliucijos nerviniu centru. Kad tai tiesa, liudija ne tik Kinija, bet taip pat ir įvykiai Rytų Europoje. Anksčiau komunistai dažnai naudodavo žodį **nesugrąžinamas** pasaulio senosios tvarkos degradacijai nusakyti. Šis žodis galioja šiandien komunistinio pasaulio evoliucijai. Kas galvoja, kad komunizmas kaip buvo, taip ir liks monolitiniu bloku, tas ignoruoja istorinio vyksmo pagrindinį dėsnį, kuris sako, kad šiame pasaulyje nėra nieko amžino. Kai mes sprendžiame lietuviškąsias problemas, turime to nepamiršti. Būkime istorinio proceso vadais, o ne savo antikomunistinės retorikos vergais.

Nacionalinių tautų jungimasis į regionalinius vienetus — tai kita tendencija, kurios neturime išleisti iš akių. Dvi pagrindinės pasaulio galybės, JAV ir Sovietų Sąjunga, yra labiau regionaliniai vienetai, negu nacionalinės valstybės. Nors esame dar toli nuo Jungtinių Europos Valstybių, bet vis dėlto europiečiai yra arčiau šio idealo, negu jie buvo Victor Hugo laikais. O jei regionalinių vienetų idėja ir toliau stiprės, tai mes taip pat turėsime skaitytis su rusiškosios gravitacijos lauku. Kai kas gal sakys, kad visi šie samprotavimai neturi prasmės, nes tretysis pasaulinis karas yra daugiau negu tikras dalykas. Niekas negali tvirtinti, kad trečiojo karo nebus. Istorija liudija, kad žmogaus sukvailėjimui nėra ribų. Tačiau turime rimtai abejoti, ar karas išspręs mums Rusijos problemą. Viena, niekas negali užtikrinti, kad ji pralaimės. Antra, jei ji ir pralaimėtų, ji vistiek liks mums problema. Trijų milijonų gyventojų tauta turės visados skaitytis su kaimynu, kuris turi pusantro šimto milijonų žmonių.

Šiame sąryšyje padarysiu vieną istorijos filosofijos pobūdžio digresiją. Dažnai girdime ir patys sakome, kad sovietinė sistema yra priešingybė kapitalistinei sistemai. Bet iš tikrųjų ji yra priešingybė ne tik kapitalizmui,

bet Vakarų gyvenimo būdui apskritai. Kartu reikia nepamiršti, kad ši sistema yra ne tiek marksistinės filosofijos, kiek rusiškojo galvojimo kūrinys. Ne Marksas, o rusas Nečajevas skatino savo draugus jungtis prie „banditų laukinio pasaulio, tos vienintelės ir tikros revoliucinės aplinkos Rusijoje". Jo kompatriotas Bakuninas skelbė, kad nuo dabar politika bus religija, o religija — politika. Kartą André Malraux pastebėjo: „Pagrindinė priežastis, kodėl Rusija nėra europietiška, neturi nieko bendro su geografija — tai yra rusiškoji valia". Tai tiesa. Visą laiką rusai žavėjosi Vakarais, bet kartu jų neapkentė. Jie troško sukurti kažką naujo ir skirtingo nuo to, ką jie matė Vakaruose. Jei anuomet šios rusų svajonės išsisakydavo rusiškuoju mesianizmu ar panslavizmu, tai šiandien jos išsisako sovietiniais simboliais. Nors sovietinis pasaulis savo gyvenimo būdu radikaliai skiriasi nuo Vakarų pasaulio, tačiau savo technine sąranga jis yra jau labai vakarietiškas. Petro Didžiojo sapnus realizavo ne caristinė, o komunistinė Rusija.

IV

Komunizmas yra filosofija. Jis yra politinė jėga. Jis taip pat yra istorinis procesas. Kadangi mes domimės lietuviškąja tikrove, tai verta būtų žinoti, kokį vaidmenį turi lietuviškasis komunizmas mūsų tautos istoriniame procese. Gerai žinome, kad jis neturi nieko bendro su „tautos valia" ar „liaudies sukilimu". Jis — Raudonosios armijos bei Teherano ir Jaltos susitarimų produktas. Nepriklausomybės metais tebuvo tik keli šimtai komunistų, kurių didelę dalį sudarė nelietuviai. Kai rusai pirmą kartą okupavo Lietuvą, jie tiesioginiai susidūrė su komunistinių kadrų stoka. Jiems antru kartu užėmus Lietuvą padėtis buvo nė kiek negeresnė, o gal net blogesnė, nes šį kartą tautos pasipriešinimas buvo jau atviras.

Nors šiandien dar neturime pakankamai istorinės

perspektyvos, kad galėtume objektyviai nagrinėti partizaninio judėjimo įvairius ir kai kada labai komplikuotus aspektus, tačiau aišku, kad jis buvo rakštimi ne tik rusams, bet ir lietuviams komunistams. Jau pačiu savo buvimu jis pastatė komunistus tautos akyse išdavikais. Partizanai tai darė net sąmoningai. Štai kodėl jie mėgindavo likviduoti žymesnius komunistus ir net aktyvesnius komjaunuolius. Aišku, lietuviai komunistai negalėjo išvengti kaltinimo tautos išdavimu dar ir dėl to, kadangi jų tarpe buvo nemaža saugumiečių, kurie padėjo rusams likviduoti partizanus. Lietuviai komunistai patys gerai žino, kad partizanai buvo išduoti, o ne nugalėti. Nėra taip pat jokios abejonės, kad partizaninis judėjimas pastatė lietuvius komunistus į nejaukią poziciją Maskvos atžvilgiu.

Tačiau laikas nestovi vietoje. Nestovi vietoje taip pat ir gyvenimas. Šiandien lietuvių komunistų įtaka bei padėtis yra visai skirtinga nuo pirmųjų pokario metų. Nežiūrint įvairių sunkumų, kaip iš „viršaus", taip ir iš vidaus, jie šiuo metu jaučiasi jau „valdančiąja klase". Jų eilės praturtėjo ne tik kiekybiniai, bet ir kokybiniai. Jei anksčiau joje dominavo darbininkai ir amatininkai, tai šiandien joje daugumą sudaro intelektualinis elementas. Kaip kituose satelitiniuose kraštuose, taip ir Lietuvoje pamažu formuojasi intelektualinis elitas. Aišku, kai kalbame apie jį, reikia nepamiršti, jog jis dažnai sudaromas dekretų pagalba. Kada visos komunikacijos priemonės yra režimo rankose, tai jis apsprendžia, kieno straipsnį spausdinti ir su kuo turėti interview televizijoje. Lietuvoje pagarsėja pirmiausia ne tiek, kurie turi ar parodo talentą, o tie, kuriuos parenka partija. O partija pasirenka tuos, kurie jai padaro vienokią ar kitokią paslaugą. Bet nemanykime, kad komunistinio elito tarpe nėra talentų. Nors į jį lengviausiai patenka Rastignacai, bet ten galima sutikti ir tikrų d'Arthezų.

Kiek tai liečia prieauglį, tai komunistų partija neturi jokių sunkumų. Norinčiųjų į partiją stoti skaičius yra toks didelis, jog dabar daroma net stipri atranka. Nevienas ja susigundo net iš tokių, kuriam komunizmas anksčiau buvo „anatema". Tokie žmonės paprastai galvoja, kad būdami partijoje jie galės daugiau pasidarbuoti tėvynei, ir kad šimtui metų praėjus niekas neklaus, ar jis buvo oportunistas ar ne, bet ką gero bus tautai padaręs. Neretai tenka girdėti net apgailestavimą, kad lietuviai per vėlai susiprato stoti į partiją. Jei būtų pradėję rašytis anksčiau, tai režimas būtų likęs lietuviškesnis.

V

Lietuviškosios tikrovės sklaidoje negalime pamiršti pačios tautos. Kai kurie sociologai mano, kad ji yra pats svarbiausias veiksnys istorinėje dramoje. Kad tauta, kaip materialinis vienetas, yra svarbiausias veiksnys, tai sutinku. Ji iš tikrųjų yra pagrindinė tautinės gyvybės nešėja amžių tėkmėje. Tačiau formaliai žiūrint, nebūčiau linkęs suteikti tautai primatą elito sąskaiton. Elitas, o ne tauta, kaip masė, apsprendžia istorijos eigą. Tai liudija Lietuvos istorija. Kai kunigaikščių Lietuvos elitas suslavėjo, t. y. surusėjo ar sulenkėjo, tai tauta masiškai rusėjo ir lenkėjo. Lietuva prisikėlė aušrininkų bei varpininkų, t. y. elito dėka. Antrojo pasaulinio karo vokiečių okupacijos metu ne pati tauta orientavosi, bet ją orientavo lietuviškasis pogrindis. Dabartis nedaro išimties: mūsų tautos istorinę eigą apsprendžia jos vadai.

Kas šiandien vadovauja tautai krašte? Gyventume iliuzijomis, jei manytume, kad tauta turi savarankišką politiką krašte. Kol veikė partizanai, buvo dvi tautinės politikos: oficialioji arba komunistinė tautinė politika, ir neoficialioji arba pogrindinė tautinė politika. Žlugus partizaniniam judėjimui, žlugo pogrindinė tautinė poli-

tika. Nors šiandien dar yra mažų grupelių, kurios diskutuoja tautinius klausimus, tačiau apsilenktume su tiesa, jei kalbėtume apie pogrindį krašte. Štai kodėl turime noromis ar nenoromis prileisti, kad mūsų tautos ateitis bus lemiančiai apspręsta tos tautinės politikos, už kurią pasisakys lietuviai komunistai.

Kaip visos Rytų Europos tautos, taip ir lietuviai išgyvena vieną iš didžiausių istorinių krizių. Mūsų tautos gyvenimo struktūra, kaip politine, taip ir ekonomine, kaip kultūrine, taip ir religine prasme, radikaliai keičiasi. Visa tai stipriai atsiliepia į mūsų tautos būdą bei galvoseną. Kad lietuvis turi būti pasikeitęs krašte, tai galime spręsti net ir iš savęs: mes neesame tokie, kokie buvome prieš dvidešimt penkis metus. Kad jaunoji generacija Lietuvoje nėra tokia, kaip mes, tai galime spręsti iš šičia augusio jaunimo. Pokarinei generacijai sovietinis režimas nėra primestas dalykas, bet dalykas, su kuriuo ji išaugo. Šiai generacijai Sovietų Sąjunga nėra išorinė jėga, o tiesioginė tikrovė. Kad ši generacija yra perdėm lietuviška, nėra jokios abejonės. Bet lygiai aišku, kad jos galvojimas stipriai determinuotas sovietinio režimo. Kai turime tai prieš akis, tai aišku, kad mes nebeesame homogeninis vienetas. Krašte tauta pradeda galvoti vienaip, mes išeivijoje — kitaip. Juos domina vieni dalykai, mus — kiti. Kas mums savaime suprantama, jiems nebeaišku.

Kai šiandien diskutuojame tautiniais klausimais, dažnai turime prieš akis mūsų vaizduotės ir prisiminimų Lietuvą, o ne Lietuvą, kuri realiai yra prie Baltijos krantų. Baltijos Lietuva nėra mūsų Lietuva, o ji yra Lietuva žmonių, kurie ją kėlė iš kraujo ir pelenų. Ir kas yra keisčiausia, kad jų prikeltą Lietuvą mes mėginame panardinti savo pasaulyje, kur yra daugiau neapykantos, negu meilės, tuščiažodžiavimo, negu tiesos, ignorancijos, negu žinojimo.

VI

Turime prieš akis lietuviškosios tikrovės metamorfozę. Turime taip pat tautinius troškimus. Kaip suderinti lietuviškąją tikrovę su lietuviškais troškimais? Tikrovė turi savo dėsnius ir savo logiką. Savo dėsnius ir logiką turi ir mūsų norai. Istorija vyksta šių dviejų kategorijų dialektiniu žaismu, ir lietuviškoji istorija nesudaro išimties. Kai susipažįstame su satelitinių kraštų situacija, pastebime, kad jiems pavyko savo troškimus realizuoti esamoje tikrovėje. Tai jie pasiekė savo strategų dėka, kurie mokėjo tiksliai apskaičiuoti ir laiku pravesti savo kraštams naudingus ėjimus. Tautinės sąmonės palaikymas bei glaudesnių ryšių užmezgimas su Vakarais yra du svarbiausi iš tų ėjimų. Mano supratimu, jei norime realizuoti savo idealus, tai krašte lietuviai turi eiti panašiais keliais.

Kas rūpinasi tautinės sąmonės išlaikymu krašte? Mūsų veiksniai? Mūsų spauda? Amerikos Balsas? Žinau kad tai kvaili klausimai, bet juos keliu, nes išeivijoje sergame šiomis iliuzijomis. Tikrovėje dalykai atrodė kitaip. Apsilenkiame su tiesa, kai teigiame, kad lietuviams komunistams neegzistuoja tautinis klausimas. Jei jiems tas klausimas būtų neaktualus, jie nesirūpintų nei lietuviškų mokyklų statymu, nei Vilniaus krašto atlietuvinimu, nei tautiniais ansambliais, nei lietuvių klasikų leidimu, nei liaudies kultūra saviveiklos formoje. Ar tai nėra istorinė ironija? Šiandien už mūsų tautos egzistenciją turi kovoti tie, kuriems Nepriklausomybės metais tebuvo vietos tik kalėjimuose ir darbo stovyklose, ir kuriuos mūsų „patriotai" vadina tautos išdavikais.

Ar išeivija gali turėti kokios nors įtakos tautinės sąmonės palaikyme krašte? Aišku, kalbėti apie tiesioginę įtaką dabartiniam režimui nėra jokios prasmės. Bet mes turėjome netiesioginės įtakos ir galime turėti. Iki šiol mūsų netiesioginė įtaka daugiausia buvo nega-

tyvaus pobūdžio. Ji dažnai ribojosi radikalia kritika viso to, kas buvo daroma Lietuvoje. Būtų daug geriau, jei mūsų netiesioginė įtaka gautų pozityvų pobūdį. Pozityvia netiesiogine įtaka suprantu pozityvią kritiką. Išeivijoje visą laiką kartojame, kad mūsų pagrindinis uždavinys yra atstatyti nepriklausomybę. Niekas negali paneigti, kad to nereikia siekti. Tačiau krašte lietuviai susiduria tiesiogiai su klausimu, kaip išlaikyti lietuvybę tose sąlygose, kurias diktuoja dabartis? Kaip išlikti kūrybiškai gyviems tuo metu, kai susiduriama su milžinišku sovietizacijos spaudimu? Ką pozityviai prisidėjo prie to klausimo sprendimo mūsų veiksniai, mūsų spauda bei mūsų kitos institucijos? Nieko, ir tai todėl, nes niekas nemato tos problemos. Aišku, nereikia tuomi stebėtis. Mes save laikome idealistais. Tematome idealus, o ne konkrečias problemas. Tačiau būtų laikas ne linksniuoti idealus, o spręsti tas problemas, kurias stato mūsų tautai tiesioginė tikrovė.

VII

Ryšių užmezgimas su Vakarais yra kitas svarbus klausimas krašto lietuviams. Kartą man teko skaityti, kad satelitiniuose kraštuose čigonės, vietoj įprastinės formulės „Tavęs laukia dideli pinigai", ar „Tu greitai ir turtingai ištekėsi", pradeda savo kalbą pranašyste „Tu greitai vyksi į užsienį". Kad Lietuvoje vyrauja panašios nuotaikos, buvo galima spręsti iš ekskursantų, kurie lankėsi Montrealio Expo 67. Per ketvirtį šimtmečio atitverti nuo pasaulio, jie trokšta vakarietiškojo pasaulio atmosferos. Nors gal nevisi pasisemia dvasinių turtų, bet yra tikra, kad vakarietiškasis juos paveikia vienokiu ar kitokiu būdu. Mūsų spauda darė klaidą, kai masinį lietuvių atvykimą aiškino kaip naują rusiškosios propagandos triuką. Taip dalykus interpretuoti reiškia viską matyti per politinius akinius. O tai klaida. Turime nepamiršti, kad atvykusieji, neišskiriant komunistų, yra žmonės, ir kad juos reikia pirmiausia suvok-

ti žmogiškomis kategorijomis, o ne politinėmis. Žinau, kad mūsų tarpe yra kitaip galvojančių. Niekada nepamiršiu vieno pokalbio su tauria ir išsilavinusia lietuvaite, kuri mėgino mane įtikinti, kad komunistai nėra žmonės.

Kad mums reikėtų taip pat ieškoti ryšių su jais, tai turėtų būti irgi savaime suprantama. Nors pseudopolitiškai galvojant, kaip krašto lietuviai, taip ir išeiviai gali apsieiti vieni be kitų, tačiau tautiškai bei istoriškai klausimą sprendžiant, esame vieni kitų reikalingi. Trijų milijonų gyventojų tauta neišliks gyva, jei jie vieni kitus nurašinės tautos išdavikais. Kiekvienas realiai galvojąs lietuvis turėtų daryti viską, kad praraja tarp išeivijos ir krašto nedidėtų, o mažėtų.

Mūsų oficialioji laikysena lietuvių komunistų atžvilgiu apreiškia mūsų politinio galvojimo silpnybę, kuri yra psichologinės prigimties. Mes prileidžiame, kad ko nemėgstame, tai ir neegzistuoja. Kadangi nemėgstame komunistinio režimo, tai savo politiniame galvojime prileidžiame, jog jis neegzistuoja. O jei jis neegzistuoja, tai kuriam tikslui turėti su juo santykius? Be abejonės, tai viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl per ketvirtį šimtmečio nepajėgėme santykių su komunistine Lietuva ne tik spręsti, bet ir jų šių dienų kategorijomis formuluoti. Komunistinis režimas Lietuvoje yra tikrovė, ir ignoruoti tikrovę — tai pasisakyti už strauso politiką. Niekas nelaimi istorijoje, kas ignoruoja faktus. Iki šiol mes skaudžiai pralaimėdavome, nes ignoruodavome faktus.

Visą laiką po karo kaltinome rusus, kad jie aptvėrė mūsų kraštą geležine uždanga. Su pasipiktinimu šaukėme, kad niekas negali įvažiuoti į Lietuvą, nei iš jos išvažiuoti. Kai pamažu ši uždanga pradeda keltis, vėl esame nepatenkinti. Dar blogiau, norime dabar patys save apsitverti kita uždanga. Kai prieš keletą metų atsivėrė galimybė pavieniams asmenims vykti į Lietuvą,

tai veiksniai ir spauda patardavo nuo to susilaikyti. Tačiau niekas nepaisė, ir šiandien jau ekskursijomis vyksta į Lietuvą. Kai pereitą vasarą žmonės pradėjo atvykti iš Lietuvos į Montrealį, tai jie liepė taip pat jų vengti. Tačiau montrealiečiai vadovavosi savo protu, o ne politikierių išmintimi. Kad dėl to laimėjo Lietuva, neturiu jokios abejonės. **Lietuva laimi kiekvieną kartą, kai lietuvis lietuviui tampa broliu.** Net esu linkęs manyti, kad mūsų susitikimai su atvykusiais buvo svarbios reikšmės įvykis mūsų tautos pokariniame gyvenime. Po Montrealio Expo 67 nei krašto lietuviai, nei išeivija nebegalvos tomis pačiomis kategorijomis. Kai kas, gal būt, sakys, kad subendrinu dalykus. Tai tiesa, ir tai darau sąmoningai. Nes kai kurie įvykiai, ar norime ar ne, subendrina dalykus.

Kai sprendžiame mūsų santykių su kraštu klausimą, reikėtų turėti prieš akis Vakarų Vokietiją ir Prancūziją, t. y. kraštus su šimtmetinėmis diplomatijos bei politikos tradicijomis. Šie kraštai daro viską, kad tik galėtų užmegzti ryšius su satelitiniais kraštais. Jei jiems nepavyskta diplomatiniu keliu, tai bando kultūriniais ryšiais. Kai mes rimčiau paanalizuojame mūsų politikų galvojimą, tai kyla klausimas, ar iš viso pajėgiame galvoti politiškai? Vien tik šaukti, kad norime laisvės, neužtenka. Laisvė yra idealas. Ji yra tikslas. Tačiau niekas nepasiekia idealų šauksmu, bet darbu ir kova. Dabartinėse sąlygose laisvės darbas turi būti gudriai atliktas ir kova sofistikuotai vedama. Veiksniai ir didžioji spauda mums įrodinėja, kad pasieksime savo tikslą, vengdami Lietuvos ir bėgdami nuo žmonių, kurie didele dalimi apsprendžia jos likimą, t. y. pasisakydami už absoliutų izoliacionizmą. Bet istorija sako, kad izoliacionizmas yra klaidinga politika. Kas atsitveria mūro siena, tas atsitveria nuo gyvenimo. O kas atsitveria nuo gyvenimo, tas nebegyvena, o tik būna. Kad taip yra iš tikrųjų, akivaizdžiai rodo išeivijos gyvenimas.

JONO MEKO PAVIENIAI ŽODŽIAI

Paprastumo! Noriu paprastumo!
Tarsi duonos kepalėlio tarp delnų
Justinas Marcinkevičius

Pasitinkant *Pavienius žodžius* — naująjį J. Meko eilių rinkinį — kažkaip savaime prisimena jo pasisakymas St. Goštautui 1966 m. sausio mėn. (*Metmenys*, Nr. 11):

„Aš *pasilikau* lietuvis poetas. Visi kiti darbai (filmas etc.), nežiūrint, kaip jie bebūtų svarbūs, — Amerikos ar pasaulio kontekste, — man buvo ir tebėra tiktai *tarp kitko*. Kad neišeitum iš proto... arba *kad neužmigtum tarp miegančių*. Visas tas ‚tarp kitko' gyvenimas duoda man medžiagą ir impulsą mano poezijai."

Pretendentų į lietuvių lyrikos atstovus niekad netrūko, ir, sprendžiant iš antologijų, metraščių (kad ir *Literatūros pradalgių*), niekad netruks. Ar džiaugtis ar krimstis, bet mūsų poezijos laktos dažnai nutūptos ir sočių, savim patenkintų epigonų.

Jono Meko atvejas skirtingas. Tiesa, jo rinkiniai plonyčiai, neretai siaurokos tematikos. Tačiau tai ne nuobodžiaujančio „sekmadienio dailininko" eskizėliai, bet poetinio pašaukimo autentiškumą įrodžiusio, savęs ieškančio menininko kūryba.

Nevisai tiesa, kad „kiti darbai, kaip filmas etc." būtų buvę J. Mekui vien „tarp kitko". Mikrofonas, magnetofoninė juosta,

režisūrinis teksto egzempliorius . yra, sakytumėm, pernelyg artimi Mekui namų apyvokos reikmenys, kad nejaustumėm jų artumos skaitydami *Pavienius žodžius*.

Tačiau jei tektų apibūdinti punktyrinę liniją, jungiančią J. Meko rinkinius — *Semeniškių idiles*, *Gėlių kalbėjimą* ir *Pavienius žodžius*, — ja pripažintumėme ieškojimą nuoširdumo, paprastumo, tiesiogio santykio su skaitytoju, kurio nesuteikia formalistinis „verbalinis džiazas", ar simbolinė, intelektuali cerebralinė poezija.

Pavieniai žodžiai nėra padrikais žodžiais. Nėra dadaistinėm „poèmes de chance", sukurtom naudojantis pasąmonės iššauktomis asociacijomis, nepaisant nei loginio mintijimo, nei poetinės formos sąlyginumų. Hermetiškumo juose maža, nors išviršine, tipografine forma, eilių juosteliškumas, kone telegrafinis tiksėjimas, ir nuteiktų skaitytoją pirmoj vietoj įžvelgti formalistinį ieškojimą, pastangą „pritrenkti buržujų".

Eksperimentavimas, iš tiesų, nėra svetimas dinamiškai J. Meko asmenybei. Ar ne jis davė mums „Vilką" (*Literatūros lankai*, Nr. 2) — vieną iš drąsiausių ir sėkmingiausių bandymų praplėsti tradicinio eilėraščio rėmus ir tuo pačiu skaitytojo estetinę pagavą. Nemažiau tačiau „braukimo prieš plauką" būta ir *Gėlių kalbėjime*. Bent tematine prasme.

Kaip teisingai pastebėjo J. Girnius įvade į *Žemės* antologiją (o *Semeniškių idilių* autorius buvo, bent tada, jiems artimesnis negu J. Kėkštas), žemininkų-lankininkų kartai būdingas drovėjimasis asmeninės laimės, meilės tematika. Jų lyrikos pagrindą sudaranti žmogiškosios egzistencijos problematika, „Būties Algebra" su visomis savo lygtimis. Neužilgo pasirodęs J. Meko *Gėlių kalbėjimas* buvo savotišku išpuoliu prieš gerą toną, nes, nepasidavęs visuotinoms nuotaikoms, autorius sukūrė gležną, klavesininio skambesio poemą apie vienos vasaros meilę. Nesusilaukė, tiesa, šis rinkinys didesnio dėmesio skaitytojų tarpe, bet J. Meko kūrybinėj raidoj jis žymi reikšmingą posūkį.

Kada J. Mekas kalba apie savo siaubą „neužmigti tarp miegančių", mes savaime neišvengiamai prisiimam jo žodžius kaip aliuziją į mūsų buitį. Gal todėl, kad gyvas dar prisiminimas, kaip kažkada J. Mekas dramatiškai trinktelėjo durimis savo žodyje „Aš, Amerika ir Lietuva; pervertinimas ir išpažintis" (*Metmenys*, Nr. 2). Iki šiol šios kalbos mintys nėra nustojusios savo aktualumo. Niekas nėra su tokia širdgėla ir nuoširdumu iškėlęs išeivijos stagnacijos. Ironiška, bet niekur nėra praskambėjus taip išdidžiai ir meilė Lietuvai.

Nenuostabu, jei atvertę *Pavienių žodžių*

O,
draugai,

norė-
jau
išplėšt
išplėšt
iš
savęs,
iš
vidu-
rio
kiek
nors
tiesos,

ar
grožio,

aklais
pirštais
graiby-
damas
po
emocijų
mišką...

mes tariamės girdį tą patį, pusiau masochistinį, pusiau teisuolišką graudulį, ištryškusį „Išpažintyje". Kažin tik, ar ta pati „graibymosi po emocijų mišką" nejėga, ta pati baimė „neišeit iš proto" nelydėjo Pogrindinės Kinematografijos Patriarcho ir sąlytyje su Amerikos jaunais poetais, cineastais, apartidais savuose getuose.

Neketinam ieškoti pirštų nuospaudų, liudijančių, kad Mekui pažįstama dabartinė jaunųjų amerikiečių poezija — Louis Zukofsky, John Tagliabue, Cid Corman, Aram Saroyan ir kiti, kuriuos, gal būt, savo ruožtu, yra veikę kiti, jų tarpe ir japonai. Yra buvę pėdsekių, kauktelėjusių „Plagiatas! ! !", kai aptiko, kad vienam eilėraštyje J. Mekas naudojęsis kažkurio amerikiečių poeto pavyzdžiu. (Alg. Mackus vėliau apsidraudė nuo panašios inkriminacijos, aiškiai nurodydamas, kad jo naudotasi Celano ar Garcia Lorca modeliais, prototipais).

Vertindama brolių Mekų filmą „Hallelujah the Hills!“, tarptautinė kino kritika irgi atsekė nekuriuos panašumus, parodiją, bet buvo pakankamai įstabi įžvelgti meistriškai sukurtus kadrus ir, svarbiausia, savitą lyrinę, lietuvišką pasaulėjautą. Ir *Pavienius žodžius* aptariant norėtųsi įžiūrėt autoriaus sugebėjimą apvaldyti, išnaudot naują rašymo techniką, sukuriant kupinas nuotaikos, išjaustas eiles.

„Meno socialinė misija“, sako J. Mekas jau cituotame pokalbyje su St. Goštautu, „yra būti kuo galint tobulesniu, gražesniu, ir tuo būdu esmingesniu, romesniu, gilesniu. Menas nebūtinai turi tau už akių drėksti, kad tave pakeistų. Ramunės nešoka su nagais savo grožį įdrėksti. Bet nueik į pievą, kai esi pilnas pykčio ir neramos, ar atsisėsk ant upelio kranto, ar klausykis Mozarto — ir tu pasidarai kitas žmogus. Tokioj būsenoj būdamas, tu nemesi bombų ant Vietnamo...“

Netvirtintumėm, kad J. Mekas laikytų poezijos paskirtimi gydomuosius, terapinius, „instant relief“ tikslus. Utilitarizmas, visokiems visuomeniniams, publicistiniams tikslams pajungta poezija jam svetimas dalykas. Bet nemažiau tolimas, sakėme, jam ir siauras estetizmas, įmantrūs poetinės kalbos hieroglifai. Eilėraštis jam ramunė, lauko gėlelė, nepaprasta savo paprastumu.

Nevisada taip buvo. Pirmasis stambesnis J. Meko kūrinys *Semeniškių idilės* kaip tik pasižymėjo tam tikru nesiskaitymu su skaitytojum. Nežiūrint nuoširdžiai perteiktos gimtinės nostalgijos, jos slopo po prozinio, aprašomojo elemento gausa. Šį paletės puošnumą ir katiliškinį perkrovimą tolydžio pakeičia kaligrafinis ofortas, nuotaikingas piešinys. Optiniai vaizdai užleidžia vietą tonaliniams efektams.

Trumpai aptardamas *Pavienius žodžius Draugo* kultūrinio priedo redaktorius (*Draugas*, 1967. 9. 16) teisingai perspėja skaitytoją, kad J. Meko eilės skaitytinos balsu, idant pagavus jų subtilumą ir net liaudišką pobūdį. Šis patarimas faktinai galioja ir *Gėlių kalbėjimui.*

Tik tada visu ryškumu iškyla autoriaus sugebėjimas lėto srūvio vaizdų, eufoninių priemonių (dusliųjų priebalsių ir uždarųjų balsių) pagalba perteikti paskutiniojo išsiskyrimo agoniją:

Kai paskutinį kartą
ėjome
girdėjome dar tankų
čirpimą
kelio rožėse

ir tako lapai
buvo pilni
keisto šnabždėjimo.

Mes ėjome susiėmę
rankom,
ir kalbėjome
šiaip apie šį ir apie tą —

tačiau neįžiūrėjome
rudens
dar žodžiuose,
nei akyse.

(Gėlių kalbėjimas)

Tas pats ieškojimas ramaus poetiškumo atsispindi ir naujajam rinkinyj, kur vėl pilksermėgiu žodžiu (šia prasme J. Meko lyrika primena labiausiai pirmųjų rinkinių Vl. Šlaitą) autorius mėgina atkurti trapios kontempliacijos bei melancholijos būsenas. Neretai kylančias gamtos prieglobsty, sąlytyje su „akmens ir žolės vienybe".

Vaizdas
tiktai,

tiktai
upelio
gluosnyje
paukštis
supasi,

tiktai
dega
saulė
upelio
lūpose,

tiktai.

Toli
nuo
žemės,

viršum
de-
besų

statau
aš
klausimą:

kas
aš
esu?

Nėra
atsakymų.

Nėra
klausimų.

Krinta
mėnulio
šviesa

ant
lėktuvo
sparnų.

(„Vienos kelionės nuotrupos")

(„Vaizdai")

Kiekvienas pastebės, kad šiose miniatiūrose pavienius žodžius jungia rimai. Nėra jie išieškoti. Kartais gal net sąmoningai banalūs (vienas - pienas, tyla - neprabyla), savotiški „angliški segtukai".

Gamtos vaizduotojo, akvarelisto, siekiamybe būtų buvę kuo plastiškiau, raiškiau, perteikti regimąją tikrovę. J. Meko pastanga išreikšt meditacinę rimtį, transo būklę, kurią drumsčia, pirmuoju atveju racionalion būsenon grąžinantis „skambutis". Tiktai, antruoju — „kas aš esu?". O tačiau eilėraščio architektonika, tipografinis varvekliškumas (lašo, pakibusio lėktuvo kabinoj), puikiai perduoda poeto nuotaikas, emocijas, vienatvę.

Nevisada autoriui pavyksta prabilti tolygiu subtilumu. Kartais jo pasinaudojama skolintiniais įvaizdžiais:

Uolos
atstatę
krūtines
pasitin-
ka
vėją

arba

Baltais
arkliais
įtūžusios
bangos
ant
kranto
šoka

(„Ant kranto")

Šitoks romantizavimas, gamtos suasmeninimas dvelkia „fin de siècle" butaforija, akademizmu, jei ne devocianaliniais abrozdėliais. Iš viso, neįprasta tipografinė eilių forma nuolatos provokuoja skaitytojo klaustis, ar toks sulaužymas, išvirstąs skiemeniavimu, yra būtinas. Ar tai nėra dar viena J. Meko ekstravagancijų? Kai kas iš smalsumo gal net mėgins suraikyti kito poeto, sakysim krikštolinio skaidrumo *Orfėjaus medžio* posmus, ieškodamas, kas laimima.

Viena aišku. Funkcinis ryšys tarp tipografinės formos ir norimos perteikti nuotaikos, glaudžiausias tais atvejais, kada poetas kalba apie nuojautų okultinius ženklus, savo nerimą, paklydimus:

Tiek
kartų
bandžiau
išeit
į
tyrumą,
klydau
klydau
vis
klydau

tolyn
į
gilumą...

Du kartus pakartotas „klydau" suteikia iliuziją, tarsi autorius kalbėtų kažkokiam milžiniškam, klaikiam pastate, kur aidas atsišaukia. Tuo pat metu skaitytojas jaučiasi, tarsi dalyvaująs poezijos kūrimo procese, nes „klydau" panaudotas abiem žodžio prasmėm. Nemažiau originaliai perteikiama ir rezignacija „Atsklandoj". Skiemenuotė suteikia skaitytojui „close-up" įspūdį, tarsi jis būtų čia pat prie mirštančiojo.

Bet naudojimasis šia „mikrofonine", „Krapp's Last Tape" priemone turi savo pavojus.

Tu
pa-
rašyk
jam
kad
aš
jau
se-
nas.

Visai
pa-
se-
nęs.

Taigi!

Ar
para-
šei?

Ar
jis
mane

už-
miršo?
Aš...

Kiekvienas savaip susiskiemeniuos Jogailos tekstą iš *Milžino paunksmės*. Mes specialiai parinkom laiško sceną, kupiną dramatizmo, įtampos, diktantinį gabalėlį. Nes iš esmės juostelinė J. Meko eilių forma irgi diktatūrinė, diktantinė. Ji verčia skaitytoją iki Z laikytis autoriaus nustatytų skyrybos ženklų, užuominų ir pauzių ir kabučių, ir savaip primena, jei ne gaidalapį, tai režisieriaus gatavai sukirčiuotą, sužymėtą cezūromis tekstelį nelabai kaip beišsiverčiančiam aktoriui. Taip paprastumo, intymaus skambesio ieškojimas nuveda į kitą kraštutinumą. Juostelinės formos tironija stumia skaitytoją rekonstruoti autoriaus balsą, jo tembrą, verčia įžiūrėti poeto posmuose dimensiją, kurios gal būt, iš viso nesama. Bent kurios negali atskleisti gutenberginė išmonė — susegioti krūvon spausdinti popieriukai.

Vėl tenka grįžti prie J. Meko pasikalbėjimo su St. Goštautu. Jame poetas entuziastingai skelbė telekultūros revoliuciją,

pranašaudamas naujų komunikacijos priemonių paplitimą — filmus, parduodamus knygynuose magnetofoninius, video įrašus, visa, kas nustumsią knygą kaip „buržuazinę atgyvenąˮ.

Faktas, kad pats J. Mekas pasirinko knygos formatą (tegu ir aiškiai kinematografiniu A. Grigaičio aplanku) liudytų, kad jam vis dėlto brangus aktyvus skaitytojo kontaktas. Dažnas grįžimas prie nebylio teksto, kuris, esame įsitikinę, suteiks kiekvienam progą išgyventi įvairiais laikotarpiais, skirtingo poveikio, bet intensyvius estetinius pergyvenimus.

Vytautas A. Jonynas

NAUJASIS KINAS

Jau bus dešimt metų, kaip visoj Amerikoj stebim jaunus barzdočius valkiojantis po miesto gatves, parkus, uostus, godžia akimi beieškančius naujų motyvų savo 8 mm kameroms. Aparatas pasidarė mažas, visagalis instrumentas, kuriam tarnauja žmogaus akis ir rankos. Filmų aparatas virto lyrišku dienoraščiu užregistruoti asmeniškiems nuotykiams, visam jauno gyvenimo džiaugsmui, nusivylimui ir desperacijai.

Amerikos filmas, sukamas mėgėjų ir vadinamųjų eksperimentinių režisierių ir fotografų, dažniausiai su improvizuotais aktoriais ir be užrašyto scenarijaus, buvo vadinama „pogrindžio filmuˮ arba oficialiai „Naujuoju Amerikos Kinuˮ (NAC), kaip jį praminė Jonas Mekas. Bet šiandien vargu ar dar galima kalbėti apie šį filmą kaip pogrindžio kiną. Tai skamba romantiškai, bet šis kinas niekad toks nebuvo ir nesiekė būti. Daug tiksliau būtų jį vadinti „avangarduˮ, nes šiandien jis toks ir yra. Rytoj jis bus tik filmas, geras ar blogas, poetiškas ar tik baisi proza, filmas, sukurtas individų, kurie juo išreiškė savo asmenišką žmogaus ir pasaulio viziją. Šitas avangardinis sąjūdis ilgą laiką buvo laikomas nelegaliu. Pentagonui jie komunistai, Kremliui kapitalistai, Pekinui miesčionys, miesčionims degeneratai, Bažnyčiai bedieviai, bedieviams kvaili mistikai, partizanams diletantai, žandarams teroristai ir t. t. Bet opozicija kasdien silpnėja, ir net Hollywoodas, pastebėjęs, kaip pa-

vojinga eiti konvenciniais keliais, pradėjo įsitraukti kai kuriuos Naujojo Kino kūrėjus, pvz. John Cassavetes, buvusį žymų avangardo šulą. Tačiau reikia pripažinti, kad dauguma (Stan Brakhage, Kenneth Anger, Andy Warhol ir kt.) atsisakė šito „bendradarbiavimo" ir pasiliko ištikimi savo laisvajam kinui.

Jeigu dar vakar kas ir nusišypsodavo, ironiškai žiūrėdamas į naivius pirmuosius NAC žingsnius, tai šiandien jų techninių, estetinių ir poetinių pasiekimų niekas nebegali paneigti. Jų idėjos paplito tarp tokių žymių filmo režisierių kaip Antonioni, Fellini, Godard ir net Bergman. Viena po kitos NAC laimėjo visas kovas prieš vadinamąjį „komercinį" kiną, prieš beatodairišką cenzūrą, prieš profesionalizmą ir bet kokią estetinę ar etinę diktatūrą. Jų kovos rezultatais tuo tarpu daugiausia pasinaudojo visai kiti filmų profesionalai, pajėgesni technikos priemonėmis ir finansais, įvesdami kontroversines temas į masinį ekraną ir pritaikydami tą Naujojo Kino dimensiją savo tikslams.

Visi avangardo manifestai palieka banalūs, jei jie neparemti rimtais veiksmais. Ir čia dauguma pasimeta, nesuprasdami, kad tarp avangardo maištavimo ir tuščiažodžiavimo yra vis dėlto daug rimto darbo ir tikrai revoliucionieriško filmo. Avangardas suprato, kad pirmučiausia reikėjo apsivalyti: išmesti iš ekrano istoriją, charakterius, turinį. Tai buvo radikalus visos komercinės produkcijos nukirtimas. Jie žinojo, kad vėliau reikės grįžti prie siužeto ar turinio, bet jis bus skirtingas ir tarnaus kitiems tikslams. Čia įdomu pastebėti, kaip senas gali kartais būti avangardas. Aristotelio *Poetikoje* randame tragedijos definiciją: „veiksmo ir gyvenimo reprezentacija". Tai priešinga moderniam dramos supratimui, kur svarbiausią rolę vaidina charakteris ir jo psichologinis išsivystymas. Avangardinis kinas, gal daugiau intuityviai negu sąmoningai, pasisavino Aristotelio tragedijos definiciją ir pritaikė ją filmui. Naujasis Kinas kaip tik yra tas *veiksmas, kuriame žmogus išsireiškia veiksmu.* Kinas ilgą laiką ėjo teatro keliais, kur charakteriai ir žvaigždės turėjo svarbiausią vietą, užgniaužtamos veiksmą — kino meno pagrindinį aspektą. Naujasis Kinas pasirenka paprasčiausius gyvenimo nuotykius ir juos pristato žmogaus kontekste, žmogaus, kuris išryškėja per veiksmą. Baisaus žvaigždžių monologo vietoje jie pasirinko labai asmenišką dialogą tarp ekrano ir publikos.

Filmas, kaip ir kiekvienas menas, pradėjo atpasakodamas istorijas, pristatydamas problemą, kuri turėjo aiškią pradžią

ir galą. Žmogus ir jo aplinka buvo to meno pirmieji objektai, kas buvo aiškiai matoma, suprantama ir bandyta komunikuoti paveikslu. Vėliau buvo pastebėta, kad gali būti ir kitokia komunikacija, kad nereikia rekorduoti istorijos, kad galima asmeniškiau perduoti ne tik žmogaus gyvenimą, bet ir jo sapnus, norus, fantazijas — sukurti naujus motyvus, formas, žodžiu, „naują gramatiką".

Filmas kaip menas gali būti net blogai fotografuotas, su blogu garsu, techniškai išradingas, bet įvykdyme silpnas, ir visvien būti menas. Publika gal net nesupranta, kur gi to filmo menas: „Jie mato nuotraukas su blogu išlaikymu, spuoguotus veidus be grimo, labai kietus veidus su per daug grimo, mėgėjus aktorius arba filmą visai be aktorių, nuotraukas su valandų ilgio išlaikymu ir nuotraukas su vienos dvidešimtketvirtosios sekundės išlaikymu, kartais filmą visai be nuotraukų, bet tik tuščią ekraną" (*Newsweek*, 1967 vasario 13 d.).

Kaip ir bet kuris meno kūrinys, kiekvienas filmas yra nepakartojamas. Jeigu bandytume suskirstyti avangardo kryptis šiandieniniam pasaulyje, reikėtų atskiro žodyno ne tik kiekvienam režisieriui, bet ir kiekvienam filmui. Bet ieškant tam tikros tvarkos, galėtume išskirti tris kryptis.

Pirmoji yra abstraktistai, t.y. tie, kurie naudoja plastinio meno priemones, kolažus, laikraščių iškarpas, sraigių žaidimą, op ir pop art elementus, ir t. t. Filmas virsta laboratorijos produktu, žmogaus smegenų išdava. Technikos triukai, vaizdiniai efektai ir tempas duoda tiems filmams lengvumą ir jėgą. Pavyzdžiui, Bruce Conner naudojasi vartota filmine medžiaga (filmo kronikomis, senais filmais ir t. t.), pagreitindamas ar sulėtindamas jų tempą, arba stačiai pailiustruodamas fotografiją su kolažo variacijom. Jo filmai pasižymi precizine technine kontrole ir įdomiu socialiniu humoru.

Pagal Stan Vanderbeek definiciją, filmas yra „didžiulis kiekis komunikacijos sąmoningumo ir komunikacinės estetikos ir komunikacinio instinkto". Šita komunikacija dažniausiai pasireiškia veiksmu, šviesa ir „perdavimu vaizdų sandėlio", kurie atrenkami iš žurnalų iškarpų, plakatų, duodant tiems vaizdams judesį, suteikiantį jiems satyrišką-komišką įspūdį.

Kartais tie vaizdai sukomplikuojami, vienas vaizdas ant kito, prie kito, už kito, kaip pvz. Stan Brakhage „Art of Vision". Žiūrovas, nepratęs žiūrėti keturių su puse valandų spalvos, šviesos, vaizdų mirguliavimo, turi išeiti su galvos skaudėjimu. Bet, išėjęs iš to filmo, jis žino, kad filmas kuo tai skyrėsi nuo visų anksčiau matytų filmų. Tai buvo naujas išgy-

venimas, neskolintas iš dramos, novelės ar laikraščio; gal graži pasaka, pilna sapnų, norų, geidulių. Argumentas? Tik vaizdai: jis pats, jo žmona, žmonos gimdymo scena, šuo, slenkąs per sniegą ir visa eilė pusiau atpažįstamų asmeniškų išgyvenimų. Kamera nesustoja prie vieno paveikslo, jie dauginasi kaip žmogaus mintys, perleistos per kaleidoskopą. Brakhage filmų efektas lyriškas, spontaniškas, žodžiu, tikrai nemeluotai gražus, kaip Jackson Pollock „action painting".

Gregory Marcopoulos naudoja visai priešingą techniką. Jo kamera „Galaxie" filme nejuda, jo vaizdai nejuda, jo žmogus, daiktai nejuda. Kaip gi tada gaunasi veiksmas? Aparatas priartėja prie žmogaus, prie jo aplinkos, jo daiktų, kurie darosi jo dalis ir pasako apie žmogų daugiau negu jo paties veiksmai ar kalba.

Antrai grupei priklauso tokie skirtingi filmų gamintojai, kaip Andy Warhol ir Jonas Mekas. Jie dirba su „dokumentinėmis" nuotrupomis, kur spontaniškumas ir improvizacija yra menas. Kiekvienas įvykis, mažiausiai įdomus ar savyje patrauklus objektas, kameros užregistruojami; Warhol desperatišku lėtumu, Meko vos akim pagaunamu greičiu. Šios grupės tema yra žmogus ir jo socialinė misija. Žmogus sėdintis, valgantis, miegantis ar meilę darantis, žmogus, kuris savo kasdienybėj dažnai nepastebimas. Žiūrėdamas Warhol „Eat" ar „Chelsea Girls" nuobodų telefoninį pasikalbėjimą, pasijunti pirmą kartą matąs žmogų, tą kasdienišką brolį, kuris valgo „hamburgerį" ar kramto morką. Šitų filmų argumentas yra toks paprastas, kaip paprasta gali būti valgyti ar kirptis plaukus. Ne viskas šituose filmuose taip naiviai paprasta. „Chelsea Girls", kuris pusę metų keliavo po visus Amerikos miestus ir miesčiukus, yra keturių su puse valandų ilgumo epinė poema, kur neįprasta technika pristatoma visa galerija žmonių skirtinguose viešbučio kambariuose. Kartais rodomi du kambariai, kartais to paties kambario skirtingi nuotoliai, kartais tik balta ir juoda, kartais raudona, žalia ar spalvota. Kamera laikosi kaip nebylys žiūrovas, kuris nesijaučia stebimas. Žmogus šiuose filmuose nesistengia ką nors daryti. Jis yra ir jo esamumas čia, priešais kamerą, yra to buvimo pateisinimas. Kartais mielas, kartais ignoruojąs, kartais pilnas teroro, vedąs iš proto civilizacijos žmogus...

Sunku būtų pasakyti, kas dirba vien tik šitoj grupėj, dažniausiai ji dalinasi pirmosios grupės transpozicijom ir trečiosios grupės erotizmu. Amerikos realizmas skolingas italų neorealizmui ir prancūzų „nouvelle vague". Jie buvo Amerikos avan-

gardo pirmtakai, kada reikėjo nemaža akstino išjudinti sustingusiai komercinei gamybai. Čia reikėtų paminėti vieną iš pirmųjų Amerikos naujosios generacijos filmų gamintojų — Lionel Rogosin, kurio „On the Bowery" (1956) buvo geriausias preliudas tam, kas įvyko dešimčia metų vėliau.

Trečioji, vadinamoji „sensualistų grupė" ar filmas, turįs erotinių elementų, yra gal patraukliausia ir, smalsumo dėka, labiausiai išpopuliarėjusi grupė. Visas avangardas pilnas šitų motyvų. Pirma, dėl to, kad jis eina prieš bendruomenės nustatytus moralinius dėsnius; antra, kad žmogaus kūnas laikomas turtingiausiu filmo objektu ir nieko nešvaraus jame nerandama; trečia, ir gal svarbiausia — antipuritoniškas žmogaus santykiavimo suvokimas. Visa, kas liečia normalų ir ne taip normalų lytinį santykiavimą, pristatoma su atvirumu, kuris paprastai komerciniuose filmuose užmaskuojamas insinuacijom. Avangardas nuogai parodo visa, kas žmogiška, ir nieko nėra taip žmogiška, kaip civilizuoto žmogaus moralinis iškrypimas.

Šios grupės negatyvi pusė yra koncentravimasis banaliuose lyties motyvuose, neatsargus kameros valdymas, apsileidęs šviesos ir vaizdų pristatymas. Improvizacija pasidaro pigi priemonė padaryti bet ką meno vardu. Nežiūrint objekto įdomumo, filmas pasidaro nuobodi žaliava geram filmui. Šita grupė turi daug galimybių, bet tuo tarpu jų išradimais daugiausia yra pasinaudoję komerciniai filmai. Būtų klaidinga galvoti, kad šitų filmų tikslas yra vien tik lytis, ir sumaišyti juos su vadinamais „eksploataciniais" filmais. Tarp pornografijos ir avangardo erotizmo yra labai subtilus, bet esminis skirtumas — meno ieškojimas. Tikrasis menas neiššaukia žmogaus gyvuliškų instinktų, bet, atvirkščiai, juos sužmogina. Priekaištas, kad erotizmas yra pornografija, toks senas kaip menas ir kaip žmogus. Plastinis menas turėjo kovoti daug šimtmečių, kol gavo teisę tapyti žmogaus kūną tokį, kokį jį Dievas sutvėrė. Šiandien, be abejo, su hippie sąjūdžiu, su psichedelikos išgyvenimu, erotizmas yra virtęs stipriausiu meno akstinu. Pastebime tai plastiniame mene, su visa post-pop art generacija (Liebermann, Segal, Buffet, Berni, Klassen, Wesselmann ir t. t.); muzikoj su argentiniečių kompozitoriaus Alberto Ginastera „Bomarzo", kur libreto ir muzika persunkti erotiniais elementais; ką bekalbėti apie šių metų plakatų invaziją, kur erotizmas nepaprastai gaiviališkas. Visa „pop" kultūra yra erotizmo ženkle. Sunku būtų suminėti filmų gamintojus, kurie dirba šitoj grupėj. Amerikoj broliai Kuchar, daugelis Warhol filmų,

kai kurie lyriški Gregory Markopoulos filmai, Andrew Noren, Jack Smith, Ed. Emshwiller ir t. t.

Prie šitų grupių reiktų dar pridėti tuos, kurie dirba psichedelinėje įtakoje ir su komputeriais. Pirmasis pavartojęs LSD ir marijuaną filmų gamyboje buvo Ron Rice, po jo jau beveik nėra filmų gamintojo, kuris vienaip ar kitaip nebandytų pervesti į filmą to, ką jis išgyveno narkotikų įtakoj. Tačiau tarp tikrųjų „trips" ir kameros dar yra per didelis tarpas, ir retas filmas, nebent siurrealistinis, pajėgia jį nugalėti.

Svarbesnis ir daugiau žadantis yra komputerių filmas. Nors tai skamba labai neavangardiškai, iš tikrųjų techninio amžiaus menininkas negali ignoruoti to, kas yra gyva šio laiko dalis. Michael Whitney, kaip ir dauguma pačių jauniausių avangardistų (jis dar nepasiekęs 20 metų amžiaus), turi labai konkrečias idėjas apie elektronikos panaudojimą celuloido menui. „Mūsų tikslas", jis sako, „yra galėti išvystyti abstraktinį vaizdą laiko tėkmėje, panašiai kaip kad garso fenomenas išsivysto į muziką. ... Mes norim tą patį atlikti vaizdiniai. Tai reikalauja didžiulio technologijos kiekio... Mes rašom gaidas mašina, ir mašina jas seka. Kai šiandien paminimas žodis ‚computer', visi reaguoja labai negatyviai ir bailiai... Mūsų nuomone, šios mašinos iš tikrųjų yra žmogaus įrankis. Komputeriai negamins filmų patys, bet žmogus juos vartos filmų gamybai taip, kaip menininkas vartoja dažus". Atrodo, kad šita, vos pradedanti generacija, kurios tėvai jau gamino avangardinius filmus, technologijos pagalba pralenks šių dienų avangardą ir atvers naujus kelius. Bet, teisingiau kalbant, šita generacija jau vartoja komputerius dėl „environment", „mixed-media" menuose, kur teatras, kinas, televizija, elektroninė muzika susilieja į vieną meno išraišką.

Anglai, italai, prancūzai ir vokiečiai, nekalbant apie skandinavų kraštus, lėtai seka Amerikos pėdomis. Bet kas tikrai yra padarę originalų įnašą į pasaulinį filmų avangardą (nors iš tikrųjų jų yra daugiau ar mažiau komercinė gamyba), tai jugoslavai, lenkai, čekai ir vengrai. Paskutiniuoju laiku, maždaug trijų metų būvyje, jie yra įnešę dar vieną dimensiją į ekrano meną. Vakariečių nustebimui, net erotinis gyvenimas jų parodomas visu atvirumu ir, kas įdomiausia, su humoru, ironija, su giliu žmogaus supratimu. Pvz. Jugoslavo režisieriaus Dusan Makavejev filmas „Ljubavni Slučaj" (An Affair of the Heart) (1967) yra gudri gyvenimo beprasmybės ir erotiškų momentų, pergyventų su godžia desperacija, satyra. Nemažiau erotiški yra orientalų filmai, ypatingai japonų, kur

per paskutinius trejis metus nauji erotiniai motyvai išstūmė legendarinius Kurosavos „Samurai" filmus. Vien tik tų filmų pavadinimai pasako, kur japonų filmas eina: „Pornografas" (1967), „Prarastoji lytis" (1967), „Afera" (1967) ir t. t. Visi šie filmai nėra tikrąja prasme avangardiniai, tačiau jų nauja technika, jų autentiškumas ir estetinis išradingumas turi milžinišką reikšmę naujojo kino revoliucijoje.

Iš viso to darosi aišku, kad Naujasis Kinas jau nėra vien tik Amerikos nuosavybė. Jų duotas impulsas, jų romantiškumas, iliuzija, lyriškumas, erotizmas ir anarchizmas yra bendros vieno universalaus sąjūdžio charakteristikos. Amerikos avangardas dar vyrauja daugelyje pasaulio kraštų ir yra pripažintas įtakingiausiu italams, belgams, prancūzams, argentiniečiams ir brazilams, bet visur jaučiasi ta pati avangardinė dvasia ir noras ieškoti šviežesnio oro žmogaus kūrybai. Neseniai Amerikos avangardo filmai buvo rodomi Maskvoj (spaudai ir Kremliaus viršininkams). Reakcija buvo panaši kaip Amerikos kapitalizmo — nepalanki ir nesuprantanti. Maskvai Amerikos Naujasis Kinas nebuvo labai parankus su savo revoliucionieriškom idėjom, nors tie filmai ir kritikavo Vietnamo karą, rasines riaušes ir policijos cenzūrą. Ir tai labai suprantama, kai sovietų filmų gamintojai verčiami „versti" senus romanus į ekraną — paskutinė „Karo ir taikos" versija, aštuonių valandų spektaklis, nedaug geresnis už hollywoodišką „Cleopatrą". Iš visų socialistinių kraštų sovietai yra mažiausiai pažengę kino mene, ir vargu ar greitu laiku kas ten pasikeis.

Socialinės ir, taip sakant, vietinės ar tautinės problemos verčia kiekvieno krašto avangardą ieškoti savų sprendimų savom problemom. Kas jaudina Amerikos avangardą, neturi jokio atgarsio tarp brazilų ar ispanų. Jų problemos kitos ir jų reikalavimai skirtingi, tad ir jų filmų tematika ir techniniai sprendimai visai kiti. Ispanų avangardas, kuris jau yra davęs eilę gerų eksperimentinių filmų (nieko bendro neturinčių su bulių rungtynėm nei su flamenco šokiais), ieško realybės, apčiuopiamos ispanišku jautrumu, autentiškesne, nemeluota, spontaniškesne išraiška. Šitas kinas dar labai suristas su istorijų pasakojimu, bet tas atpasakojimas šviežias ir naujam kontekste: meilė nebūtinai turi baigtis romansu ar tragedija, gyvenimas ne tradiciniai pesimistinis (kaip pvz. Carlos Saura filmuose), bet esama nemažai ir dinamiškesnio optimizmo, moterys būna gražūs modeliai, automobiliai nesutrūniję, bet nauji sportiniai jaguarai. Paskutiniam, 1967 m. Pesaro Festivaly (žymiausiam avangardinių filmų festivalyje) Jacinto Esteva ir Joaquin Jorda laimėjo specialų prizą už savo „Dante no es uni-

camente severo" (Dante ne vien tik yra griežtas), kur žmogaus problematika pristatyta visai naujoj situacijoj, toli nuo bet kokių klišių. Italai ir apskritai europiečiai galvoja, kad Ametikos avangardas juos pralenkęs 25 metais. Aišku, jie nelaiko savo sofistikuotą avangardą (pilną filosofinių, estetinių ir etinių problemų) avangardu. Visi didieji Europos filmų režisieriai vienaip ar kitaip bendradarbiauja su komerciněm institucijom ir neatsisako Hollywoodo pagalbos, jeigu tasai sutinka nesikišti į estetinę ir techninę filmo gaminimo pusę. Antonioni taip pagamino „Blow-up". Panašios vietinės ar tarptautinės paramos susilaukė Pasolini, Fellini, Rosellini, Godard, Varda, Allio, Lelouch ir Resnais.

Tikrasis Europos avangardas dar mažai žinomas ir mažai išsiplėtęs. Tik Amerikoj kiekvienas eilinis žmogus turi galimybės nusipirkti ar išsinuomoti filmo aparatą. Visur kitur ir pigiausias filmas reikalauja didesnių išlaidų. Galima prileisti, kad iš penkių milionų amerikiečių, turinčių šiandien filmavimo aparatus, nors vienas nuošimtis panaudos juos su protu ir bandys susukti ką nors daugiau negu memuarų celuloidą.

Tačiau ar su didelėm ekonominėm problemom, kaip brazilų ir argentiniečių, ar be ekonominių problemų, kaip čekų, jugoslavų ar lenkų, Naujasis Kinas pradeda plėtotis, nes jau pasidarė tautinio prestižo reikalas turėti ką siųsti į tarptautinius festivalius ir laimėti prizus. Brazilijos ar Čekoslovakijos filmai, ilgai buvę neišmanėlių rankose, staiga pasirodė Naujojo Kino puošmenimis. Jie skiriasi savo neindividualumu, savo kolektyvinių problemų aktualijom. Kiekvieno filmo gamintojo realybė persunkta to krašto problemom. Tokiu būdu jie darosi skirtingi ir kartu „savi". Sukurdami absurdiškas situacijas, jų gamintojai bando įtaigoti, ką jie tikrai galvoja, nes tik per absurdą jie tai tegali parodyti. Šie filmai dažnai reikalauja kritiko paaiškinimų, be kurių darosi iš viso sunku juos suprasti. „The Daisies" yra neva negatyvaus gyvenimo nekrologas, kaip apibūdino to filmo direktorė Vera Chytilova, bet iš tikrųjų tai greičiau to „negatyvaus gyvenimo" apologija. Šitas filmas yra netoli Amerikos avangardo ir hippies gyvenimo, lengvas ir drąsus. Panašų pavyzdį paskutiniu laiku mums davė brazilai, su Glauber Rocha filmais, kaip „Juodasis Dievas ir baltasis velnias" ir „Žemė transo stovyje", kur jisai, kaip geras pietų amerikietis, negalėjo apsieiti be politinės propagandos. Jo filmai buvo uždrausti rodyti Brazilijoj, kas jam, žinoma, davė prestižo, kai jie pasirodė Cannes festivalyje. Rocha tiki, kad filmas yra gera priemonė supažindinti pasaulį su Brazilijos „realybe", t. y. Rocha realybe, kuri

sukasi apie politinius įvykius. Šitam kinui įvertinti reikia būti gerai susipažinus su vietine santvarka ir politinėm bei socialinėm problemom, tik tada galima suprasti, kiek jis autentiškas ir estetiniai pajėgus.

Filmo avantiūra yra mūsų priešaky. Greitu laiku eisim į kiną kaip į knygyną, pasisemti naujų ir senų šedevrų už labai mažą kainą. Tikriau pasakius, į filmus jau ir dabar einame dažniau negu į knygynus, užtat svarbu organizuoti gerus filmų knygynus, kurie turėtų ne vien tik „policinius romanus", bet ir gilius filosofinius, socialinius, meninius veikalus. Šiandien avangardas yra virtęs kasdienybe, beveik mada, kuria reikia gyventi. Naujasis Kinas, pastebėjęs, kaip pavojinga sumaišyti avangardą su mase, atidavė masei, kas buvo masės, ir pasitraukęs nuošaliai tęsė savo darbą, t. y. naujus darbus. Šiandien avangarde yra gal maža skulptorių, dailininkų, muzikų, rašytojų ar poetų, nes jie visi nuėjo į filmus. Avangardas šiandien yra filmų direktoriai, fotografai, filmų objektai ir apskritai visa, kas surišta su filmu.

Stasys Goštautas

DU ESTAI VOKIŠKAI

Aleksis Rannit. *Verse an Viiralt und an das geklaerte Gleichnis.* Aus dem Estnischen uebertragen von Ants Oras (Baden-Baden: Woldemar Klein Verlag, 1960) 37 psl.

Žymusis estų kritikas ir šių eilėraščių vertėjas Ants Oras savo įžangoje kalba apie Rannito mąstančią poeziją, kad jinai „ieško to, kas pastovu už momento, už akimirkų. Tai yra menas, ilgai svarstąs, tyrinėjąs, žiūrįs, besiklausąs, kol užslėptoji, visako *pagrinde glūdinti linija arba melodija* suima bejaučiantį žmogų". Kitaip sakant, turime reikalo su tikėjimu į pirmapradę, prasmingą būties struktūrą, kurią galima atpažinti gerai įsižiūrėjus, įsijautus į turtingą, tūkstančiais pavidalų besireiškiančią, tikrovės pynę. Rannito menas tiki į intelektą, į būties logiką ir į poeto įkvėpimą, išplaukiantį iš tų pačių versmių, kur gimsta matematinės formulės. Tai labai senas tikėjimas, primenąs skaičių mistiką Pitagoro teoremose, einąs gal dar toliau — į pirmykščio žmogaus atradimą, kad skaičiuose glūdi magiška, visatą tvarkanti jėga. Paties Rannito žodžiais tariant:

Zahlen sind nicht seellos. Systeme
fassen oft ans innerste Wesen.
Zwingend durch den Nebel der Probleme
leuchtet das Gestirn der Synthese.

Toks yra Rannito priėjimas prie estų grafiko Eduard Viiralt, kurio nepaprastai sudėtingi, atrodytų, chaotiški paveikslai poeto įžvalgiai akiai palengva atidengia savo intelektualinę ir emocinę struktūrą — užslėptą daiktų esmę. Rannitui atrodo, kad šioje tikrovės vizijoj, lyg tamsos ir rūko apgaubtame deimantiniam sielos žėrėjime, glūdi ir Viiralto esminis estiškumas, šiauriečio mistiškas, bet gilumoj tvirtas ir aiškus charakteris, jungiąs jo kūrybinius polėkius su senovės graikų meno logika ir disciplina:

Umlaermt, umwirbelt vom Gewuehl. Dahinter
die schwer graziosen Saeulen der Madeleine. —
O Seele Estlands, mystisch tiefer Winter,
Schuerst du den Schoenheitsopferbrand Athens?
Du schweigst. Doch sprachst du oft von Kunst, die
/gleich ist
der strengen Zucht: dem Wahrsten, das du sahst.
Sie ist Entsagung. Und geklaertes Gleichnis.
Und Gliederung. Und Festigung. Und Mass.

Užtat paties Rannito poezija dažnai kuria vaizdus kontrastų principu, ieškodama būdo sujungti tamsą ir šviesos tašką, rūką ir balto beržo lyriškas linijas: „dann schwebte die verwirrte Seele / der Birke aus der Daemmerwelt". Neaprėpaimas, chaotiškas pradas — jūra — taip pat savyje slepia ritmo, prasmės, gamtos įstatymo principus. Iš tų principų atpažinimo iškyla įkvėpimas kurti — eilėraščio ritmais atkartoti pirmapradį visatos veidą. Antroje knygos dalyje, „Aus den Gedichten an das geklaerte Gleichniss" (svarbi savoka! Goethe kartą rašė: „Alles Vergaengliche ist nur ein Gleichnis", o Rannitas skverbiasi į palyginimo prasmės skaidrėjimą), randame eilėraštį „Die See", kur užslėpta jūros srovė, kaip poeto ieškanti dvasia, stovi prieš tą patį klausimą: „Doch wo kam er her, wo nahm er Mass und Takt und Ton, / feingestimmter, reichgestufter, scharfbestimmter Strom?" Čia Rannitas randa pagrindą (kurio visiems poetams reikia) savo esminei giminystei su apsireiškusia tikrove: „Wieder, grosse Anverwandte, wieder bin ich da".

Gimiringumas, esmės tapatumas peržengia vien tik medžiaginės tikrovės ribas ir siekia metafizinio tikėjimo šaltinio. Žmogus, tikįs į galutinę prasmę, pajėgia tikrovėje įžvelgti Dievo pa-

vidalą. Galima paimti negyvą medžiagą, akmenį, ir paversti jį jausminiu pergyvenimu, kaip eilėraštyje „Die Kathedrale zu Chartres", — „Jeder Stein ist Gefuehl". Tai todėl, kad tikįs architektas skaičiavo struktūrą ir sekė savo jausmo liniją, kad tūks'ančiai tikinčių rankų akmenį skobė ir statė: „Wo beginnt hier der Glaube? Wo endet die Kunst?"

Kas taip tiki ir kuria, tam sunku išvengti tikrovės suintelektualinimo. Daiktai nustoja būti *tik* savimi — jie tampa poeto vizijos apraiškomis. Esame jo vidiniam pasauly, bet už to pasaulio ribų pasilieka klausimas: ar iš tiesų daiktai savy slepia galutinę prasmę? Rannitas gali sakyti: „das Meer kruemmt den Ruecken zum Beten", bet mes tą jūros pakilimą, tą žemės pulsą, negyvo ménulio valdomą, galime matyti ir kitaip, gal būt, kaip ateinančią, praryjančią beprasmybės bangą, užliejusią modernaus žmogaus vaizduotę ir dažnai sąmonę. Ar turime teisę savo mintyse sulenkti maldai jūros nugarą? Ar šitoks tikrovės vertimas tarnauti prasmei iš tiesų būtinas kūrėjui? Buvo, yra poetų, kurie tik pergyvena daiktus, neprimesdami jiems nei tikėjimo nei prsmės. Rannitas, atrodo, ne iš tokių. Gal tai jo pergalė, ir mūsų išgelbėjimas, o gal tik apsigavimas. Kiekvienu atveju, iš Rannito poezijos dvelkia retokai šiandien besutinkama dvasios jėga.

* * *

Ivar Ivask. *Gespiegelte Erde. Gedichte, 1953-1963.* (New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1967) 63 psl.

Ivar Ivask nėra iš tų poetų, kuriems gamta, joje vykstą procesai, jos grožis, tarnautų tik kaip pagalbinės estetinės priemonės savo paties sielai išreikšti. Kaip poetas, jis yra užtenkamai naivus, jautrus ir atviras, kad atsilieptų visu savimi į gamtos buvimą, kad pajustų jos grožį dinamiškai, tartum kokį smūgį tiesiai širdin. Gamtovaizdis jam yra ne paveikslas, o pergyvenimas:

> *Niemals hat mich eine goettliche, menschliche Form, lebendes Holz voller Saefte und sanfter Erfindungen, mitten im Dasein getroffen, im Dasein verwandelt, wie einfach das Warten der durstigen Ulme im Maerz.*

Scorio centro perkėlimas iš asmens vidaus į gamtą, išorinį pasaulį, Ivaskui dar nereiškia, kad poezija glūdi tiksliam to pasaulio aprašyme. Jis nėra realistinių peizažų tapytojas. Greičiau jisai ieško savajam gamtos pergyvenime tokios kokybės, tartum

dar kitos, tarp poeto ir pasaulio egzistuojančios būties, kurią galima būtų pavadinti įvairiais vardais, o tie vardai savo ruožtu kaip tik ir būtų poezija. Šitokį poezijos atpažinimą Ivask, lyg renesanso tapytojas, palygina su Veneros gimimu:

Donnernde Woge. Das Meer entschleiert
sich triefend. Nackt
springt Venus an Land und feiert
im Takt
der klatschenden Wellen
die Welt. Der Meerbusen
steigt und sinkt. Zwischen gellen
Schreien —
der Sirenengesang der Musen.

Iš jūros mūšos, iš bangų mirgėjimo, jų ritmingo judesio, iškyla jausmas vardu Venera, sirena, mūza. Tie vardai ir aprašo tai, ką Ivask nori surasti, kuo gyventi. Poezija jam visuomet glūdi tarp tikrovės ir sąmonės, jas apjungdama, kaip žuvėdra eilėraštyje „Griechischer Ausblick" jungia jūrą su dangum:

Sieh, Moewen strecken ihrer Fluegel Spitzen
und bleiben — weisse Faecher — in der Luft,
vereinend Meer und Wolke, Sand und Schaum.

Užtenka vieno, subtilaus arba dramatiško pasikeitimo tikrovėje, ir mes jau pereiname į meno dimensiją. Kai saulės šviesa staiga užpila mišką, Ivask sako: „Es lichtet der Wald zu einem Gedicht". Arba vėl, ūmus bangos griuvimas į krantą užlieja žmogų ir tikrovę poezijos versme: „Das Meer wirft jaeh sein Schaumnetz auf den falben Sand, / Damit aus Muschel, Fisch und Mensch ein Vers entstehe".

Todėl ir Ivasko poetiniai vaizdai-metaforos stengiasi tiesiai išplaukti iš tikrovės, paklusti, taip sakant, gamtos dėsniams, o ne nuo gamtos atsiskyrusiai žmogaus vaizduotei. Aprašydamas vaikystę Rygos uoste, Ivask prisimena: „Du bleibst von Hundert Eindruecken betroffen, / Bewegt von Flut und Ebbe, tief bewegt". Vokiškai „bewegen" reiškia tiek „išjudinti", tiek ir „sujaudinti", ir kaip tik dvejopoj šio žodžio prasmėj glūdi žmogaus jausmo panašumas į bangų judėjimą, į potvynį ir atoslūgį. Poetas neužmeta gamtai savo paties emocijų, kaip tai darydavo romantikai („ko liūdi, berželi, ko liūdi..."), bet stengiasi iš gamtos procesų atsekti tai, kas žmoguje vadinasi jausmu.

Dažnai Ivasko metaforos tarnauja kelrodžiais, pagal kuriuos galima atsekti per tikrovės reiškinius einančią žmogiško

jausmo liniją. Pavyzdžiui, iš „Vision von Wien", eilutėse:

auf Kellern voll sommerlich weinrotem Licht
enthuellt sich mir zitternd die Rose der Stadt

rausva spalva, tartum aistros, meilės srovė, persisunkia pro rūsius, kuriuose guli rausvas vynas ir išsiskleidžia rožėje, augančioj, tur būt, šalia rūsio sienos, ir tik po to pereina į abstrakčias kategorijas, tapdama paties miesto simboliu. Panašiai gamtoje glūdi ne tik jausmai, bet ir mintys — prileiskim, ankstyvo ryto pilkume, pirmuose jo garsuose, tartum jos būtų materialiai egzistuojąs raštas, išreiškiąs užslėptą daiktų prasmę:

Es graut der Morgen ohne Grauen.
Ein Ton wird ab und zu gewagt.
Gedankenstriche unterbauen
Den Text des Tags, der noch nichts sagt.

Jei gamta save įprasmina mintyse, tai lygiai taip ir mintys gali ištirpti, paskęsti gamtoje iki paskutinės tiesos: „Mit frischem Birkenlaub darf sich der Mensch belohnen. / Er ruht am See bis er die letzte Wahrheit sieht". Šitos eilutės keistai primena Antano Škėmos poetinę viziją *Baltoj drobulėj:* „Žvilgterk į dūmus, kurie kyla į dangų, į smilgą, į skrendantį paukštį. Galima".

Tuo nenorima Ivasko su Škėma lyginti bet kokia kita prasme, nes Škėmos žmogaus santykiavimas su gamta yra viena iš jo egzistencinės vienatvės išraiškų, kai tuo tarpu Ivasko poetas-žmogus labai glaudžiai, beveik, galima sakyti, džiaugsmingai bendrauja ne tik su gamta, bet ir su žmonėmis, miestais, su visa pasaulio civilizacija, ieškodamas ten ir rasdamas tą pačią poezijos esmę, kaip ir peizažuose. Ivasko tremtinys nori visą žemę padaryti savo draugu, atnešdamas jai savo magišką poezijos dovaną. Svetima šalis, Marburgas, jam sukelia ne bradūnišką tėvynės ilgesį, bet, per metaforą, per meną, prisiminimą ir susijungimą su kadaise to paties Marburgo gatvėmis ėjusiais kitų tautų kūrėjais:

Hier eilte in dieselbe Richtung
begeistert Boris Pasternak.
Dies Parktor knarrt durch Rilkes Dichtung,
ein jeder Reim in Siegellack.

Die Muse klopft. Den Korb Tomaten
stellt sie auf Dostojewski hin.
(Der Dichter moege wohl erraten
so vieler Roete Doppelsinn.)

Šitaip Ivasko poetas keliauja per žemės miestus ir kraštus: Amsterdamas, Graikija, Ispanija, su ypač dideliu prisirišimu — Austrija, paskui Suomija, Viduržemio jūra ir taip toliau, visad surasdamas toj svetimybėj tai, kas jam brangu ir intymiai sava. Tėvynės netekęs, jis tapo ne nuplėšta šaka, bet pasaulio žmogum.

Iš kitos pusės, žemės margas kaleidoskopas neapakina poeto taip, kad jis nebemokėtų jausti tylioj užuovėjoj vieno tik jam artimo žmogaus buvimą, gilios jam meilės, iš kurios ir vėl išplaukia poetiško pergyvenimo versmė:

Dich koennen meine Augen nicht mehr sehn.
Im Schatten sucht das Ohr Genuege.
Die Haende wollen noch verstehn,

was sie verloren an den fremden Raum...
O atme fort, den Tod betruege!
Ich bin das Echo deiner Atemzuege.

Tuo būdu Ivasko poetas visur giliai, intymiai priklauso: gamtoj, mieste, kitam žmoguje. Egzilis jam reiškia atsigręžimą į pasaulį, pajutimą amžino būties vientisumo, kuris savin įjungia net ir mirtį, kaip eilėrašty „Suedestnische Landschaft“:

Tagsueber locken die Lerchen den Fruehling.
Felder wie Tuecher von Hellgruen durchwirkt.
Wartende Frauen vor tropfenden Birken
ernten die Suesse beginnender Welt.

Fruehester Klee, schon mit wolligen Blueten,
gibt dieser Landschaft den kindlichen Zug.
Abseits ist niemand, ja selbst nicht die Toten.
Erde im Himmel voll wachsenden Lichts.

Gal būt, kai kas žmogaus dvasios sutemose, jo tragiškoj vizijoj įžiūri daugiau gelmės, bet negalima būtų sakyti, kad Ivasko šviesus pasaulėvaizdis, su savo „vaikiškais bruožais“, turi savyje mažiau tiesos.

R. Šilbajoris

VEIDU Į LIETUVĄ

NEEILINIS ROMANAS, SĄŽININGA IR NESĄŽININGA KRITIKA

Sovietinės Lietuvos beletristika „atlydžio" poveikį pajuto žymiai lėčiau negu poezija. Jeigu V. Rimkevičiaus *Studentus* laikyti pirmąja ryškesne poatlydine apraiška, gana ilgą laiką šis romanas ir tebuvo vienintelė kregždė tuščiame horizonte. Praėjo keli metai, iki jį pasekė Justino Marcinkevičiaus, J. Avyžiaus ar M. Sluckio veikalai, palaipsniui kaskart drąsiau paneigdami „asmenybės kulto" laikais įskiepytą bekonfliktiškumo dogmą (konfliktai socialistinėje visuomenėje gali vykti tik tarp gero ir geresnio) ir kitokiais būdais kratydamiesi glaudžių socialistinio realizmo pančių, arba bent bandydami juos pralaisvinti. Žinoma, dėl lėtesnės „atlydžio" slinkties didele dalimi kaltas ir mažesnis beletristinių žanrų lankstumas: jie reikalauja žymiai daugiau aiškumo, konkretumo, o tuo pačiu ir daugiau drąsos, nekalbant jau apie tai, kad beletristiniam kūriniui parašyti dažniausiai reikia ir daugiau laiko.

Bene pati didžiausia „atlydžio" atnešta naujovė yra ta, kad, bent fikcijoje, individas įgauna vis didesnį pripažinimą, įgauna, sakytum, teisių prieš visuomenę. Tegu ir gerą, tobulą, sąmoningą visuomenę, kokia ji iki šiol socialistinėje santvarkoje privalėjo būti piešiama. Net ir mažiau pageidautinos individo (nebūtinai „visuomenės priešo") savybės ar net ydos pasidarė jeigu ne toleruotinos, tai bent pripažintinos žmogaus dalimi, tegu ir žalojančia jį, bet bent nepaneigiančia jame žmogiškojo prado, neatimančia teisės egzistuoti.

Šitoksai dirvožemis darosi įmanomas ir rimtesniam psichologiniam romanui. Keletas šiam žanrui skirtinų kūrinių, pasirodžiusių paskutiniaisiais metais, susilaukė pelnyto visuo-

menės ir kritikos dėmesio. Prie jų priklauso ir jauno (g. 1923) beletristo Alfonso Bieliausko 1966 m. išleistas *Kauno romanas*, dėmesį atkreipęs ne vien savo tenykštei literatūrai neįprasta tematika, bet taipgi ir lietuviškoje literatūroje pakankamai šviežiu, kad ir ne kiaurai originaliu jos traktavimu.

Kuo gi neįprasta toji tematika? Ogi tuo, kad romano veikėjai, daugiausia avangardiniai komunistai, parodyti gana žmogiškoje šviesoje.

Kauno romanas vystosi dviejose plotmėse, kurių dabartinė veiksmo vieta yra šiandienis Kaunas, gi praeities — Kaunas ir Vilnius „prieš tryliką ar penkioliką metų".

Valdybos kadrų inspektorius Sigitas Sėlis atvyksta į Kauną išspręsti bylos vienai fabriko darbininkei. Konkrečiau kalbant, jis yra savo viršininko įsakytas iš jos „gauti parašiuką", nuneigiantį laikraštyje iškeltą „žinybos autoritetui" kenkiančią ir tresto valdytoją kompromituojančią meilės istoriją. Vos prieš mėnesį laiko Sėlį sukrėtusi šešiametės dukrelės mirtis ir susitikimai su žmonėmis, kadaise įtakojusiais jo gyvenimo posūkius, priverčia Sėlį tąjį savo gyvenimą apmąstyti, pasverti, įvertinti naujų laikų, o taipgi didesnio žmogiško subrendimo šviesoje. Apsisprendimas už tiesą, tuo išstojant prieš viršininko norus ar įsakymus, turėtų būti tasai pirmasis Sigito Sėlio *žingsnis į naują būtį, paremtą didesniu pasitikėjimu savo paties sąžine*, ne vienu atveju gal net reikalaujančia atsisakyti įprastinio plaukimo pasroviui.

Nuolatinėse ekskursijose į praeitį, prieš skaitytojo akis iškyla svarbesnieji Sėlio gyvenimo epizodai, įvykę „prieš tryliką ar penkioliką metų": jis draugauja su Raminta... jis įsimyli Gedą, buvusio smetoninio ministerio globotinę... su ja susipyksta... ir vėl susitaiko... Gedą, kartu su globėju, išveža penkeriems metams į Sibiro miškus... (Jeigu Sigitas būtų buvęs ryžtingesnis, Gedos gal nebūtų išvežę; jeigu Sigitas nebūtų su ja draugavęs, gal būt, jau seniai galėtų didžiuotis partijos bilietu). Sigitas veda čekisto pulkininko dukterį Alviną, vienintelę, suteikusią jam paramos silpnybės valandoje... Vedybomis jis užtikrina sau gerą tarnybą... saugumą... ateitį...

Kauno romanas nėra parašytas grynąja „flash back" forma (kaip kad, sakysim, Aloyzo Barono *Trečioji moteris*), kurioje praeitį liečią epizodai būtų atribojami skyreliais ar poskyriais. *Kauno romane* praeitis ir dabartis neatsiejamai susipynusios (kiek panašių vietų rastum Antano Škėmos *Baltoje drobulėje*). Alfonsas Bieliauskas vartoja sąmonės srautą, pa-

našų į Pulgio Andriušio daugelyje vietų naudotą *Rojaus vartuose*. Jis pasakoja daugiaaukščiais, daugiasluogsniais sakiniais, praeities impresijas maišydamas su dabartimi, dabarties išgyvenimus nuštampuodamas praeityje susikristalizavusiais trafaretiniais epitetais ar sąvokomis.

Veikalo forma paįvairinama Sigito Sėlio vidiniais dialogais, išreiškiančiais, sakytum, veikėjo konfliktą su savo sąžine (plg. įtarpas iš Garšvos dienoraščio *Baltoje drobulėje*). Šitie dialogai atžymi ir bene aiškiausiai atskleidžia Sėlio dvasinius lūžius.

Skyryboje Bieliauskas skrupulingai tvarkingas, dabartinių gabalų tiesioginius dialogus išskirdamas gramatinėse taisyklėse nusistovėjusiu brūkšniu, vidiniuose — naudodamas kabutes, gi praeitinius vien tepradėdamas iš naujos eilutės. Pats „nuožmiausias" sintaksės pažeidimas būtų nebent tas, kad autorius daug kur naudoja kabliataškį tokiose vietose, kur normaliai, atrodo, tiktų taškas. Sąmonės sraute šitokia skyryba atrodo visai logiška. Minties aiškumą temdo nebent per dažnas jos nutrupėjimas daugtaškiais, už kurių romano veikėjai slapstosi, kaip didieji JAV nusikaltėliai už penktojo konstitucijos papildymo.

Kauno romanas atpasakotas pirmuoju asmeniu. Šitokiu pasakojimo būdu autorius rizikuoja skaitytojo būti sutapatintas su pagrindiniu veikėju, ypač lyrinėse, aplinką vaizduojančiose įtarpose, kada skaitytojas pajunta tąsias įtarpas prašokant autoriaus sukurto charakterio jausmo, subtilumo ar inteligencijos ribas; žodžiu, kad „romano stilius toli gražu nėra Sigito Sėlio lygio", kaip teisingai pastebi E. Bukelienė „Dar kartą apie psichologizmą", *Pergalė*, 1967, Nr. 5.), dargi pridurdama: „Gal šitą ‚nesėlišką' aplinkos suvokimą reikia vertinti kaip sąlyginį ir priimti, nes be jo romanas liktų skurdus? O kaip tada su pigiais, neskoningais Sėlio sentimentais, su blogų romanų stiliumi?"

Kritikė čia pataiko į vieną silpniausių romano vietų. Tai jau minėtas iki koktumo įkyrus veikėjų ar situacijų „štampavimas" pirmojo įspūdžio reakciją išreiškiančiais epitetais: „draugas — atleiskite — ponas" Vebeliūnas, „Barbarosa ‚užčiaupk žabtus" Bubnelis, „strazdanotas, atlėpausis" Mačiulis, „šviesiaplaukė panelė Palmira iš muziejaus", Renata „su širdukės pavidalo dekolte" ir jos geležimi pakaustytų batelių nukaukšėjimas... Kasablanka... Jamaica... Rožė, kurią man dovanojai... ir t. t. ir t. t. Kartojimas yra stipri stilistinė priemonė; saikingai vartojama ji gali būti itin efektinga, tačiau jos pernaudojimas skaitytojuje iššaukia priešingas reakcijas.

Kauno romano veikėjų plejada gana įvairi ir įdomi: Sėlis — „buvęs elektrovirintojas, buvęs komjaunimo darbuotojas", Julius Vebeliūnas — „buvęs smetoninis ministras, buvęs diplomatas, buvęs geras sportininkas" (dabar — smulkus spekuliantas), Ričardas Bubnelis — „buvęs siuvėjas" (dabar — tresto valdytojas), inžinierius statybininkas Marius Mačiulis, mikrobiologas Petras, čekistas Dargužas, jo duktė, buvusi kadrų skyriaus darbuotoja Alvina, buvusi studentė Raminta, buvusi gimnazistė Geda ir dar „daug daug (so)vietinės inteligentijos". Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad medžiaga spalvinga, pakankamai kontrastiška, žodžiu, dėkinga net ir rimtesniam socialiniai-buitiniam paveikslui. Tokio, žinoma, Bieliauskas nepiešia. *Kauno romane* pagrindinį veikėją supanti aplinka, įskaitant ir šalutinius veikėjus, teiškeliama tiek, kiek ji turi tiesioginės įtakos Sėlio gyvenimui. Tos pačios kritikės E. Bukelienės žodžiais tariant: „Viskas labai subjektyvu, sąlygota pagrindinio veikėjo — pasakotojo charakterio". Nepakankamai išryškintas „veikėjo santykis su socialinėmis sąlygomis" ne kartą verčia patį skaitytoją nejučiomis tąjį santykį savo vaizduotėje ryškinti, ieškant veikėjo veiksmams ar išgyvenimams stipresnės psichologinės atramos, kurios, ypač pirmojoje romano pusėje, dažnai pasigendama. Tąjį trūkumą dargi pabrėžia keletas neįtikinančių tragikomiškai banalių situacijų (Gedos laiškas, pirmo balandžio „pokštas") ar pigiai sufabrikuotų išorinių įvykių, autoriaus įvedamų pačiu jam patogiausiu momentu, kada kaip tik reikia veiksmą pastūmėti pirmyn. Totalitarinės santvarkos ragavusio skaitytojo neįtikins nė reakcionieriaus Vebeliūno nesiskaitymas su valdančiųjų proteguojamu Sėliu, ypač kai tai vyksta vadinamaisiais „asmenybės kulto" laikais.

Perskaičius keletą *Kauno romano* vertinimų, atrodo, kad visi kritikai (kartais net autorių apkaltindami nepakankamu savo pozicijos išryškinimu) Sėlį laiko neigiamu veikėju, beveik „antiherojumi". „(*Kauno romanas* — tai ne visuomeninio gyvenimo normų kritika, o individo elgesio kritika. Taip suprantant romano problematiką, tur būt, nebus galima kaltinti rašytojo, kam jis nesukūrė teigiamo veikėjo paveikslo", — autorių teisindama samprotauja E. Bukelienė). Su šitokiu tvirtinimu nenoriu sutikti. Tiesa, Sigitas Sėlis nėra griežtų principų, tvirtos valios, išskirtinos drąsos ar net kilnios širdies žmogus. Tačiau ir pačios didžiausios jo ydos, kaip baimė, egoizmas, pasyvumas, nėra totaliai dominuojančios. Sėlis vis dėl to yra daug galvojanti, mylinti, kenčianti, gana romantiška būtybė. Kitiems (motinai, Gedai, o ypač savo dukrelei) padarytas nuoskaudas jis jautriai išgyvena. Jo sąžinės budrumas

ir reiklumas, o taipgi ir drąsa pažiūrėti į save atviromis akimis vaizdžiai atskleidžiama jau minėtuose vidiniuose dialoguose. Skaitytoją su Sėliu kaip tik ir suartina, jo simpatijas nuperka tas faktas, kad jis yra paprastas, silpnas, trapus, klystąs ir klumpąs žmogus. O juk ir E. Bukelienė pripažįsta, kad „sigitų sėlių mūsų visuomenėje buvo (o ir dabar yra!) pakankamai daug. Eiti lengviausio pasipriešinimo keliu, išsižadėti tiesos dėl ‚šventos ramybės', drebant dėl savo kailio, gero vardo, padėties, — tai toli gražu ne atsitiktinis ir ne taip dar visuotinai pasmerktas reiškinys, kaip to reikalautų komunistinė etika". Sigito Sėlio ydos ir neigiamybės, atrodo, gal net perdėtai pabrėžtos kaip tik dėl to jo didelio sąžinės jautrumo, kaip tik dėl to, kad šitokio pobūdžio romane jis neišvengiamai tėra vienintelis visapusiškiau atskleistas personažas.

Nėra abejonės, kad paties Sėlio mylimi ar idealizuojami asmenys, kaip Geda ar Marius yra šviesesni, nes juos gi piešia patsai pasakotojas Sėlis, visai natūraliai tematydamas jųjų vien šventadieninę pusę. Tą patį, tik jau iš kito galo, galima tarti apie Vebeliūną ar Bubnelį, kurių vien tik juodosios spalvos tepastebimos. Patys logiškiausi veikėjai kaip tik yra tie „neutralieji", kurių paaukštinimu ar paženiminu patsai Sėlis nėra suinteresuotas. Prie tokių skirčiau fabriko darbininkę ar grupę senų partiečių, svarsčiusių Sėlio kandidatūrą komunistų partijon vienoje iš stipriausių romano scenų.

Savo literatūriniu svoriu, ypač formos šviežumu ar net brandumu *Kauno romanas* yra gana dar retas paukštis mūsų literatūroje. Vien jau sąmonės srauto panaudojimas veikalą išskiria. Jei neskaityti atvejų, kuriuose autorius nesuvaldo noro „pagražbyliauti" Sėlio sąskaiton, jei neskaityti kai kurių per daug šabloniškų perėjimų iš vienos plotmės į kitą, reikia pripažinti, kad tąjį sąmonės srauto metodą Bieliauskas gana pavyzdingai visur išlaiko. Jis jam atrodo netgi savas ir natūralus. Peizažinių įtarpų ar išorinių efektų sulydymas su vidiniais Sėlio išgyvenimais dažniausiai skamba įtikinančiai ar net pagaunančiai. Taigi, geros mėsos romanui netrūksta; reikėjo nebent stipresnių griaučių.

* * *

Sakoma, kad be geros literatūros negali išaugti nė gera kritika. Šito teigimo teisingumas sovietinės Lietuvos literatūroje kaskart aiškiau pasitvirtina. *Kauno romano* atveju čia daugelį kartų cituotas E. Bukelienės straipsnis yra neabejotinai rimtos kritikos pavyzdys. Ji su atsidėjimu veikalą išstudijavo, taikliai pagavo jo pagrindinę mintį („Sigito Sėlio paveikslu

rašytojas teigia *asmeninę* žmogaus atsakomybę už savo elgesį ir likimą"), atskleidė tiek veikėjų, tiek ir veikalo silpnybes ir padarė tikslias, toliau siekiančias išvadas („... vėl problemos kažkur prasilenkė su charakteriais"). Svarbiausia gi, kad ji veikalą vertino literatūrinėje šviesoje, savo teigimus ir išvadas visur pagrįsdama, kur reikia nevengdama nė platesnio pasaulinės literatūros konteksto.

Čionykštė mūsų periodinė spauda gimtajame krašte šiandien sukuriamos literatūros vertinimais nėra gausi. Gal ir nestebėtina: ilgus metus nedaug tebuvo veikalų, nusipelnančių rimtesnės kritikos. Užtekdavo, kad kai kuriuos kultūrinius reiškinius politiniai įvertindavo Eltos agentūra savo biuleteniuose, išsiuntinėjamuose čionykštei spaudai. Situacija veik nepasikeitė ir šiandien, rimtesnio vertinimo nusipelnančioms kultūrinėms apraiškoms krašte vis gausėjant. Ir *Kauno romanas* iki šiol tesusilaukė tik vieno platesnio aptarimo. Jį *Tėviškės Žiburiuose* (1967 m. Nr. 10 ir 11) atliko žinomas... politinis komentatorius Gediminas Galva. Įprastinės pigios politinės polemikos *Kauno romane* gana nedaug: viena kita aliuzija į „smetoninius" laikus, viena kita užuomina apie „banditus", karnavalines lėles, su drabužiais „vaizduojančiais imperialistus ir jų tarnus — Trumeną, Franko, Salazarą ir tą nupiepėlį Čan Kai Ši" ir viskas. Daugiausia ir tai teiškyla Sėlio santykiuose su Vebeliūnu, kas, žinant ir vieno ir kito socialinę padėtį, atrodo beveik pateisinama. Taigi ir G. Galva romaną komentuoja menamai literatūriniais, o ne politiniais standartais. Gaila, kad pats straipsnio pobūdis ir tonas mažai ką bendro su literatūriniu vertinimu teturi, o jo premisos ar išvados arba visai klaidingos arba veik nieku neparemtos.

Gediminui Galvai, atrodo, nepatinka, kad Bieliauskas „negerovių išpažinime „nėra pirmutinis". (Lyg autorius būtų kur nors šituo pasigyręs!). Jis teigia, kad romane „autorius bandė išskleisti *savo* tezes" ir kad tas „bandymas nepavyko" (pabraukta cituojant). Kokias tezes? Kodėl nepavyko? — G. Galva nepasako. „Keistas romano pavadinimas, dar keistesnis rašymo būdas, primenąs sąvelas ‚bytnikus': didelėje raudonoje paklodėje kreida rašomas didelis minusas prieš mažą nulį", — nušneka Galva. „Komunistinių tezinių romanų rašytojas užsidėjęs egzistencializmo, nihilizmo ir absurdo šarvus, atsargiai duria komunizmui".

Pavadinimas, tiesiogiai kilęs iš viršininko žodžių, kuriais jis apibūdino Sėliui pavestą bylą, netiesiogiai Sėlį privedusią prie jo gyvenimo persvarstymo, nėra ne tik keistas, bet net

labai logiškas ir daug pasakąs. Dar logiškesnis yra Bieliausko „rašymo būdas", nors ir čia jis „nėra pirmutinis". Tiesa, kai kurie ryškesnieji vadinamosios Beat Generation grupės atstovai (Jack Kerouac, William Burroughs) naudojo sąmonės srauto metodą savo beletristikoje, tačiau niekur nematyti, kad jie būtų darę bet kokios įtakos Bieliauskui. (Jam prieinamus ir jį įtakojusius autorius — James Joyce, Marcel Proust ir kt. — labai teisingai išvardina savo straipsnyje E. Bukelienė, niekur svetimų įtakų neužgirdama, bet pripažindama, kad „tradicijų perėmimas yra dėsningas reiškinys literatūros procese"). Bet iš kur čia Galvai pasivaideno egzistencializmo, nihilizmo ar netgi absurdo „šarvai", — manau tik jis vienas ir tegalėtų atsakyti. Tąja pačia logika Bieliauskui būtų nesunku primesti ir klasicizmo, romantizmo ar natūralizmo „šarvus".

Visa tai „įrodęs", Galva jau nesivaržydamas Bieliauską nurašo į nuostolius: „A. Bieliauskas nėra nei mąstytojas, nei psichologas. Jis atliko užsakytą darbą, vaizduojantį komunistą ‚didvyrį' trupinantį Stalino statulas..." Kad Bieliauskas nėra psichologas tiesiogine prasme, o rašytojas, žurnalistas, redaktorius, G. Galva neabejotinai žino, bet, darydamas sugestiją, kad romanui trūksta psichologinio pagrindo, jis tai turėtų įrodyti; kitaip tai tebus tuščias apkaltinimas. Apie Bieliauską — „mąstytoją" spręsti romanas neduoda nė mažiausio pagrindo. Didvyriu (nei kabutėse, nei be jų) Sėlis niekur nėra vaizduojamas ir Stalino statulų jis netrupina nei tiesiogine, nei netiesiogine prasme. Kad *Kauno romanas* buvo užsakytas, manau, irgi tik Galva težino.

Bent pusėje recenzijos G. Galva įrodinėja, jog kelių sakinių dedikacijoje surašyti „autoriaus šūkiai nesutampa su proletariato revoliucijos siekimais". Pirmiausia: toje dedikacijoje nė su žiburiu jokių „šūkių" nerastum. Antra: jeigu tokie šūkiai ten ir būtų, kodėl Galvai taip jau parūpo, kad jie su kuo nors sutaptų? Koks pagaliau tikslas nagrinėti ir vertinti knygos dedikaciją?

Pacitavęs daugiau negu puslapį iš romano pradžios G. Galva nusprendžia, kad tai „tuščiažodžiavimas", kad „autorius maivosi" ar net nori „girtą vaizduoti". Ir viskas. Gerai, kad dar yra citata, kuri kalba pati už save, kurią paskaitęs kiekvienas šiek tiek literatūroje praprusęs gimnazistas galės susivokti, jog čia maivosi ar nori ką tai vaizduoti ne knygos autorius, o recenzentas, besistengdamas skaitytojui primesti nieku nepagrįstą savo teigimą.

Per visą savo ilgoką recenziją G. Galva romano veikėjų mintis, ydas, veiksmus tapatina su autorium, gale prieidamas

išvados, jog „autorius savo silpnybėmis susirikiuoja su Sėliu“. Visas recenzijos sukirpimas primena sovietuose „kulto“ laikais vartotą, o kartais ir dabar tebevartojamą šabloną: dėl aprašytosios ir neaprašytosios aplinkos kaltas autorius ir jeigu ji, saugok Viešpatie, nėra tokia, kokios iš ankščiau reikalaujama, — kūrinys nieko nevertas nė literatūriniai.

Kauno romanas, manau, užsitarnauja sąžiningesnio įvertinimo.

Titas Guopis

LITERATŪRINIAI DEBIUTAI LIETUVOJE

Vilniškė grožinės literatūros leidykla Vaga jau antri metai iš eilės išleidžia po stambų pradedančiųjų rašytojų poezijos ir beletristikos rinkinėlių aplanką, pavadintą *Pirmąja knyga*. Tokiu būdu skaitančiajai visuomenei buvo pristatyti 1966 m. Sigitas Geda, Eugenijus Ignatavičius, Leonidas Jacinevičius, Jonas Strielkūnas, Saulius Šaltenis ir Bitė Vilimaitė, gi 1967 m. Emilija Balionienė, Alfonsas Bukontas, Juozas Glinskis, Remigijus Gražys, Ema Mikulėnaitė ir Bruno Sangis. Tuzinas debiutantų duoda dėkingą progą susidaryti kiek tikslesnį krašte priaugančiųjų rašytojų kūrybinio potencialo vaizdą ir leidžia paieškoti bendrų vardiklių.

Debiutantai bet kuriame krašte, bet kurioje srityje yra savotiškai privilegijuoti: jais daugiau džiaugiamasi, į juos kraunamos ateities viltys, jų kūryboje geruųjų pusių stropiau ieškoma, jų silpnybės lengviau pateisinamos ar atleidžiamos. Mes, egzilai, debiutantus įpratome sutikti dar plačiau išskėstomis rankomis, nes mūsuose jie kaskart retėją paukščiai. Su nemažesniu dėmesiu ir šiluma turėtume sutikti ir gimtojo krašto jaunuosius talentus, ypač žinodami, kad tenykštės literatūros kelias juo labiau nėra be kliūčių.

Priaugančiosios kartos epitetas daugumai *Pirmosios knygos* autorių visiškai tinka, nors amžiaus vidurkis kiek prašoka dvidešimt septynis metus. Grupės vyriausioji — Emilija Balionienė (g. 1931), jauniausias Saulius Šaltenis (g. 1945). Vis dėlto vyrauja tie, kurie knygos išleidimo metu buvo arčiau dvidešimties negu trisdešimties; sakyčiau, debiutantams deramo amžiaus.

Statistikon nukrypus, vertėtų pastebėti, kad iš dvylikos debiutantų moterys tesudaro ketvirtadalį, o ir jos visos... bele-

tristės. Tuo būdu, nors visi debiutuoją poetai yra vyrai, *Pirmoje knygoje* beletristika „vyrauja" 7 : 5 santykiu. Abu šie faktai griežtai priešingi mūsų egzilinės literatūros padėčiai ir tendencijoms.

Akyliau sekusiems tenykštį kūrybinį judėjimą veik visų *Pirmosios knygos* poetų vardai bus jau girdėti: jie daugiau rašė mus dažniau pasiekiančioje kultūrinėje periodikoje, metraščiuose ar antologijose. Visus penkis 40 - 50 puslapių rinkinėlius vartant, pirmiausia krinta į akis formos įvairumas. Kiekviename jų yra įvairiapėdžių, griežtai rimuotų ir visiškai nerimuotų klasiškų ketureilių posmų, simetriškos ir palaidos konstrukcijos eilėraščių. O tai irgi priešingybė mūsų jaunosios kartos poetų kūriniams, kurie per dažnai, atrodo, tempiami ant vieno kurpalio. Iš bendrųjų tematinių motyvų dažniau pasikartoja meilė žemei, tikėjimas žmogumi, jo progresu. Pasitikėjimas savimi („Mylim tėvus, bet praaugsim..." — Remigijus Gražys), šviesus žvilgsnis ateitin irgi yra bendros nuotaikos visiems debiutantams, gal dėl to, kad jos iš viso yra jaunam amžiui charakteringos:

Mes be galo norim tapt rytojum,
Nors atbūti šią dieną dar reikia.
(Jonas Strielkūnas)

Kūrybine jėga kiek išsiskiria Sigito Gedos rinkinėlis *Pėdos*. Bene charakteringiausi jo bruožai yra laisvumas, mosto platumas, sugebėjimas keliais parinktais žodžiais ar sąskambiais atskleisti veik panoraminį vaizdą:

Buvau į Lietuvą išėjęs.
Ten paukščiai, moterys ir vėjas. (33)

Jo eilėraščiai impresionistiški: skirtingi vaizdai, įspūdžiai, nuotaikos — kraunami vienas ant kito be pereinamųjų spalvų, be juos logiškiau apjungiančių niuansų. Gedos žodis dažnai žalias, nenušlifuotas, sakytum, net stačiokiškas ar grubus, bet kaip tik dėl to ne kartą jis skamba natūraliai, pagaunančiai:

Arkliai siūbuoja žalią horizontą,
Stačiom galvom iš žemės lenda vyturiai,
Išsiskėtė beržai
Ir laukia žalio žaibo. (45)

S. Geda, nors ir drąsesnis bei formomis įvairesnis, nėra stiliaus ar detalės meisteris, neieško originalesnių sąskambių, dažnai rimuodamas asonansais (jų retkarčiais nevengia J. Strielkūnas ir kiti), tame pačiame eilėraštyje maišydamas rimuotus

ir nerimuotus įvairiapėdžius posmus. Jis kalba kasdieniškais terminais, realistiškais žodžiais, šalia kosmoso ir raketų statydamas karves ir arklius. Jo metaforos, palyginimai irgi perdėm „žemiški", kasdieniški: „Akmenys tarsi kiaušiai dažyti" (11), „Traktorius kaip tarakonas" (18), „reikalingas kaip šaukštas" (43), ir t. t. Bėda tik, kad per didelė drąsa ir pasitikėjimas ne kartą jauną kūrėją veda į paprasčiausią nerūpestingumą: ne vieną Gedos eilėraštį margina nejaukios proziškos seklumos.

Nuotaikomis ir polėkiu Gedai artimiausiu laikyčiau Alfonsą Bukontą, nors jis savo *Slenkančių kopų* rinkinėlyje žymiai santūresnis ir nuosaikesnis forma ir eilėdara. Jis kalba daugiau, bet taipogi rodo daugiau rūpesčio žodžio parinkime ir jo pavartojime. Tačiau ir jis sugeba kalbėti prasmingomis metaforomis, universaliais simboliais, nuotaikingais įvaizdžiais. Bukontas turi lakią vaizduotę ir ją efektingai demonstruoja:

Medžius, turbūt, išgalvojo paukščiai
Savo namams ir aerodromams
Arba jie — likimo linijos
Ant geltono vasaros delno. (10)

Bukontas dažniau bando ir plačiau užgriebti epochos dvasią, kas jam geriausiai pavyksta trumpoje baltomis eilėmis parašytoje baladėje „Gaudžia pušų varpinės", kurioje sukrečiančiai pavaizduotas masinis sušaudymas.

Kada poetas nebesitenkina vien savo išgyvenimų ar nuotaikų atskleidimu, kada jis skaitytojui nori įsakmiai įpiršti mintį ar moralą, nors tai būtų šitokių išgyvenimų logiška išdava, poetui atsiranda pavojus tapti paprasčiausiu pamokslininku - moralizuotoju. Šitokio pavojaus gana dažnai neišvengia *Krypčių* rinkinėlio autorius Bruno Sangis. Pritrūkęs metaforinės jėgos, o gal jąja per daug nepasitikėdamas, jis kartais griebiasi liepiamosios nuosakos arba pasakėčiai būdingo aiškesnio savo minties suformulavimo paskutiniame eilėraščio posmelyje. Šitą jo polinkį itin vaizdžiai jau ir pačiu pavadinimu nusako eilėraštis „Ką aš pasakyčiau vaikams, jeigu būčiau aritmetikos mokytojas".

Bruno Sangis yra intelektualus poetas. Jis nevengia savo eilėraščių pamarginti kasdieninėje kalboje mažiau tevartojamais specifiniais terminais, posakiais, tikriniais vardais. Jo poezijoj netrūksta savotiškų mįslių, kurias tiksliai įminti tesugebėtų nebent patsai poetas. Polinkis į per didelį abstraktumą debiutantui yra pavojingesnis negu pripažintajam, nes galimybė likti be auditorijos, dar jos nespėjus tinkamai prisivilioti, gana reali.

Intymumas poezijai nėra yda. Juk daugelis poeziją ir va-

dina „širdžių kalba". Tačiau, kad poeto intymių nuotaikų niuansai neliktų įdomūs vien pačiam poetui, juose privalo atsispindėti ir universalaus žmogaus bruožai. Vargu skaitytojas bus sudomintas poezija, kurioje jis neįstengs rasti nei dalelės savęs, kaip žmogaus. Tokios mintys ypač dažnai kyla skaitant Remigijaus Gražio rinkinėlį *Pievas — žalias planetas*. Ryškiausias jo bruožas — egotistiškumas. „Aš" ir „mes" yra per daug dažni ir įkyrūs jo eilėraščių herojai. Pabrėžtinas noras skaitytoją įtikint, maždaug kad „Aš ne toks, mes kitokie", jį veikia kiek atstumiančiai.

Gražio poezija kartais gerokai naivi, dirbtina, su ryškia banalumo doze. Ne vienam skaitytojui ji, manau, primins moksleiviškus laikus, su jų kiek šabloniška melancholija, tipiškai manieringu laiko ir aplinkos pajutimu: kažkas eis... nueis... nebegrįš..., kažkas pasivėlins..., o aš liksiu svetimas ir vienas. Tuos „senus, gerus laikus" atliepia ir patys geriausi Gražio posmai:

Atsisveikinant veidą aplijo
Tavo sunkūs geltoni plaukai. (14)

Iš visų čia aptartųjų poetų, kiek iš aplankuose duodamų biografinių žinių matyti, vien Bruno Sangis tėra „praktiškosios" specialybės atstovas — inžinierius. Visi kiti studijavę istorijos - filologijos fakultetuose, kur turėjo progų susidurti su istorine literatūros meno raida ir susidaryti pakankamą akiratį. Visa tai atsispindi ir jų kūryboje. Vienintelis „savamokslis" poetas, gyvenimo ir kūrybos mokyklą išėjęs „rajoninių laikraščių redakcijose" yra Jonas Strielkūnas, debiutuojąs *Raudonų šermukšnių* rinkinėliu. Biografines žinias čia iškeliu dėl to, kad jos padeda suprasti didesnį Strielkūno prisirišimą prie tvirčiau nusistovėjusių formų, reiškiančių didesnę pagarbą mūsų literatūros tradicijai.

Strielkūnas mėgsta muzikalumą, žaidimą sąskambiais. Ritmas, rimas, simetrija, harmonija Strielkūnui yra beveik privalomi poezijos elementai, kuriuos jis naudoja sąžiningai ir nuosaikiai. Iš poros baltomis eilėmis parašytų kūrinėlių matyti, kad jie nėra poeto stiprybė, nors eksperimentavimas klasiškos formos rėmuose duoda itin gerų rezultatų; tai rodo vienas geriausių rinkinio eilėraščių „Artėjant miestui".

Strielkūno ydos išplaukia kaip tik iš per didelės meilės nusistovėjusiai tvarkai. Kai kurie eilėraščiai aiškiai pertempti, nenaturalūs, juose jaučiasi poza, dirbtinumas, tuščiažodžiavimas; kai kurie rimai gana banalūs, vietomis ritmui paaukojamas kirtis.

Nuotaikose Strielkūnas ramesnis, jautresnis, kartais sentimentalus ar romantiškas. Nepasiekiamo ilgesys ar prarasto liūdesys nudažo ne vieną jo eilėraščio posmą.

Jaunieji poetai iš vyresniųjų yra paveldėję išsiplepėjimo ar gražbylystės pomėgį, bet mažiau teturi kantrybės ir mažiau kreipia dėmesio į stilistinį detalių išlyginimą. Jų norą kalbėt dažnai pateisina turėjimas ką pasakyt. Jų poezija žymiai atviresnė, nuoširdesnė, drąsesnė ir universalesnė, nors gimtojo krašto meilė irgi yra aiški, kartais nusakoma ir gana rimtais, ir tvirtais įsipareigojimais:

Ir ant dangaus to pasirašom
Įsimylėjusio akim,
Kad mes neleisim šito krašto
Pavergt, parduoti ar atimt.
(J. Strielkūnas)

Ieškant nuosaikesnio perėjimo į *Pirmosios knygos* prozininkų aptarimus, logiškiausia, atrodo, būtų pradėti su grupės jauniausiuoju. Sauliaus Šaltenio *Atostogos* yra žymiai tiršėiau nuspalvintos lyriškais pasažais, sentimentaliomis nuotaikomis. „Mes visi romantikai", — taria vienas titulinės apysakos veikėjas. „Mane poetu vadina draugai, vadina visai rimtai, nesijuokdami, nors iš viso esu parašęs tik penkis eilėraščius", — pasakoja kitas apysakaitėje „Karas seniai pasibaigė"; gi šie jų charakteristikos bruožai lygia dalimi galioja ir pačiam autoriui. Šitokį įspūdį pagilina ir faktas, kad visi kūriniai, išskyrus trijų puslapių miniatūrą „Bėgimą", parašyti pirmuoju asmeniu, tipiškai dienoraštine forma, lyriniams išsiliejimams teikiančia daug dėkingų progų.

Titulinė apysaka apima pusšimtį puslapių ir yra ilgiausio metražo kūrinys abiejose *Pirmosiose knygose*. Įvykių, kartais ir pakankamai reikšmingų, čia daug, bet autorius dėmesio centre visada stovi nuotaika, įspūdis, vidinis išgyvenimas. Tačiau pagrindinių veikėjų nuotaikos Šaltenio kūriniuose keičiasi tartum kaleidoskope, kartais be regimos priežasties ar išorinio impulso. Impresionistinis rašymo būdas, kai kurie veikėjų charakterio bruožai išduoda tiesiogines ar netiesiogines Knut Hamsuno, Kellermanno ar net Janio Akuraterio įtakas. Jis mėgsta ilgą, ne visada logišką ir aiškų sakinį, mėgsta praeitį maišyti su dabartim. Šaltenis labiau linkęs į vidaus dekoraciją, negu architektūrą. Jis turi platų mostą, kurio ištesėjimui nevisada pakanka kantrybės ir susidrausminimo.

Šaltenio kūrinių veikėjai yra jaunuoliai, bebaigią antrąjį savo amžiaus dešimtmetį. Jiems būdingas ekscentriškumas, maiš-

tingumas, naujų išgyvenimų, taipgi draugystės ir šilumos troškulys:

> *Nereikia daug šilumos, užtenka kibirkšties, išmestos į naktį, — tada kraujas, rodos, tampa minkštas... (33)*

Ne vien amžiumi (g. 1944) Šalteniui gana artimas ir Leonidas Jacinevičius. Jo septynių apysakaičių rinkinėlis *Miestas didelis — mažas* kiek panašus savo melancholiškomis nuotaikomis, nors jų veikėjai yra jau peržengę „teenagerių" amžių, atkakliau besiekią savarankiškumo, sakytum, jau antrojoje savo individualybės formavimo stadijoje.

Didžioji Jacinevičiaus kūrinių dalis parašyta trečiuoju asmeniu, bet didelis veikėjų panašumas tiek dialoguose, tiek ir jų potekstėse rodo, kad autoriui ne visada įmanoma juos visiškai atsieti nuo savęs ir atsistoti objektyvaus stebėtojo pozicijoje. Vis dėlto aplinkos ir savo veikėjų dvasinio stovio aprašinėjimams autorius skiria žymiai daugiau vietos, negu tiesioginiam veiksmui.

Jacinevičiaus apysakaitės savo konstrukcija gana vieningos. Jų centre visada stovi vienas įvykis, nekasdieniškas, — ne tiek savo pobūdžiu, kiek autoriaus jam skirtos simbolinės reikšmės prasme. Autoriaus pastangas šiąja kryptimi bene geriausiai pateisina „Sugrįžimas sekmadienį", kur aiškiau jaučiama nejučiomis kylanti įtampa, apvainikuojama stipriau psichologiškai pagrįsta netikėta pabaiga. Nubraukus bereikalingos butaforijos perteklių, žymiai pagerėtų ir „Paskutinis pitekantropas".

Dar daugiau romantiško atspalvio turi Emos Mikulėnaitės septynių dienoraštinių apysakaičių rinkinys *Ateis lietus*. Bent šešios jų parašytos pirmuoju asmeniu. Dažnas pasakos, sapno, svajonės maišymas su realybe autorės romantinį polinkį dar labiau pabrėžia. Saldžiai sentimentalus stilius primena tipiškus moksleivių ar jaunimo žurnaluose dažnai užtinkamus prozos kūrinėlius, kas reikštų, jog ryškesnio savo kūrybinio veido Mikulėnaitė dar neturi.

Šaltenio, Jacinevičiaus ir didžiąja dalimi Mikulėnaitės kūrinių veiksmas vyksta veik išimtinai miestiškoje aplinkoje, o veikėjai yra maždaug autorių amžiaus žmonės. Tematiškai jiems kontrastiškas Eugenijaus Ignatavičiaus apsakymėlių rinkinys *Sekmadienio pieva*, veiksmu mus nukelia provincijon.

Ignatavičius, atrodo, gerai pažįsta mūsų klasikų - buitininkų literatūrines tradicijas, kuria jų šablonu, kasdieniniuose įvykiuose ieškodamas gyvenimo tiesos ir išminties. Visi jo apsakymėliai parašyti trečiuoju asmeniu, ir juose autorius nors yra ir akylas, bet taipgi ir atokus stebėtojas. Toks autoriaus požiūris

jau duoda perspektyvą ir įgalina jį įvesti nors ir keletą veikėjų lygiomis teisėmis, kurti tipus ar charakterius, kontrastuoti, natūraliai gilinti įtampą.

Ignatavičiaus veikėjų dialogai žymiai įvairesni ir spalvingesni; jų kalba vietomis skamba gana autentiškai. Šitomis dorybėmis, o taipgi ir kompozicija, iš kitų išsiskiria jauki ir šilta noveliukė „Rūgštelės po sniegu". Natūralu, kad Ignatavičiaus, kaip vyresnio amžiumi, gabaluose keletą kartų iškyla ir vėliausiųjų partizaninių kovų nuotrupos. Bent keturiose jų užsimenami „banditai" ar „tie iš miško", nors negalima sakyti, kad tose užuominose autorius būtų ryškiai tendencingas ar stovėtų griežtesnėje prokuroro - propagandisto pozoje. Beje, šią tematiką kiek stipriau paliečia ir Mikulėnaitės apsakymėlis „Kam statomi paminklai". Iš visų debiutantų stiliumi ir tematika Ignatavičiui artimiausia yra vyriausioji Emilija Balionienė. Jos apysakaičių rinkinio *Palaukių vasaros* turinį sudaro tolimesnės provincijos, o dar dažniau kolūkio buitinė kronika, su fermomis, brigadininkais, darbadieniais ir kitokia jų „egzotika". Neskaitant poros smulkesnių vagysčių ar užsimotos, bet neįvykdytos svetimoterystės, gyvenimas ten plaukia ramiai, be didesnių problemų. Taip jis Balionienės ir pasakojamas: šiltai, lengvai, nestokojant sąmojaus, veik feljetoniškai. Autorė savo veikėjus, atrodo, gerai pažįsta, supranta jų galvoseną, būdą, kalbą ir iš viso jų gyvenimą piešia su meile ir įsijautimu.

O vis dėlto ir Ignatavičius, ir Balionienė per daug „buitiški". Jų kūryboje per maža individualumo. Nuo Valančiaus iki Cvirkos panašiai rašė ne vienas mūsų prozininkas ir tik retam jų pavyko aukščiau vidurio pakilti. Jų kūriniuose trūksta įvykio, kuris pilnai atskleistų ir parodytų žmogų, ne paviršutinišką, aprašomųjų įtarpų detalėse paskendusį, bet su charakteriu, su vidumi, su universaliais žmogaus siekimais ir rūpesčiais. Žymiai daugiau to individualumo parodo, o ir savo veikėjuose sugeba atrasti trečiasis buitiniai realistinės krypties atstovas Juozas Glinskis rinkinyje *Verdenėse*. Jo kūrinėlių veikėjai jau yra sau žmonės, o ne autoriaus įrankiai. Autoriaus jiems patikėtas problemas jie sprendžia pagal savo būdą ir logiką. Net ir monologiniuose gabaluose — Pradėtas dienoraštis, Pasiklausk ežerėlio, Išbandymų naktis — autorius sugeba save išjungti, leisdamas patiems veikėjams ir pristatyti, ir spręsti savo bylą. Paskutiniosios dvi novelės, atpasakotos senų ūkininkių lūpomis, skirtinos prie geriausių *Pirmųjų knygų* beletristinių kūrinių. Charakterių atskleidimui čia daug gelbsti ir neeilinės problemos: ūkininko užsigyvento turto nusavinimas ar bandymas priešų apsuptam, gyvybe rizikuojant, gelbėti sunkiai sužeistą kareivį.

Problematiškai šviežias ir „Pradėtas dienoraštis", atskleidžiąs „besprizorniko" vidaus pasaulį ir, matyti, taikytas „padoriai visuomenei" pašokiruoti. Jis, be kita ko, ryškiausiai parodo ir autoriaus požiūrio visapusiškumą. Apysakaitė „Užpustytoje pirkioje", savotiškas himnas amžinybėn besiruošiančiai senajai kartai, irgi priklauso prie geriausių prozinių gabalų.

Glinskio kalba (ypač monologiniuose kūriniuose) puošni, vaizdinga, lyg pasišovusi nenusileisti geriausios Vinco Krėvės buitinės prozos tradicijai.

Gražbylystės pomėgis mažiausiai charakteringas jauniausiajai „švelniosios lyties" atstovei Bitei Vilimaitei (g. 1943). Jos dėmesio centre visada stovi įvykis, kurį ji bando galimai visapusiškiau atskleisti. Bitė Vilimaitė vengia sentimentalumo ar retorikos, duoda daug (kad ir ne tokio spalvingo) dialogo ir žymiai daugiau rūpinasi savo kūrinių konstrukcija. Veik visą dešimtį *Grūdų miestelyje* sutelktų dalykėlių būtų galima pavadinti miniatiūrinėmis novelėmis arba „noveletėmis".

Kiekvienas Vilimaitės kūrinys sąmoningai vedamas į užsibrėžtą atomazgą, netikėtą atradimą, naują patirtį, kurią skaitytojas neretai išskaitęs tarp eilučių, yra priverstas susimąstyti ir ne tik suprasti, bet išgyventi ir pajusti. Iliustracijai norėčiau pacituoti trijų (mano supratimu, geriausiųjų) „novelečių" pabaigas. Pirmojoje, tik ką atsisveikinusi su mažai tepažįstamu vyriškiu, mergaitė pirmą kartą pasijunta moterimi; antrojoje — jaunas vyras, apsvarstęs savo žmonos ydas ir trūkumus, netikėtai pastebi, kad ji vistiek jam vienintelė ir geriausia, gi trečiojoje — vienu sakiniu nupasakojama savijauta žmogaus, ką tik bandžiusio kitų sąskaiton nevykusiai „pašposauti".

Didelė geltona liūtė klaidžiojo kažkur visai netoliese, ir Vikta klausėsi jos minkštų žingsnių, bijodama ir vis tiek laukdama.

(Ilgesys)

Dabar Tomas iš arti žiūrėjo į ją ir laukė šypsenos, paskui pats mėgino nusijuokti ir užsikirto — tyla atvėsino jį, ir Tomas turėjo suvokti: prieš jį ne ta, išaugusi tuopoje, saulės išpaikinta, — prieš jį moteris, mažesnė tik už meilę.

(Žmona)

Niekas į jį nežiūrėjo, ir tada Lukštas suprato, kad jis visiškai vienas troboje, pilnoje žmonių — vienas ir nereikalingas.

(Lyjant)

Šitas pastabas baigiant, reikėtų pripažinti, kad aptartieji debiutantai, nors ir stokodami iš naujų kūrėjų laukiamos žalios, gaivalingos jėgos, didesnės drąsos, aukštesnių polėkių, šviežesnės pažiūros į meną ir gyvenimą, vis dėlto padaro neblogą bendrą įspūdį.

Pats debiutantų pristatymo būdas, manau, palengvinąs pirmuosius kūrėjo žingsnius, yra (bent mums) naujas, patrauklus ir praktiškas. Nesinorėtų, kad perdėtas išviršinis knygelių „uniformizmas" uždėtų savotišką paskirų kūrėjų individualybei „P. K." antspaudą. Nesinorėtų, kad Vaga pasijustų įpareigota kasmet iškepti po pusę tuzino debiutantų, taigi, atpilti savotišką pyliavą, nebežiūrint ar būtų turinčių ką ir žinančių kaip pasakyti.

Knygelės techniškai gana švariai išleistos, su autorių fotografijomis, autografais ir biografinėmis žiniomis aplankų paraštėse, kas, žinoma, atlieka naudingą skaitytojo su rašytoju suartinimo funkciją.

Kęstas Reikalas

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai.* Atviro žodžio mėnraštis. Nr. 1, 1968 m. liepa.
2) Henrikas Antanaitis, Romas Cibas Jr., Andrius Garolis, Pajauta Pullinen, *Studijuojant Australijoj* (Sydney: Australijos Lietuvių Studentų Sąjunga, 1967).
3) Aloyzas Baronas, *Pavasario lietus.* Romanas (Londonas: Nida, 1968).
4) Viktoras Biržiška, *Dėl mūsų sostinės: Atsiminimai iš Vilniaus 1920-1922 m.*, II laida (Londonas: Nida, 1967).
5) Mykolas Drunga, redagavo talkinant K. P. Žygui ir A. Šimaitytei, *Šiaurės Amerikos Lietuvių Studentų Sąjungos 1967 metraštis* (Chicago, 1967).
6) *Film Culture*, No. 45.
7) Pr. Gaida, S. Kairys, J. Kardelis, J. Puzinas, A. Rinkūnas, J. Sungaila, *Lithuanians in Canada* (Ottawa, 1967).
8) Antanas Gustaitis, *Ir atskrido juodas varnas*, II laida (Chicago: Santara-Šviesa Algimanto Mackaus Vardo Fondo lėšomis, 1968).

9) *Jaunā gaita*, Nr. 66 ir 67.
10) Vytautas Kavolis, *Artistic Expression — A Sociological Analysis* (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1968).
11) Vytautas Kavolis, *Nužemintųjų generacija: Egzilio pasaulėjautos eskizai* (Chicago: Santara-Šviesa Algimanto Mackaus Vardo Fondo lėšomis, 1968).
12) Vytautas Kazakevičius, red., *Graži Tu, mano brangi Tėvyne*. Antologija (Vilnius: Kultūrinių Ryšių su Užsienio Lietuviais Komitetas, 1967).
13) *LSDP Užsienio Delegatūros veiklos gairės* (Londonas, 1968).
14) Czeslaw Milosz, *Native Realm: A Search for Self-Definition*, tr. by Catherine S. Leach (Garden City, N. Y.: Doubleday & Company, 1968). Autobiografiniais autoriaus europinių, jų tarpe ir lietuviškųjų, šaknų nagrinėjimas, kurio prancūziškosios laidos recenziją *Metmenys* išspausdino Nr. 11.
15) *Mūsų sparnai*, 1968, Nr. 24.
16) Putinas, *Vivos Plango* (Čikaga: Pedagoginis Lituanistikos Institutas, 1968).
17) Aleksis Rannit, *Verse an Würalt und an das geklaerte Gleichnis* (Baden-Baden: Woldemar Klein Verlag, 1960).
18) Alė Rūta, *Prisikėlimas*. Romanas (Londonas: Nida, 1968).
19) Rimvydas Silbajoris, *Russian Versification: The Theories of Trediakovskij, Lomonosov, and Kantemir* (New York: Columbia University Press, 1968).
20) Laimutis Švalkus, *Dienų sūkuriuos* (Nottinghamas: Šaltinis, 1968).
21) *Technikos žodis*, 1968, Nr. 1 ir 2.
22) *Treji vārti*, 1968, Nr. 7 ir 8.
23) Mykolas Vaitkus, *Nepriklausomybės saulėj. 1918-1940 atsiminimai*, V tomas, Pirmoji ir Antroji dalys (Londonas: Nida, 1968).
24) Bronius Zumeris, *Vilniaus kraštas faktų ir atsiminimų šviesoje*, atspaudas iš L. K. M. Metraščio III tomo (Roma, 1967).

METMENŲ ŠIMTININKAI:

33) Gintautas Vėžys

METMENŲ RĖMĖJAI (po $50.00):

Dr. Leonas Seibutis

LIETUVIŠKOJOJE VISUOMENĖJE

TARP DVIEJŲ KULTŪRŲ

Kokią įtaką gyvenamasis kraštas turi į lietuvius ateivius — vyresniosios, mūsų tėvų kartos ir į mus, jaunesniuosius? *) Kokią įtaką gyvenamasis kraštas turi į visų mūsų pasaulėžiūrą, papročius bei įpročius, politinius įsitikinimus ir galvoseną?

Ieškant atsakymo į tokius klausimus, vis dėlto turime skirti tą kartą, kuri į kraštą atvyko jau suaugusi ir subrendusi, nuo mūsų, jaunesniosios kartos, suaugusios ir subrendusios nebe Lietuvoje.

Vyresniajai kartai didžiulės praktiškos reikšmės turėjo jos daugumos ribotas vietinės kalbos mokėjimas. Šis faktas ne tik susiaurino socialinių santykių su vietiniais gyventojais galimybes, bet daugeliu atveju apribojo ir profesijos pasirinkimą naujame krašte. Teisininkai, mokytojai, rašytojai, nors ir aukštų kvalifikacijų, pilnai neįsisavinę gyvenamojo krašto kalbos, paprastai dirba darbą, kuris jų intelektualiai nepatenkina (nors, žinoma, fiziškai išsemia). Nemaža tokių asmenų dvasinio pasitenkinimo ieško, aktyviai įsijungdami į lietuvių visuomeninę veiklą. Po ilgesnio ar trumpesnio laiko nemaža tokių asmenų išmoksta vietinę kalbą ir pradeda dirbti darbus, labiau atitin-

*) Esu dėkingas Romui E. Maziliauskui už jo stilistinius patarimus, kurie man buvo naudingi 1967 m. gruodžio 29 d. Š. Amerikos Lietuvių Studentų Sąjungos suvažiavime Baltimorėje skaitytą paskaitą išplėsti į šį rašinį.

kančius jų išsilavinimą. Asmeninė išeivio karjera dažnai gali prisidėti ir prie nutautimo: gerai išsilavinęs asmuo, turėdamas atsakingą tarnybą, nebeturi laiko ir energijos aktyviai dalyvauti lietuvių visuomeninėje veikloje, ir toji veikla palaipsniui susiaurėja.

Aplamai, galime tvirtinti, kad gyvenamojo krašto įtaka į vyresniąją kartą dažniausiai būna negatyvi — krašto sąlygos išeiviui nustato veikimo ribas, bet mažai tepaliečia jo asmenybę, nes pastaroji jau būna galutinai nusistovėjusi anksčiau.

Padėtis sudėtingesnė mūsų jaunesniųjų. Mes išaugome dviejų kultūrų įtakoje („kultūrą" vartoju plačiąja, antropologine prasme). Tautinę kultūrą, žinoma, galime vertinti įvairiais požvilgiais. Čia noriu išryškinti jų tris: psichologinį, sociologinį ir intelektualinį.

Nereikia būti ortodoksiniu Freudo pasekėju, jog pripažintum, kad asmens charakterio išsivystymas labai daug priklauso nuo jo vaikystės dienų. Tėvų meilė vaikams, kaip jie tą meilę išreiškia, kiek jie duoda vaikui laisvės — visa tai turi didelės įtakos į vėlesnius vaiko charakterio ir elgesio bruožus. Šį faktą iškeliu, nes vaikai labai skirtingai auklėjami įvairių tautų šeimose.

Vienas ryškiausių skirtumų tarp lietuviškų (ir aplamai rytų Europos tautų) ir amerikietiškų bei angliškų šeimų yra lietuvių tėvų nebijojimas savo meilę vaikams išreikšti atvirai ir be varžymosi, kas pasireiškia tokiais paprastais veiksmais, kaip glostymu, pasisodinimu ant kelių ir pan. Tokie reiškiniai daug retesni Anglijoje ar Amerikoje. Be to, lietuviškoj šeimoj į vaiką aplamai kreipiama daug daugiau dėmesio, ir spėčiau, kad lietuvis vaikas daugiau išlepintas. Psichologų nuomone, toks tėvų elgesys vaikus padaro prieraišesniais — paklusnesniais, su didesniu palinkimu paklusti tėvų norams ir skaitytis su jų nuomone.

Ar čia kartais neturime paaiškinimo, kodėl lietuviškas jaunimas, aplamai kalbant, yra savo tėvams paklusnesnis už amerikiečių arba anglų jaunimą ir, palyginti, konservatyviau nusiteikęs? Yra, žinoma, ir daugiau visokių žymių, kurios lietuviškas šeimas išskiria, o, apskritai paėmus, gal mes nuo savo nelietuvių bendraamžių daugiausia ir skiriamės psichologiniu požvilgiu.

Sociologiniu lietuviškumo požvilgiu vadinu dalyvavimą lietuviškoje visuomenėje, įsijungimą į lietuviškas organizacijas, lietuviškų parengimų lankymą, draugavimą su lietuviais ir panašiai. Pažymėtina, kad, išskyrus mažas išimtis — pavyzdžiai, Šiaurės Amerikos Lietuvių Studentų Sąjungą arba Santaros-Šviesos Federaciją, — lietuviškoji visuomeninė veikla Amerikoje yra arba vyresniosios kartos vadovaujama, arba tęsiama senesniosios kartos pasaulėžiūriniuose rėmuose. Pastarojoje grupėje

turiu galvoje tokias organizacijas, kaip skautus, ateitininkus, studentų korporacijas. Anglijoje vienintelė lietuvių jaunimo organizacija yra skautai, bet jie pastaruoju metu teapjungia vaikus. Suaugusieji lietuvių skautų vadovai Anglijoje yra pasišventę, daug darbo ir laiko paaukoja savo skautiškajai veiklai. Tačiau, kai vaikai išauga į jaunuolius, jie kultūriniai ir intelektualiniai dažnai gerokai nutolsta nuo savo skautiškųjų vadų, kurių akiračiai nėra išsiplėtę per pastaruosius 20 metų, o todėl jaunimas savaime nutolsta ir nuo skautų organizacijos.

Kyla klausimas, ar tokia padėtis lietuviškame visuomeniniame gyvenime ideali? Ar nekyla pavojus, kad vertybės ir idealai, kurie jaunimui skiepijami, ne visuomet turės aiškaus pritaikymo dabartiniame pasaulyje? Ar ne per mažas dėmesys skiriamas svarbiom visuotinėm šių dienų problemom, pavyzdžiui, kai kuriuose kraštuose gresiančiam badui?

Tur būt, dauguma vyresniosios kartos išeivių tebegyvena užsidariusi laiko ir kultūros prasme apibrėžtame gete. Jų nusistatytieji lietuviškosios veiklos ir jaunimo organizacijų rėmai yra kraštutiniai etnocentriniai. Tuo tarpu jaunimas auga, bręsta ir yra auklėjamas atviroje, pluralistinėje anglų arba amerikiečių visuomenėje, kurioje *siauras* etniškumas jau seniai atmestas. Tokiu būdu savarankiškai protauti pradedąs lietuvis jaunuolis išeivijoje savaime patenka į įtampą tarp siauro savo tėvų etnocentrizmo ir savo gyvenamosios aplinkos gyvenimiškųjų problemų. Jaunimo vadovai ir vyresnioji karta iki šiol, atrodo, aplamai nesugebėjo praktiškai išspręsti jaunime iškylančio susikirtimo tarp ištikimybės lietuvybei ir atvirumo tarptautiškumui. Aišku, kad toks sprendimas nėra lengvas, bet iki šiol, atrodo, vis dar pasigendame rimtų pastangų jį surasti.

Vyresniosios ir jaunesniosios kartos santykiavimas mūsuose vis dėlto gerokai skiriasi nuo tokio pat santykiavimo anglų ar amerikiečių visuomenėse. Ypačiai į akis krinta didelis vyresniųjų nenoras jaunesniųjų laikyti pilnateisiais visuomenės nariais. Jei į kokią valdybą ir patenka jaunesnis asmuo, tai dažniausiai kaip „jaunimo atstovas". Tuo tarpu 24 ar 25 metų asmenys, išrinkti į JAV ar Britanijos parlamentus, atstovauja ne „jaunimui", bet visiems savo rinkiminės apylinkės piliečiams.

Manau, kad tokios mūsų vyresniųjų nuotaikos turi dvi priežastis. Vyresniesiems didelės reikšmės turi faktas, kad asmuo išaugo ir gyveno Lietuvoje — su juo tada, sakysim, galima pasidalinti anų laikų prisiminimais. Dėl to pasąmonėje išsivysto pažiūra, kad tie, kurie Lietuvos nebeprisimena, arba joje visai nėra gimę, neturi pilnų teisių lietuviškose organizacijose perimti atsakingų pareigų. Be to, prisimintina, kad Lietuvoje po

1926 m. nebebuvo demokratinės santvarkos. Tie, kurie subrendo Smetonos prezidentavimo laikais ir sutapo su tautininkų idėjomis, visiškai natūraliai galvoja paternalistinėmis kategorijomis. Sakykim:

— Mūsų jaunimą reikia globoti ir jam visokeriopai padėti, bet, žinoma, jis dar daug ko turi išmokti. Turime jį po truputį ruošti, kad po kelerių metų, kai mes jau būsime visiškai susenę, jis galėtų perimti mūsų pareigas...

Nežiūrint, kiek kritikos verta išeivių lietuvių visuomeninė veikla, manau, kad jaunesniajai kartai sociologinė lietuviškumo dimensija pati svarbiausia ir reikšmingiausia. Tik bendraudami su kitais lietuviais galime išvystyti savo lietuvišką sąmoningumą ir tapatybę. Neatsitiktinai daugeliui dalyvavimas lietuviškame visuomeniniame gyvenime sudaro kriterijų, apsprendžiantį, ar asmuo „geras lietuvis". Jaunesniajai kartai įsijungimas į lietuvišką visuomeninę veiklą ypačiai reikšmingas, nes mes visai laisvai galime pasirinkti, kaip paskirstyti savo laiką tarp lietuviškos ir nelietuviškos visuomenės; tuo tarpu mūsų tėvai tokio pasirinkimo visiškai neturi, arba tik labai ribotame laipsnyje.

Lietuvišką sąmoningumą gaudami iš lietuviškosios visuomenės, nebūtinai turime sutikti, kad tos visuomenės daugumos politiniai ir ideologiniai įsitikinimai iš tikrųjų ir apsprendžia asmens lietuviškumą. Norėčiau čia paminėti klausimą, kurį iškėlė Londono savaitraščio *Europos lietuvio* bendradarbis R. E. Maziliauskas:

> *Prileiskime du subendrintus atvejus, pagrindan paėmę po kelias Lietuvos ir užsienio lietuvių biografijas. Pirmasis mūsų jungtinis asmuo būtų Sovietų Sąjungos komunistų partijos narys, čekistas, 1941 metais talkininkavęs lietuvių trėmimui į Sibirą, po karo kovojęs su Lietuvos partizanais, gal būt, asmeniškai ne vieną jų užmušęs. Šiandieną jis valdininkauja Vilniuje, jo vaikai visi puikiai kalba lietuviškai, jaučiasi lietuviais, yra vedę lietuvaites ir, tur būt, save laiko komunistais.*
>
> *Antrasis toks mūsų dirbtinis asmuo gyvena užsienyje, yra buvęs aukštas nepriklausomosios Lietuvos valdininkas, bet ir išeivijoje, palyginti, pasiturinčiai įsikūręs. Jis išeivių visuomenėje yra gerbiamas asmuo, įvairiuose minėjimuose pasakąs po labai skambią, labai patriotingą kalbą. Lietuviškų knygų jis jau seniai nebeperka, tikėdamasis, kad leidėjai, matyt, jo buvusiųjų nuopelnų sąskaita knygų jam veltui atsiųs. Jo vaikai kalba tik gyvenamojo krašto kalba,*

bendrauja vien su vietiniais jaunuoliais ir pagaliau veda arba išteka už kitataučių.

Kuris gi iš šių dviejų mūsų apibūdintų, bet, deja, ne iš piršto išlaužtų asmenų yra lietuviškesnis, arba, veiksniniškiau išsireiškus — didesnis „tautinės drausmės" puoselėtojas? Ar tas, kurio lietuvybė nebegrįžtamai išnyks kartu su jo biologine mirtim, ar tas Lietuvos nepriklausomybės priešas, kurio vaikai ir vaikaičiai bus ir jausis lietuviais?

Prieinu prie intelektualinės lietuviškumo dimensijos, kuri, žinoma, labai artimai susieta su sociologine, nes intelektualiniai interesai tiesiogiai paveikia ir visuomeninės veiklos turinį.

Jaunesniosios kartos intelektualinius akiračius suformavo gyvenamojo krašto mokyklos, universitetai, laikraščiai, televizija, knygos. Mūsų dauguma daug tiksliau ir laisviau vartoja gyvenamojo krašto kalbą. Penkioliktajame Šiaurės Amerikos Lietuvių Studentų Sąjungos suvažiavime atlikto sociologinio apklausinėjimo duomenimis, 1965 m., 45 % studentų nebuvo skaitę nė vienos lietuviškos knygos, o daugiau kaip 10 lietuviškų knygų tebuvo skaitę 2 % apklaustųjų. Turėdamas galvoje apklausinėtųjų studentų akademines karjeras, tikiu, kad angliškų knygų jie daug daugiau yra skaitę!

Minėti skaičiai aiškiai rodo, kad jaunesnės kartos tikslios, sistemingos Lietuvos istorijos ir aplamai kultūros žinios labai ribotos, ypačiai prisiminus, kad rimtos medžiagos apie Lietuvą anglų kalba turime itin nedaug. Tokia padėtis sudaro pavojų, o gal ir užtikrina, kad mūsų lietuvybės klausimų supratimas nėra savarankus, bet didele dalim priklausąs nuo to, ką mes iš vyresniųjų išgirstame pasikalbėjimuose, minėjimuose, paskaitose. Tačiau toks informavimasis per tarpininkus negali sudaryti tvirto intelektualinio pagrindo mūsų lietuviškumui, kuris būtinas rimtam ir kritiškam lietuvybės problemų svarstymui. Nesakau, kad visi turime pareigą šiais dalykais domėtis, bet noriu pabrėžti, kad lietuvybės (kaip ir visais kitais) klausimais pareikštos nuomonės maža ko vertos, jei jos nėra pagrįstos plačiu žinojimu.

Ligi šiol rašiau apie įtakas, kurios mažai priklauso nuo gyvenamojo krašto specifinių bruožų, t. y., apie įtakas, kurios lietuvius vienodai veikia Amerikoje, Anglijoje ar kur kitur. Betgi kiekvieno krašto individualūs bruožai taipogi tiesiogiai paveikia jo gyventojus, neišskiriant nė lietuvių ateivių.

Šiame kontekste noriu iškelti faktą, kad Amerika yra kraštas, kuriame gabus ir energingas asmuo turi ypač palankias są-

lygas pasiturinčiai — arba bent patenkinamai — įsikurti. Iš kitos pusės, Amerikos darbdaviai nekreipia didelio dėmesio į asmens socialinę klasę ar tautinę kilmę. Gabus asmuo čia gali lengvai iškilti ir gauti atsakingą tarnybą, nors jis ir nelankė Ivy League universiteto ir jo protėviai į Ameriką neatvyko „Mayflower" laivu. Manau, kad tokia padėtis žymiai palengvino lietuvių įsikūrimą Amerikoje, ir dideliam energingų bei darbščių lietuvių skaičiui čia pasisekė neblogai įsikurti.

Anglijoje uždarbiai aplamai žemesni kaip Amerikoje, bet svarbiausia — socialinė stratifikacija Anglijoje žymiai ryškesnė. Kokį žmogus turi akcentą, kas jo tėvai, kokią mokyklą jis lankė, — visa tai Anglijoje turi didesnės reikšmės negu Amerikoje, nors politinės nuotaikos Anglijoje aplamai kairesnės negu Amerikoje. Išvada — Anglijoje įsikūrusiems svetimšaliams sunkiau prasilaužti į atsakingas tarnybas arba stambesnio masto komercinę veiklą.

Amerikoje, be to, *visi* ateiviai daug greičiau asimiliuojasi, t. y., suamerikonėja, nei kituose kraštuose — tai, matyt, jau laikytina savotiška amerikietiškosios visuomenės specifika. Manau, kad dėl šių ir eilės kitų priežasčių Amerikos lietuviai rodo daug didesnį palinkimą pritarti savos gyvenamojo krašto politikai ir ekonominei santvarkai, palyginus su Anglijos lietuviais. Nenagrinėsiu, ar toks pritarimas iš tikrųjų pateisinamas. Teiškelsiu tokio pritarimo pasekmes, kiek tai susiję su Amerikos lietuvių pažiūromis į Lietuvos problemas.

Pirmiausia, Amerikos lietuviuose vyrauja tendencija galvoti, kad pagrindiniai JAV užsienio politikos tikslai ir tų tikslų siekimas vienu ar kitu būdu derinasi su Lietuvos ir lietuvių tautos interesais. Tokios tezės priėmimas labai supaprastina politinį galvojimą. Panašiai kaip vienas garsus amerikietis kartą pasakė: „What is good for General Motors is good for America", lietuvis, šią tezę priimdamas, gali teigti: „Kas naudinga Amerikai, naudinga ir Lietuvai".

Skaitytojams gal kyla klausimas, kodėl dar nepaminėjau pagrindinės priežasties, dėl kurios išeiviai lietuviai taip stipriai pritaria Amerikos užsienio politikai. Juk daugelis galvoja, kad JAV politika mums palanki, nes esanti griežtai antikomunistinė. Kad toji antikomunistinė Amerikos politika susilaukia daugumos Amerikos lietuvių pritarimo — neginčijama. Tačiau užsienio lietuvių spaudoje labai retai tenagrinėjamas klausimas, ar tas amerikietiškas antikomunizmas dabartinėse sąlygose iš tikrųjų suderintas su Lietuvos interesais? Tad norėtųsi šį klausimą kiek pagvildenti.

Antikomunizmo sąvoka, žinoma, gan plati ir todėl reikalinga šiokios tokios analizės. Galima nesutikti su marksizmo filosofinėm prielaidom bei tų prielaidų išvystymu; galima nesutikti su Markso ekonomine teorija ir ištisu jo kapitalizmo pasmerkimu; galima priešintis komunistinių valstybių nedemokratinėm santvarkom ir pagrindinių žmogaus laisvių paneigimui; galima prileisti, kad komunistinės valdžios vykdo arba ruošiasi vykdyti savo teritorijų išplėtimą, ir galima tokius kėslus laikyti pavojingais taikai; pagaliau galima laikyti neteisėtomis komunistinių kraštų vykdytas svetimų teritorijų aneksijas ir priverstinius komunistinės santvarkos įsteigimus svetimuose kraštuose.

Nenagrinėsiu marksizmo filosofinės sistemos arba ekonominės teorijos. Manau, kad nėra reikalo įrodinėti politinės, intelektualinės, religinės ir kitų laisvių būtinumo pilnutiniam žmogaus išsivystymui... Trumpai testabtelsiu prie dviejų pagrindinių antikomunizmo priežasčių.

Tezę, kad „komunistai siekia užkariauti pasaulį", išeivijos lietuvių dauguma priima kaip aksiomą. O jei kas ir paprašo įrodymų, tai teigiama, kad tai esanti neatskiriama komunistų ideologijos dalis, ir nurodoma, kas įvyko Rytų Europoje, Antrajam pasauliniam karui pasibaigus.

Čia pirmiausia tektų išsiaiškinti, apie kokius komunistus kalbama — rusus, kiniečius, jugoslavus, vietnamiečius?..

Visiems žinomas faktas, kad Sovietų Sąjunga ir kiti komunistiniai kraštai, ideologiniais sumetimais, tiekia nemaža ekonominės ir karinės paramos tiems kraštams, kurie jau dabar marksistinių partijų valdomi (pvz., Kubai; nors marksizmo supratimas bei įgyvendinimas Kuboje gerokai skiriasi nuo, sakykim, Rytų Europos), arba kraštams, kuriuose komunistiniai elementai siekia perimti valdžią (pvz., Vietname), o taip pat ir kraštams, kurių užsienio politika nėra palanki Vakarams (pvz., Egiptui, Sirijai).

Tokį paramos tiekimą reikia skirti nuo siekimų išplėsti *savo valstybės* teritoriją arba tiesiogę įtakos sferą, kaip tai, pvz., buvo padaryta 1939 m. sutartimi tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos dėl Baltijos valstybių ir Lenkijos pasidalinimo. Neturime rimtesnių įrodymų, kad nors vienas komunistinis kraštas dabartiniu laiku tokių siekimų turėtų (išskyrus tik Kiniją, kuri teritorines pretenzijas reiškia Indijai *ir* Sovietų Sąjungai, bei Rumuniją, kurios komunistinė vyriausybė vis dar nesusitaiko su mintimi, kad Moldavija yra prijungta prie Sovietų Sąjungos). Teritorijos arba tiesiogės įtakos sferos išplėtimas paprastai vadinamas imperializmu, o marksizmas-leninizmas apie imperializmą labai palankiai neatsiliepia.

Visi juk žinome, kad krašto valdovai nevisuomet elgiasi pagal savo „oficialią" ideologiją. Žmonija, deja, dar nepasiekė tokio išsivystymo laipsnio, kad stipresnysis nepanaudotų jėgos prieš silpnesnįjį, jei tai jam naudinga...

Lietuvos, Latvijos ir Estijos priverstinį prijungimą prie Sovietų Sąjungos turime suprasti ne kaip „komunizmo" agresyvinių tendencijų išraišką, bet kaip Rusijos valstybinių interesų stiprinimo pasekmę. Sovietų motyvai steigiant jiems palankius režimus Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje ir kituose Rytų Europos kraštuose po karo, atrodo, buvo įvairūs: ideologiniai, ekonominiai ir, be abejo, strateginiai. Neatsitiktinai Rytų Europos komunistinių kraštų didesnis savarankiškumas pradėjo reikštis, santykiams tarp Sovietų ir Vakarų pagerėjus. Šiandieną Sovietų Sąjungos įtaka Rytų Europoje (nekalbant apie Aziją!..) žymiai mažesnė, kaip prieš 15 metų.

Rumunijos pasitraukimas iš konsultatyvinės komunistų partijų konferencijos, įvykusios 1968 m. kovo mėn. Budapešte, dramatiškai išreiškė dabartinę komunistinio pasaulio fragmentaciją. Lygiai taip pat įsidėmėtinas faktas, kad iš 14 savo kraštus valdančių komunistinių partijų net šešios pakvietimo į tą konferenciją visiškai negavo, arba tokio kvietimo nepriėmė!

Suprantama, kad tie išeivijos lietuviai, kurie patys pergyveno ir gyvai tebeatmena žiaurią sovietinę Lietuvos okupaciją 1940-41 metais, į Sovietų Sąjungą žiūri, kaip į iš esmės agresyvią valstybę, nors pastarųjų 20 metų istorija tokią tezę nelabai tepatvirtina. Anų laikų įvykiai lietuvius išeivius taip stipriai emociniai paveikė, kad jiems sunku šaltai ir objektyviai vertinti dabartinį komunistinį pasaulį. Jiems sunku pripažinti, kad Stalino vadovautasis tarptautinis komunistinis monolitas nebeegzistuoja, ir jiems sunkiai suprantama, kokiu būdu asmuo gali būti įsitikinęs komunistas ir tuo pačiu metu jaučiąs savo tautos patriotas.

JAV senatorius William Fulbright, Senato užsienio reikalų komiteto pirmininkas, savo knygoje *The Arrogance of Power* (Vintage Books, 1966) rašo:

> *Komunistiniai kraštai toli gražu nėra vieningi savo siekiuose užkariauti pasaulį, bet, anaiptol, yra giliai savo tarpe susiskaldę labai skirtingomis užsienio reikalų politikomis ir labai skirtingais savo tautinių interesų supratimais. Vadinasi, jeigu nepripažinsime, kad pati komunistinė ideologija sudaro pavojų laisvosiom tautom, mes komunistinius kraštus turime vertinti pagal tų kraštų užsienio reikalų politikos agresyvumą arba švelnumą.* (81 psl.).

Didelė lietuvių išeivijos dalis nesupranta, kad mūsų, kaip lietuvių, pagrindinis priešinimasis yra ne abstrakčiai komunizmo ideologijai, bet Lietuvos okupacijai ir neteisėtam jos prijungimui prie Sovietų Sąjungos. Manau, kad komunistinės Rumunijos ir Jugoslavijos valdžios pilnai su mumis sutiktų dėl Lietuvos aneksijos neteisėtumo...

Nedemokratinę dabartinę Lietuvos santvarką, be abejo, visi smerkiame ir jai priešinamės. Tačiau nepamirština, kad šiuo atžvilgiu Lietuva visiškai nesiskiria nuo Rusijos ir kitų sovietinių respublikų. Aleksandro Ginzburgo, Jurio Galanskovo ir kitų apkaltinimas ir nuteisimas Maskvoje 1968 m. sausio mėn. mums dar kartą šiurkščiai priminė intelektualinės laisvės stoką tiek Rusijoje, tiek ir kitose Sovietų Sąjungos dalyse.

Grįžtant prie antikomunistinės JAV politikos, paminėtini du faktai:

1. Pagrindinis JAV politikos tikslas Europoje po Antrojo pasaulinio karo nebuvo *siaurinti* Sovietų Sąjungos įtakos sferą bei pakeisti naujai susidariusias pokarines tarpvalstybines sienas. Amerika tesiekė sustabdyti *tolimesnį* Sovietų Sąjungos įtakos plėtimąsi, kuris būtų pavojingas pačiai Amerikai. 1956 m. vengrų liaudies sukilimo metu Amerika savo pagalbos nepasiūlė...

2. Amerikos priešinimasis komunizmui Azijoje ir Lotynų Amerikoje nepadės Lietuvai įsigyti didesnio politinio savarankumo.

Amerikos lietuvių daugumos reakcija į Vietnamo karą yra geras pavyzdys aukščiau minėtojo jų palinkimo nekritiškai pritarti JAV užsienio reikalų politikai. Skaitant kai kuriuos užsienio lietuvių laikraščius, gaunasi įspūdis, kad per kažkokią stebuklingą metamorfozę Amerika Vietname kariauja už Lietuvos laisvę, o todėl mes visi turime šventą patriotinę pareigą pritarti Johnsono Vietnamo politikai.

Senatorius Fulbright aukščiau minėtoj knygoj apie Vietnamo karą rašo:

> *Po to, kai visa ta oficialioji retorika apie agresiją, apie laisvės gynybą, apie mūsų žodžio šventumą yra skelbta ir vėl skelbta, vis dar lieka dvi esminės priežastys mums likti Vietname, būtent, pažiūra, kad komunizmas yra pikta filosofija ir pažiūra, kad mes patys esame Dievo siųstieji keršto angelai, kurių šventa pareiga yra kovoti su piktomis filosofijomis.*
>
> *Pažiūra, kad komunizmas yra pikta filosofija, tėra iškreipianti prizmė, per kurią mes tematome savo pačių įsi-*

tikinimų atspindžius, o ne tai, kas iš tikrųjų yra. Žvelgdami per tą prizmę, mes matome vietkongiečius, kaip žiaurius žudikus, žudančius kaimų seniūnus, bet nematomas moteris ir vaikus napalmu deginančius amerikiečių lakūnus mes matome, kaip drąsius kovotojus už laisvę... mes matome Vietkongą, kaip Hanojaus marionetę, o Hanojų — kaip Kinijos marionetę, bet Saigono vyriausybę matome kaip ištikimą Amerikos sąjungininkę; pagaliau mes matome Kiniją, kuri savo dalinių Pietų Vietname neturi, kaip tikrąjį agresorių, kai mes patys su šimtais tūkstančių vyrų tesipriešiname išorinei agresijai. (107-108 psl.).

Žinoma, Šiaurės Vietnamas ir Vietkongo daliniai daug karinės paramos — ypačiai pastaruoju metu — gauna iš sovietų. Bet, jeigu vaidmenys būtų sukeisti ir rusai kiekvieną dieną bombarduotų Amerikos sąjungininką, sunku būtų įsivaizduoti, kad amerikiečiai apsiribotų karinių reikmenų tiekimu savo sąjungininkui. O jei Amerika iš tiesų tuo apsiribotų, tai, Fulbrighto nuomone, „galim įsivaizduot, kokį triukšmą sukeltų superpatriotai, vyriausybę kaltindami bailumu ir išdavyste" (122 psl.).

Rašiau apie Amerikos įtaką lietuviams, tačiau egzistuoja ir atvirkštinė įtaka. Amerikos lietuvių skaičius (priskaitant ir ankstesniuosius emigrantus bei jų palikuonis) yra pakankamai didelis per rinkimus sudaryti gan reikšmingam balsuotojų blokui. Galvoj turiu vietoves, kuriose lietuviai sudaro, palyginti, nemažą gyventojų procentą. Vietinio arba federalinio politiko palankumas lietuviams visai suprantamas, nes lietuvių balsai gali nulemti jo išrinkimą ateinančiuose rinkimuose. O palankumą lietuvių aspiracijom įrodyti ne taip jau sunku. Politikas kelis kartus per metus apsilanko lietuvių renginiuose ir pakalba apie „the Lithuanian Americans who are today among our most valued citizens". Gubernatoriai ir burmistrai Vasario 16 proga paskelbia proklamacijas. Kongreso atstovai Vasario 16 proga atitinkamą tekstą įrašo į *Kongreso užrašus*...

Anglijos ir kitų Europos kraštų lietuvių skaičius per mažas, kad galima būtų panašiai paveikti krašto politikus. Tačiau kyla klausimas, ar tie Amerikos politikų apsilankymai pas lietuvius, ar tų proklamacijų paskelbimai ir gražūs žodžiai apie Lietuvą *Kongreso užrašuose* turi kokių nors praktiškų pasekmių — ar jie nors truputį paveikia pačios JAV vyriausybės politiką?

Kai JAV užsienių reikalų ministras Dean Rusk kiekvienais metais Vasario 16 proga pasveikina Lietuvos respublikos atstovą Washingtone, be „gražių žodžių", minimas tik vienas konkre-

tus faktas, būtent, kad JAV vyriausybė vis dar *de jure* nepripažįstanti Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos. 1968 m. sveikinimo tekstas mažai kuo skiriasi nuo ankstesniųjų:

> *Penkiasdešimtosios Lietuvos nepriklausomybės sukakties proga man labai malonu perduoti geriausius linkėjimus JAV vyriausybės ir gyventojų vardu.*
>
> *Savo ilgos bei išdidžios istorijos laikotarpy lietuvių tauta ištvermingai pakėlė daugelį sunkių bandymų ir svetimųjų viešpatavimą...*
>
> *Amerikiečiai supranta ir pritaria tiems teisingiems lietuvių tautos siekimams patiems laisvai lemti savo likimą. JAV vyriausybė, ligšiol nenutrūkstamai, nuolat nepripažindama priverstinio Lietuvos prijungimo, šiuo patvirtina tikinti Lietuvos laisvo apsisprendimo teise.*

D. Britanijos užsienio reikalų ministras panašių sveikinimų Lietuvos respublikos atstovui Londone nesiunčia, bet pastebėtina, kad britų vyriausybės nusistatymas dėl Lietuvos aneksijos *de jure* nepripažinimo yra lygiai toks pat, kaip ir Amerikoje. Tokiai britų vyriausybių laikysenai *mažiausios* įtakos tegalėjo padaryti lietuvių emigrantų politinė veikla ir memorandumų įteikinėjimai. Britų užsienio reikalų politika tradiciškai daug pragmatiškesnė už JAV. Manau, kad britai Lietuvos prijungimą prie Sovietų Sąjungos *de jure* nepripažįsta dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmiausia, jie be rimto reikalo savo politika nenori išsiskirti nuo JAV linijos. Be to, britai Lietuvos ir aplamai Baltijos valstybių klausimą laiko atviru, kad jį, kaip tam tikrą derybinį argumentą, galėtų vartoti prieš sovietus platesnio masto derybose. Tačiau, kai atsiranda konkretus reikalas, britų vyriausybė *de jure* nepripažinimo klausimą labai liberaliai interpretuoja — tuo turėjome progos įsitikinti, kai iškilo Lietuvos respublikos aukso klausimas...

Būtų klaidinga ir JAV Lietuvos prie Sovietų Sąjungos prijungimo *de jure* nepripažinimo klausimą vertinti, kaip grynai idealistinį veiksmą, daromą „dėl teisybės". Lietuvių kilmės balsuotojų nuotaikos, gal būt, taip pat turi šiokios tokios reikšmės, bet svarbiausia, kad tas nepripažinimas kaip tik gražiai derinasi su antikomunistine JAV politika...

Kai viceprezidentas Hubert H. Humphrey 1967 m. gruodžio 6 d. priėmė Amerikos Lietuvių Tarybos delegaciją Baltuosiuose Rūmuose, jo kalbos turinys buvo panašus į Dean Rusko pasveikinimą:

...Kaip žinote, JAV vyriausybė atsisako pripažinti prievartinį Lietuvos įjungimą į Sovietų Sąjungą ir tebepalaiko visų Baltijos tautų apsisprendimo reikalą. Ryžtas ir pasiaukojimas, kuriuo lietuvių tauta namie ir svetur palaiko savo tautos savaimingumą didžios priešybės akivaizdoj, yra įkvėpimas laisviems žmonėms visur. Tad man nebuvo staigmena, kad ši delegacija ir Jūsų tautiečiai stovi šalia vyriausybės jos Vietnamo politikoj...

Be abejo, Alto delegacija šiais viceprezidento žodžiais jautėsi labai pagerbta, bet vis dėlto lieka abejotina, kad šis ir panašūs pareiškimai iš tikrųjų pasitarnauja lietuvių tautos interesams. Truputį ironiška, kad lietuviai, kurių tauta istorijos būvyje taip dažnai buvo didžiųjų valstybių skriaudžiama, su tokiu entuziazmu pritaria kitos mažos tautos naikinimui...

Nemažas Amerikos lietuvių skaičius sudaro ir tam tikrą pavojų. Politinėje veikloje pasisekimo kriterijai pasidaro iškreipti, nes jie dažnai nustoja bet kokio ryšio su Lietuvos ir lietuvių tautos Lietuvoje interesais. Politinės veiklos pasisekimo kriterijai telieka prasmingi tik pačios Amerikos ar Amerikos lietuvių gyvenimo kontekste. Minėjimas, girdi, pasisekęs, jei jame apsilankė žinomas JAV politikas, jei jame dalyvavo didelis lietuvių skaičius, jei minėjimas buvo aprašytas vietiniame laikraštyje ir panašiai.

Be to, Amerikos lietuvių gausumas paspartina jų dvasinį nutolimą nuo Lietuvos. Plačiai išsivyščius lietuviškam visuomeniniam gyvenimui, labai lengva pamiršti pačią Lietuvą, nebesidomėti, kaip ten dabar žmonės iš tikrųjų gyvena, kaip jie galvoja, kokie jų kultūriniai bei moksliniai laimėjimai. Dabartinė Lietuva išeiviuose netenka savo konkretumo, ji pavirsta į šešėlinę abstrakciją.

Sprendžiant iš užsienio lietuvių spaudos, domėjimosi dabartine Lietuva mūsų vyresnėje kartoje maža. Mūsų laikraščiuose žinių apie Lietuvą aplamai nedaug. Perspausdintosios iš *Eltos informacijų* dažniausiai būna su irzliu propagandiniu atspalviu, o į pačias žinias įpainioti redaktorių komentarai. Atrodo, kad laikraščių redakcijos nelabai teseka Lietuvos spaudą bei kitus informacijų šaltinius, kad savo skaitytojus galėtų savarankiškai informuoti.

Dvasinio nutolimo nuo Lietuvos geru pavyzdžiu laikau šiuos žodžius, pasakytus 1967 m. gruodžio 16-17 d.d. Vliko Seime New Yorke:

(Montrealio parodoj) ne vienas mūsų patriotas, smalsumo ir nostalgijos pagautas, susitikinėjo su iš Lietuvos at-

vykusiais stambiais Kremliaus patikėtiniais. Vliko valdyba prileidžia, kad iš tų susitikinėjimų Lietuvai naudos nebuvo.

Kodėl „smalsumas", o ne „domėjimasis", ir kodėl „nostalgija", arba, kitaip sakant, tėvynės ilgesys turėtų būti smerktinas? Nesuprantu, kokia prasme čia buvo pavartotas išsireiškimas „stambus Kremliaus patikėtinis". Jeigu suprasim kompartijos narį su atsakingom pareigom, tai dar lieka neaišku, kodėl su tokiais lietuviais asmeninis susitikimas nepriimtinas. Aplamai manau, kad į šią kategoriją daugumas iš Lietuvos atvykusių šokėjų bei dainininkų neįėjo.

Nors tai gali nuskambėti paradoksu, bet manau, kad tuose kraštuose, kuriuose lietuvių skaičius nedidelis, toks dvasinio nutolimo nuo Lietuvos pavojus žymiai mažesnis.

Tur būt, nenukrypstu nuo tiesos, manydamas, kad didelio vyresniosios kartos išeivių skaičiaus lietuviškasis galvojimas sustingo ir užsikonservavo 1940 m. birželio 15 dieną. O nuo to laiko gyvenimas juk nestovėjo vietoje. Tautos kamienas yra Lietuvoje, ne emigracijoje, ir tik pats tautos kamienas savo dabartiniais kūrybiniais laimėjimais, savo šiuo metu išgyvenama problematika, savo nuotaikomis ir savo puoselėjamomis tradicijomis, savo dabartiniu gyvenimo būdu bei stiliumi *šiuolaikinei* lietuvybei suteikia konkretų turinį, visiškai nepriklausomai nuo to, ar tas turinys mums patinka, ar ne. Šituos faktus pilnai įsisąmoninusių išeivių skaičius vis didėja, ypač tarp jaunesniosios kartos, ir, reikia tikėtis, ateityje dar didės.

Kastytis Baublys

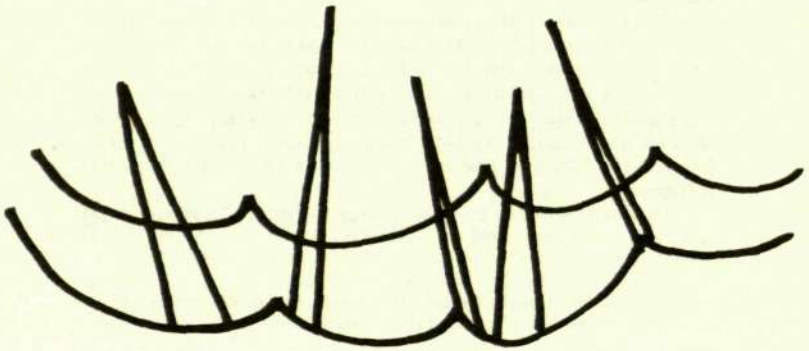

ALGIMANTO MACKAUS KNYGŲ LEIDIMO FONDE dar galima gauti Santaros-Šviesos seniau išleistas knygas ir naujuosius leidinius:

Kosto Ostrausko *Kanarėlė.* Trijų veiksmų drama. 1958 m., 84 psl. Kaina $3.00.

Kosto Ostrausko *Žaliojoj lankelėj.* Dvi vienaveiksmės dramos: „Pypkė" ir „Žaliojoj lankelėj". 1963 m., 100 psl. Kaina $3.00. (Vinco Krėvės literatūrinė premija 1966 m.)

Vytauto Kavolio redaguotas *Lietuviškasis liberalizmas.* Didžiojo tautos žadintojo dr. Vinco Kudirkos 100 metų gimimo sukakčiai paminėti skirtas studijų rinkinys. 1959 m., 216 psl. Kaina $3.00.

Jono Meko *Gėlių kalbėjimas.* Eilėraščių rinkinys. 1961 m., 52 psl. Kaina $1.00.

Algimanto Mackaus *Jo yra žemė.* Eilėraščių rinkinys. 1960 m., 96psl. Kaina $3.00.

Algimanto Mackaus *Chapel B.* Eilėraščių rinkinys. 1965 m., 63 psl. Kaina $3.00.

Algirdo Landsbergio *Meilės mokykla.* Trijų veiksmų komedija. 1965 m., 109 psl. Kaina $3.00.

Algirdo Landsbergio *Penki stulpai.* Trijų veiksmų drama. 1966 m., 109 psl. (Lietuvių Bendruomenės dramos premija 1967 m.) Kaina $2.00.

Liūnės Sutemos *Bevardė šalis.* Eilėraščių rinkinys. 1966 m., 62 psl. Kaina $3.00.

Jono Meko *Pavieniai žodžiai.* Eilėraščių rinkinys. 1967 m., 96 psl. Kaina $4.00.

Kazio Almeno *Gyvenimas tai kekė vyšnių.* Novelės. 1967 m., 216 psl. Kaina $5.00.

Antano Škėmos *Raštai.* I tomas. Proza. 1967 m., 500 psl. Kaina $6.00.

Antano Gustaičio *Ir atskrido juodas varnas.* II laida. Humoristiniai eilėraščiai. 1966 m., 128 psl. (Lietuvių Rašytojų Draugijos premija 1967 m.) Kaina $4.00.

Vytauto Kavolio *Nužemintųjų generacija.* 1968 m., 79 psl. Kaina $2.00.

Jau išparduoti leidiniai:

Algimanto Mackaus *Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai.* Eilėraščių rinkinys. 1963 m., 73 psl. (Vinco Krėvės literatūrinė premija 1964 m.)

Alfonso Nykos-Niliūno verstas Šekspyro *Hamletas.* 1964 m.. 209 psl.

Užsakymus siųskite šiuo adresu:

Gintautas Vėžys, 6349 So. Artesian, Chicago, Illinois 60629

Platintojams duodama nuolaida.

metmenys

Vyriausias redaktorius: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Karolis Drunga

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, dr. Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Danutė Bilaišienė, Dalia Bylaitienė, Marytė Černiūtė, Liuda Germanienė, Jurgita Gvidienė, Darius Gvidas, Rita Kavolienė, Julius Lintakas, Lilija Mockūnienė, Liūtas Mockūnas, Genius Procuta, Giedrė Vaitienė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė.

Administracija:

Ramojus Vaitys, Marija Paškevičienė, Gintautas Vėžys
4726 Russet Lane
Apt. R -109
Skokie, Ill. 60076

Kaina: Šio numerio — 2 dol., keturių numerių prenumerata — 7 dol, Garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill.

ALp(LKA)1742
1968, Nr.16

90.585.192
K174